

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI**

**ALEVİLER ÜZERİNDE PROTESTAN MİSYONERLİK FAALİYETLERİ
(19. YÜZYILIN BAŞINDAN MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN ÖLÜMÜNE
KADAR)**

Yüksek Lisans Tezi

Kürşat ŞENTÜRK

Ankara-2019

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI**

**ALEVİLER ÜZERİNDE PROTESTAN MİSYONERLİK FAALİYETLERİ
(19. YÜZYILIN BAŞINDAN MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN ÖLÜMÜNE
KADAR)**

Yüksek Lisans Tezi

Kürşat ŞENTÜRK

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Baki ADAM**

Ankara-2019

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI

Kürşat ŞENTÜRK

ALEVİLER ÜZERİNDE PROTESTAN MİSYONERLİK FAALİYETLERİ
(19. YÜZYILIN BAŞINDAN MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN ÖLÜMÜNE
KADAR)

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Baki ADAM

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Tez Sınavı Tarihi: ..../..../....

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(...../...../2.....)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Kürşat ŞENTÜRK

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	V
ÖNSÖZ	VII
KISALTMALAR	IX
GİRİŞ	1
A. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI, ÖNEMİ VE METODU	1
B. KAPSAM VE SINIRLILIKLAR	3
C. HIRİSTİYANLIĞIN TEMEL ÖZELLİĞİ OLARAK MİSYONERLİK	4
I.BÖLÜM	12
TÜRKİYE’DE HIRİSTİYAN MİSYONERLİĞİN TARİHİ GELİŞİMİ	12
A. Anadolu’nun Hıristiyanlık Açısından Önemi	12
B. Katolik Misyonerlerin Faaliyetleri	16
C. Protestan Misyonerlerin Faaliyetleri.....	17
a) Hazırlık Dönemi	18
b) Örgütlenme Dönemi	20
c) Gerileme Dönemi.....	22
II. BÖLÜM	28
PROTESTANLARIN ALEVİLERE YAKLAŞIMI	28
A. Alevilerin Protestan Misyonerler Tarafından Keşfedilmesi	28
B. Protestanların, dini ritüellerin uygulanışı açısından Alevilere Yaklaşımı ..	37
a) İbadet Anlayışları Açısından Yaklaşım	37
b) Sosyal ve Kültürel Yönden Yaklaşımlar	39
C. Protestanların, teolojik/İnanç Açısından Alevilere Bakışı	41
D. Alevilerin Misyonerlere Yaklaşımı	47
III. BÖLÜM	50
PROTESTANLARIN DİĞER FAALİYETLERİ	50
A. Türkiye’de kurulan Misyon merkezleri.....	50
B. Eğitim ve Sağlık alanındaki faaliyetler	52
C. Dini, Siyasi ve Sosyal Alandaki faaliyetleri.....	65
D. Ekonomik ve Kültürel Alandaki Faaliyetleri	71

E. Basın-Yayın Alanındaki Faaliyetleri	77
SONUÇ	82
KAYNAKÇA.....	88
EKLER	96
ÖZET.....	97
ABSTRACT.....	99

ÖNSÖZ

Misyonerlik, Hıristiyan inancından kaynaklanan, belirli metotlar kullanılarak Hıristiyanlığın yayılması ve Hıristiyan olmayan diğer insanların Hıristiyanlaştırılması için yapılan sistematik faaliyetleri ifade etmektedir. Misyonerlikte amaç, Hıristiyan kutsal metinlerinde de vurgulandığı gibi bütün yollara/yöntemlere başvurarak insanların kazanılması ve mesajın diğer milletlere duyurulmasıdır.

Hıristiyan misyonerler, Hıristiyan mesajını duyurmayı değil gittikleri yerlerdeki insanları, farklı yöntem/usuller kullanarak Hıristiyanlaştırmayı hedeflemişlerdir. Hıristiyan misyonerliği her ne kadar ortak temeller üzerine kurulmuşsa da Hıristiyan mezheplerinin inanç ve yapıları gereği kendilerine özgü misyonerlik anlayışları vardır.

Biz bu çalışmamızda, 19. yüzyılın başından 1938 yılına kadarki süreç içerisinde, Protestanların Anadolu'daki (Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bugünkü sınırları) Aleviler üzerinde yürüttükleri misyonerlik faaliyetlerini çeşitli yönleriyle incelemeyi amaçladık. Çalışmamızı 19. yüzyılın başından 1938'e kadarki dönemle sınırlı tutmamızın nedeni, 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Anadolu'da yoğun bir şekilde faaliyetlerini başlatan Protestan misyonerlerin, II. Abdülhamit dönemi politikaları ve bu dönemde çıkarılan yeni nizamnameler ile gerileme dönemine girmesi, 1. Dünya Savaşı'nın başlaması, 1915 tarihinde çıkarılan Tehcir Kanunu ve Cumhuriyet döneminde Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin yürüttüğü milli politikaları ile durma/bitme noktasına gelmesi ve Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün (1938) ölümünden sonra da yeni bir boyut kazanmasıdır.

Çalışmamızın giriş kısmında, genel anlamda misyon faaliyetleri, Türkiye'nin Hıristiyan misyonu için önemi ve Türkiye'deki Hıristiyan misyonerlik faaliyetleri üzerinde durduk. Birinci bölümde, öncelikle misyon, misyoner, misyonerlik ve tebliğ gibi kavramları tanımladık. Misyonerliğin genel olarak kronolojik gelişimini ve Protestan misyonerliğinin bugünkü Türkiye sınırları içerisindeki tarihi gelişimini inceledik.

Çalışmamızın ikinci bölümünde, Türkiye'deki Aleviler üzerinde Protestan misyonerliği faaliyetlerini ele aldık. Burada Alevilerin Protestanlar tarafından keşfedilmesini, ortak noktalardan hareket ederek, Protestanların Alevilere yaklaşımını, Aleviler üzerinde misyonerlik faaliyetlerinin nasıl yürütüldüğünü, hangi yöntemlerin kullanıldığını ve Alevilerin Protestanların faaliyetlerine karşı tepkilerini inceledik.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde ise, Protestan misyonerlerin Anadolu'daki misyonerlik faaliyetlerini çeşitli yönleriyle ele aldık ve misyon merkezleri ile dini, siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel, basın-yayın, bilimsel ve diğer alanlardaki çalışmalarını incelemeye çalıştık.

Tezin hazırlanması esnasında yardımlarını esirgemeyen ve bana yol gösteren değerli hocam Prof. Dr. Baki ADAM Bey'e teşekkürü bir borç bilirim.

KISALTMALAR

ABCFM	: American Board of Commissioneers For Foreign Missions
BOARD	: ACBFM ile eş anlamlı
CMS	: Church Misionary Society
YWCA	:Young Women Christian Association (Genç Hıristiyan Kadınlar Birliği)
BFBS	: The British and Foreign Bible Society
DOM	: Deutsche Orient mission (Alman Şark Misyonu)
EM	: Eastern Mission (Doğu Misyonu)
WM	: Western Mission (Batı Misyonu)
CTM	: Central Turkey Mision (Merkez Türkiye Misyonu)
ETM	: European Turkey Mission (Avrupa Türkiye Misyonu)
Bkz.	: Bakınız
a.g.e	: Adı Geçen Eser
a.g.b	: Adı Geçen Belge
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.g.t	: Adı Geçen Tez
a.g.i.s.	: Adı Geçen İnternet Sitesi
A.Ü	: Ankara Üniversitesi
s.	: Sayfa
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
vb.	: Ve Benzeri
yay.	: Yayınevi
yy.	: Yüzyıl
sy.	: Sayı

trc. : Tercüme
SBE : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çev. : Çeviren
Haz. : Hazırlayan
TDA : Türk Diyanet Ansiklopedisi
Böl. : Bölüm
DİA : Diyanet İslam Ansiklopedisi

GİRİŞ

A- ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI, ÖNEMİ VE METODU

Misyonerlik, Hıristiyan geleneğinden kaynaklanan, belirli metotları kullanarak Hıristiyan dinsel değerlerinin/mesajının yayılması ve diğer insanların Hıristiyanlaştırılması için yapılan sistematik faaliyetleri ifade etmektedir. Tarih boyunca misyonerlik, dini amaçlardan çok siyasi, sosyal ve ekonomik çıkarlara hizmet etmiştir.

Tezimizin konusu, 19. yüzyılın başından 1938'e kadar Türkiye'de yaşayan Aleviler üzerinde Protestan misyonerlik faaliyetleridir. Bilindiği üzere, Osmanlı Devleti döneminde Müslüman Türk halkını Hıristiyanlaştırmaya yönelik misyonerlik faaliyetleri başarılı olamamıştır. Bu yüzden misyonerler faaliyetlerini Osmanlı Devletinin vatandaşları olan gayrimüslimler (Yahudi, Rum, Ermeni, Süryani) ve bazı etnik unsurlar (Alevi, Kürt, ve Nusayri gibi) üzerine yoğunlaştırmışlardır. Misyonerlik İlk olarak Katolik misyonerlerin faaliyetleri ile 12. ve 13. yüzyılda Anadolu/Türkiye'ye girmeye başlamış, 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başlarından itibaren ise Protestanlar vasıtasıyla Osmanlı topraklarında boy göstermiştir.

Türkiye'de misyonerlik faaliyetleri özellikle Doğu-Güneydoğu Anadolu, İç Anadolu ve Marmara Bölgelerinde yoğun olarak yapılmıştır. Çünkü bu yörelerde kendilerini Alevi, Bektaşî, Kürt, Yezidi, Nusayri, Keldani, Asuri, Nasturi, gibi farklı dinsel ve etnik kimlikle tanımlayan kişiler bulunmaktadır. Misyonerler, yüzyıllardır bir arada yaşayan bu insanları, daha önce problem teşkil etmeyen ve zenginlik oluşturan etnik/dini farklılıklarını ön plana çıkararak kendi amaçlarına uygun hale getirmeye çalışmışlardır.

Sistemli bir şekilde Pavlus ile başlayan ve gittikçe siyasal bir boyut kazanan misyonerlik faaliyetleri, Osmanlı'dan bu yana birçok topluluk ve cemaat tarafından devam ettirilmektedir. Tarihi süreç içerisinde bu konu birçok yönü ile ele alınıp incelenmiş ve incelenmeye de devam edilmektedir. Biz bu çalışmamızda, Protestan misyonerlik faaliyetlerinin Türkiye'de yaşayan Aleviler üzerinde toplumsal, dini, siyasi, sosyal ve ekonomik olarak hangi boyutlarda olduğunu ortaya koymaya çalışacağız.

Misyonerlik kavramı, kapsamı çok geniş olan bir kavramdır. Hıristiyanlığa ait olmakla beraber tüm milletleri ilgilendirmektedir. Zira misyonerler tüm milletleri hedef kitle olarak seçmektedir. Misyonerlik, sadece dini amaçla değil, daha çok siyasi, sosyal ve ekonomik amaçlara hizmet etmektedir. Bununla beraber Hıristiyanlar misyonerliği sadece dini açıdan izah etmektedirler. Onlar, misyonerliği Hz. İsa'ya dayandırmaktadırlar. Hıristiyanlar, kendilerine Hz. İsa'nın: *"Gidin bütün ulusları öğrencilerim yapın. Onları Baba, Oğul ve Kutsal Ruh adına vaftiz edin."* sözünü esas almışlar. Havarileri ilk misyonerler olarak kabul etmişler, onların yolundan giderek, tarih boyunca Hıristiyanlığı yayma hareketini sürdürmüşler ve bütün milletler de bu faaliyetten etkilenmiştir. Hatta Hıristiyan mezhepleri kendi içerisinde bile diğer mezhep mensuplarını kazanmak için faaliyetler yürütmüşlerdir.

Türkiye'de hemen hemen bütün Hıristiyan mezheplerden gruplar bulunmakta ve bunlardan bazıları misyonerlik faaliyetlerini sürdürmektedirler. Onlar, dergi, kitap, broşür, televizyon ve radyo yayınlarıyla Hıristiyanlığı tek kurtuluş yolu olarak göstermeye çalışmaktadırlar. İslam'ın Hz. İsa'ya verdiği önemi de kullanarak yeterince şuurlu ve bilgili olmayan Müslümanları, özellikle de Türkiye'deki etnik unsurları etkilemeye çalışmaktadırlar. Dini bakımdan

yeterli eğitim almamış olan Müslümanlara İslam dini hakkında yanlış bilgiler vererek onları dinlerinden döndürmeye çalışmaktadırlar.

Türkiye'deki misyonerlik faaliyetlerinin önce Türk insanını kendi dininden ve kültüründen soğutma, sonra da Batılı güçlerin hizmetine sunma amaçlı olduğu görülmektedir. Bunu sağlayabilmek için de misyonerler tarafından hedef kitle olarak ekonomik, sosyal ve daha birçok açıdan sıkıntıda olan ve bulunduğu bölgede kendini etnik bakımdan farklı olarak kabul eden grupların bulunduğu bölgeler seçilmektedir.

Bu çalışmamızda, Türkiye'deki Aleviler üzerinde Protestan misyonerlik faaliyetlerini ortaya koyabilmek için, öncelikle tarihi kronolojik yöntem kullanılarak, misyonerliğin nasıl başladığı/geliştiği, hangi metotları kullandığı ve geçirdiği tarihi süreç açıklanmaya çalışılmıştır. Tezde varsayımlar doğrultusunda konuyla ilgili temel kaynak eserlere ve araştırmalara başvurulmuştur.

B-KAPSAM VE SINIRLILIKLAR

Tezimizi, Protestan misyonerlerinin Anadolu'ya gelmeye başladığı 19. yüzyılın başından, Atatürk'ün ölüm tarihi 1938'e kadarki dönem içerisinde, Türkiye'de Aleviler üzerinde yürütülen Protestan misyonerlik faaliyetleri ile sınırlandırdık. Çünkü 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Anadolu'daki faaliyetlerini yoğunlaştıran Protestan misyonerleri, Osmanlının zayıf durumundan da faydalanarak 19. yüzyılın sonlarında faaliyetlerinin zirve noktasına ulaşmışlardır. Ancak, II Abdülhamit dönemi politikaları, 1. Dünya Savaşı'nın başlaması ve Tehcir Kanunu'nun yürürlüğü girmesiyle, misyonerlik faaliyetleri duraklama/gerileme dönemine girmiş, Türkiye Cumhuriyeti Devleti

döneminde çıkarılan yeni kanunlar ile bitme noktasına gelmiş ve Atatürk'ün ölümünden sonra da yeni bir boyut kazanmıştır.

C- HİRİSTİYANLIĞIN TEMEL ÖZELLİĞİ OLARAK MİSYONERLİK

Misyon ve misyoner kavramları Latince “Missio” kelimesinden türetilmiştir.¹ Misyon kelime olarak, sözlükte görev, yetki, vekâlet, bir işi yerine getirmek için görevlendirilmiş kimseye yüklenilmiş “özel görevi” ifade etmektedir. Bu görev ve yetki dini, siyasi ve diplomatik de olabilir. Misyon genel anlamda, bir görevi yerine getirme işini üstlenen kuruluş anlamında da kullanılmaktadır. Özel anlamda da ise, Hıristiyanlığın herhangi bir grubuna/anlayışına ait görüş ve kanaati “Hıristiyan olmayan” ülkelerde yaymak veya herhangi bir fikri/düşünceyi başkalarına kabul ettirmek amacıyla oluşturulan kuruluşlar “Misyon” olarak isimlendirilmektedir. Bu misyonlarda görev yapanlara “Misyoner” ve misyonerlerin yaptıkları faaliyetlere de “Misyonerlik” denilmektedir.²

Hıristiyan teolojisinde misyonerlik, Hz. İsa'nın Yuhanna, 20-21. cümlelerindeki *“Baba'nın beni gönderdiği gibi ben de sizi gönderiyorum”* sözü ile Matta, 28/18-20.'de Hz. İsa'nın öldükten üç gün sonra dirilip orada bulunan havarilerine: *“Gökte ve yeryüzünde bütün yetki bana verildi. Bu nedenle gidin bütün ulusları öğrencim olarak yetiştirin. Onları, Baba-Oğul ve Kutsal Ruh adıyla vaftiz edin; size buyurduğum her şeyi tutmaları için kendilerini eğitin”* telkinlerine/sözlerine dayandırılmaktadır. Bu meyanda ilk misyonerler

---

¹ Abdurrahman Küçük, “Misyonerlik Nedir? (Misyonerlik ile Tebliğ Arasındaki Fark)”, Dinler Tarihi Araştırmaları-V, Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara-2005, s.19; Şinasi Gündüz, Misyonerlik, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara-2005, s.14.

² Mehmet Aydın, “Hıristiyan Misyonerliğinin Başlangıcı Gelişimi ve Hedefleri” Dinler Tarihi Araştırmaları-V, Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara-2005, s.35; Küçük, “Misyonerlik Nedir? (Misyonerlik ile Tebliğ Arasındaki Fark)”, s. 20.

havarilerdir,³ ancak Dinler Tarihçileri sistematik ilk misyon faaliyetini Pavlus'la başlatmışlardır.⁴

Pavlus, I. Korintlilere (9/19-23) mektubunda, inandığı öğretileri/misyonu yayarken yaptığı fedakârlığı ve karşılaştığı zorlukları şu sözleri ile anlatmaktadır: *“Ben özgürüm kimsenin kölesi değilim. Yahudileri kazanmak için Yahudilere Yahudi gibi davrandım. Kendim kutsal yasanın (şeriatın) denetimi altında olmadığım halde yasa altında olanlara yasa altındaymışım gibi davrandım. Tanrının yasasına sahip olmayan birisi değilim. Mesih'in yasası (şerait) altındayım. Buna karşın yasaya sahip olmayanları kazanmak için yasaya sahip değilmişim gibi davrandım. Güçsüzleri kazanmak için onlarla güçsüz oldum. Ne yapıp yapıp bazılarını kurtarmak için herkes ile her şey oldum. Hepsini İncil için yapıyorum ta ki onda hissedar olayım.”*

Bu bilgiler ışığında, Misyonerler misyon faaliyetlerini temelde dört İncil'e ve Pavlus'un mektuplarına dayandırmaktadırlar. Matta, 28/16-20.'deki *“İsa yanlarına gelip onlara söyle dedi: Gökte ve yeryüzünde tüm yetki bana verilmiştir. Bu nedenle, gidin bütün ulusları yapın; onları Baba, Oğul ve Kutsal Ruh adına vaftiz edin. Sizlere buyurduğum her şeyi tutmaları için kendilerini eğitin, bilesiniz ki, çağın sonuna dek her gün sizlerle beraberim.”* ifadeleri misyonerler için temel dayanak teşkil etmektedir.

Hıristiyanlık tarihinde, İsa'dan sonra misyonerliği devam ettirenlerin Havariler olduğuna inanılır. Havarilerden sonra onların öğrencileri ve yeni kuşaklar bu görevi ifa etmişlerdir. Ancak günümüzde misyonerler kendilerine daha çok Pavlus ve öğrencilerini örnek almaktadırlar. Pavlus Hıristiyanlığı yeni bir bakış açısı ile yorumlayarak bugünkü hale sokan kişidir. Önceden Yahudi

---

³ E.W. Hopkins-M. Halidi-G.F. Moore-Ö.Ferruh, Tarihte ve Günümüzde Misyonerlik, Örgün Yayınevi, İstanbul-2006, s. 7.

⁴ Osman Cilacı, Hıristiyanlık Propagandası ve Misyonerlik, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara-2005, s. 21.

inancına mensup olan Pavlus, bir gün Şam'a giderken yolda bir vizyon geçirdiğini, bu esnada İsa ile konuştuğunu, İsa'nın havarileri arasına katıldığını söyleyerek kendisinin de bir havari olduğunu iddia etmeye başlamıştır.⁵

Görüldüğü üzere misyonerlik kavramı tarihi seyir içinde birçok değişikliğe uğrayarak günümüze kadar gelmiştir. İlk başta Hz. İsa bir peygamber olarak Allah'ın dinini tebliğ etmiş, onun ilk muhatapları da Yahudiler olmuştur. Çünkü O, Matta, 15/14'te *"Ben İsrail evinin kaybolmuş koyunlarından başkasına gönderilmedim"*. demektedir, havarilerine ise Matta, 10/5-7'de *"Milletler yoluna gitmeyin ve Samiriyelilerin şehirlerinden hiçbirine girmeyin; fakat, daha ziyade İsrail evinin kaybolmuş koyunlarına gidin."* diyerek, misyon faaliyetlerini belirli bir topluluk ile sınırlı tutmuş ve akabinde havarileri de tebliğle görevlendirmiştir.

Pavlus'un, insanları kendi öğretilerine inandırabilmek için adeta her şeyi caiz gördüğü, her yolu denediği, inanıp kabul etmediği halde karsısındaki insanları kendi tarafına çekebilmek amacıyla onların çeşitli inanç ve değerlerini kabul ediyormuş gibi görüldüğü, amacını gerçekleştirebilmek için de her yolu denediği anlaşılmaktadır. Nitekim Matta, 28/18-20'de yaşamı ve seyahatleriyle ilgili olarak şu ifadelerinde; *"Ben özgürüm kimsenin kölesi değilim. Ama daha çok kişi kazanayım diye herkesin kölesi oldum. Yahudileri kazanmak için Yahudilere Yahudi gibi davrandım. Kendim Kutsal Yasa'nın denetimi altında olmadığım halde, Yasa altında olanları kazanmak için onlara Yasa altındaymışım gibi davrandım. Tanrı'nın yasasına sahip olmayan değil de Mesih'in yasası altında olan biri olarak; Yasa'ya sahip olmayanları kazanmak için Yasa'ya sahip değilmişim gibi davrandım. Gücsüzleri kazanmak için gücsüzlerle gücsüz oldum. Ne yapıp ne edip bazılarını kurtarmak için herkesle*

---

⁵ Aydın, "Hıristiyan Misyonerliğinin Başlangıcı Gelişimi ve Hedefleri", s. 43-44; Cilacı, a.g.e. s. 21.

her şey oldum.” şeklindeki ifadeleri onun bu metodolojisini nasıl yürürlüğe koyduğunu anlatmaktadır.

Görüldüğü üzere Pavlus'un misyon anlayışı, muhatap aldığı insanları her türlü yolu deneyerek Hıristiyanlaştırmayı amaçlayan ve bu uğurda gerekiyorsa her yola başvurmayı caiz gören bir anlayıştır. Bu bağlamda tarihi süreç içerisinde ve günümüzdeki misyonerlerin gittikleri yörelerde başvurdukları yöntemlere bakıldığında, Pavlus'un metodolojisinin temel alındığı anlaşılmaktadır. Her ne kadar Hıristiyanlıkta misyonerlikle ilgili referanslar İncillerdeki İsa'ya atfedilen çeşitli ifadelerle dayandırılıyorsa da, bu ifadeler çarmıh sonrası ile ilgilidir.

Sinoptik İnciller olarak adlandırılan ilk üç İncil'de, Markos, 15/27-28; Matta, 27/44; Luka, 23/39-42. cümlelerde anlatılan çarmıh olayı öncesi, İsa'nın mesajını öncelikle içinde yaşadığı İsrailoğulları arasında yaymayı hedeflediği anlatılmaktadır. İsa'nın çarmıhta öldükten üç gün sonra yeniden dirilip havarilerine yaptığı son konuşmasında, yalnızca İsrail halkına değil tüm uluslara gitmelerini ve onları dine çağırma görevini söylediği nakledilmektedir. Netice itibariyle İsa'ya ilk inananlar, inanmayanlara yönelik faaliyetlerinde, daha çok onlara kendi inançlarını anlatma, tebliğ etme ve kendilerini ifade etme amacı güderken, sonraki dönem Hıristiyan grupları diğer insanları kendi dinlerine döndürme hedefi taşımışlardır.⁶

Bu dinsel anlamdaki misyonerlik, ilk olarak havariler döneminden başlayarak Pavlus zamanında sistemli bir hale dönüştürülmüş ve Hıristiyan misyonerler tarafından Hıristiyan olmayanları bu dine kazandırmak ve esas

---

⁶ Beyhan Mollahüseyinoğlu, Türkiye'de Ortadoks Misyonerliği (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimler Anabilim Dalı (Dinler Tarihi), Ankara-2006, s.16-17.

itibari ile İncili öğretmek gayesiyle kullanılmıştır.⁷ Bu anlamda da misyonerlik kavramı, tarihi süreç içerisinde Hıristiyanlık ile özdeş hale gelmiştir.

Kuran-ı Kerim'de "Misyon" kelimesinin karşılığı olarak kullanabileceğimiz "Tebliğ" kavramı, kelime olarak "*Bildirme, eriştirme, haber verme ve mesaj*" gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak ise "*Bir konudan, bir olaydan, belirli bir mesajdan, yaşanan bir gelişmeden ve vahyedilmiş bir dinden haberi olmayanları haberci, ulak, elçi ve vaiz gibi araçlarla haberdar etme*" yöntemidir.⁸

Tebliğ'in nasıl olacağı ve ne şekilde anlaşılacağı Kuran-ı Kerim'de şu ayetlerle açıkça ortaya konmaktadır. Nur, 54. ayette "*Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin, eğer yüz çevirerseniz bilin ki ona (peygambere) yüklenen görevin sorumluluğu ancak ona, size yüklenen görevin sorumluluğu da yalnız size aittir. Peygambere düşen sadece apaçık bir tebliğdir*". Allah, Hz. Muhammed'e Maide, 67. ayette "*Rabbinden sana indirileni tebliğ et!*", demiş, insanlara da Hac, 49. ayette bildirildiği üzere, "*Ey insanlar! Ben sizin için ancak apaçık bir uyarıcıyım*" demesini istemiştir. Bazı ayetlerde de yapılması ve yerine getirilmesi gereken kurallar sayıldıktan sonra Nahl, 35. ve Ankebut, 18. ayetlerde "*peygambere düşenin sadece apaçık tebliğ*" olduğu net olarak vurgulanmıştır.

Yine Kuran-ı Kerim'de tebliğ'in yönteminin nasıl olacağı da şu ayetlerde açık bir şekilde ortaya konmaktadır. Nahl, 125. ayette, "*Ey Muhammed! Rabbinin yoluna, hikmetle, güzel öğütle çağır, onlarla en güzel şekilde tartış, doğrusu Rabbin doğru yolda olanları da saptıranları da iyi bilir*". Yunus, 108. ayette de, Hz. Muhammed'in tebliğ karşısındaki duruşu ve neden sorumlu olup olmayacağı şöyle ortaya konulmuştur: "*Ey insanlar! Rabbinizden size gerçek*

⁷ Uygur Kocabaşoğlu, Anadolu'daki Amerika, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara-2000, s.13.

⁸ Küçük, "Misyonerlik Nedir? (Misyonerlik ile Tebliğ Arasındaki Fark)", s. 23-24.

(Kuran) gelmiştir. Kim doğru yola girerse ancak kendisi için girmiş olur, kim de saptırırsa ancak kendi aleyhine sapmış olur. Ben sizin bu durumunuzdan sorumlu değilim”.

Bu ayetlerden, peygamberin görevinin açıkça insanları uyarmak, Allah'ın öğütlerini tebliği etmek olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Muhammed de hayatında Kuran'ın bu yöntemini benimsemiş, kimseyi İslam'ı kabul etmesi için zorlamamış, insanların kendi iradeleri ile ikna olmasını, isteyerek İslam dinini benimsemesini tercih etmiştir. Kuran-ı Kerim'den bir kısmını verdiğimiz bu ayetler “*Tebliğ*” ile “*Misyon*” arasındaki ince çizgiyi/farkı ortaya koymaktadır. Tebliğ görevinde aldatma, kandırma, baskı yapma, hileli yollara başvurma ve insanların zaaflarından yararlanma gibi yanlış yollara başvurma yoktur. Kuran'da bu yollar yasaklanmış ve bunların yerine, “*Açıklık, samimiyet ve doğruluk*” gibi prensipler getirilmiştir.⁹

Netice itibari İslâm geleneğinde, dinin insanlara duyurulması ve tanıtılmasına “*Tebliğ*” ve “*Davet*”, bu faaliyeti üstlenen kişiye “*Tebliğci*” denilmektedir.¹⁰ Ancak Hıristiyanlıktaki misyon ve misyonerlik ile, İslâm'daki tebliğ ve davet anlayışı arasında derin farklılıklar bulunmaktadır. İslâmî tebliğ ve davette yalnızca doğruların ilân edilip insanlara duyurulması hedeflenirken, misyonerlikte amaç insanları planlı, programlı ve organize bir şekilde, zamanlara ve şartlara göre taktik değiştirerek Hıristiyanlaştırmak esastır. Dolayısıyla misyonerlik, sadece Hıristiyan inancının ifade edilip duyurulmasını amaçlayan sıradan bir tebliğ olayı değil, Pavlus'un da 1.Korintoslular'a, 9/20.'de vurguladığı gibi “*Ne yapıp edip insanların Hıristiyanlığa kazandırılması*” faaliyetidir.

⁹ Küçük, “Misyonerlik Nedir? (Misyonerlik ile Tebliğ Arasındaki Fark)”, s. 24-25.

¹⁰ Şinasi Gündüz, “Misyonerlik”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul-2005, Cilt:30, s.193-194.

Bu bilgiler ışığında genel hatlarıyla “Tebliğ” ve “Misyonerlik” arasındaki farkları şöyle sıralayabiliriz;

a) Tebliğ:

- Tebliğ ve İrşad faaliyetinde, zorlamaya, baskıya, propagandaya ve aşırı bir şekilde ısrara yer verilmemektedir. Hak ve hakikat ile hikmet ve güzel öğüt ile anlatma esastır.
- Tebliğ gönül işidir. İnsan kendi hür iradesi ile seçimini yapmaktadır. Kurumsuz, kuruluşuz, plansız ve programsız bir faaliyettir. Siyasi ve ideolojik bir amaç güdülmemektedir.
- Tebliğ de sevgi ve şefkat söz konusudur.
- Tebliğ de bildirme, öğretme ve haberlendirme temeldir.
- İyilikle ve güzel öğütle anlatma temel yöntemdir.
- Tebliğ de devletin siyasi kurum ve kuruluşları devrede değildir ve özel görevlendirme de yoktur.
- Tebliğ de siyasi ve ideolojik bir gaye öne çıkarılmamaktadır.
- Tebliğ de herhangi bir art niyet yoktur, ihlas ve samimiyet olmazsa olmaz şarttır.
- Hastalık, deprem, yangın, sel, işsizlik, yokluk, açlık gibi sıkıntılı durumları kullanma yoktur. Böyle durumlarda sadece Allah rızası gözeterek, karşılık beklemeden yardım esastır.

b) Misyonerlikte ise:

- Misyonerlik, kurumsal, planlı, programlı ve amaçlı bir organizasyondur. Hiyerarşik bir yapılanma içerisinde sadece dini bir faaliyet değil, siyasi ve idari bir gücü olan, ideolojisi bulunan özel bir teşkilattır.
- Dönemlere, zamanlara ve şartlara göre taktik değiştiren bir teşkilattır.

- Muhatabın zaaflarından yararlanma, misyonerliğin olmazsa olmazlarındanıdır.
- Hastalık, depresyon, yangın, sel, işsizlik, yokluk, açlık gibi sıkıntılı durumlar, misyonerlerin etkili olmak için bekledikleri ortamlardır.
- Misyonerlikte din değiştirmenin yanı sıra, kimlik ve kişilik değiştirmeye de önem verilmektedir.
- El attıkları kişileri, dinine, devletine ve milletine düşman ederek, toplumundan soyutlanmasına özen gösterilmektedir.
- Misyonerler, destek gördükleri devletlerin öncü gücü ve istihbarat elamanı olarak görev ifa etmektedirler.
- Misyonerlik, yeni dünya düzeni oluşturmak, tek kutuplu dünya oluşturup yetkiyi ele almak ve rejim değiştirmek isteyen süper güçlere servis yapmakta kullanılan bir yöntem haline gelmiştir.

Sonuç olarak “Misyonerlik”, “Tebliğ” değildir. Tebliğ olmadığı gibi bir dini hareketi, yani Hıristiyanlığı öğretme amacı taşıyan saf ve samimi bir öğretim ve anlatım da değildir. Misyonerlik din ve dinsi hareket kisvesi arkasına saklanmış, art niyetleri olan ve tuzaklarla dolu bir harekettir.¹¹

---

¹¹ Küçük, “Misyonerlik Nedir? (Misyonerlik ile Tebliğ Arasındaki Fark)”, s. 31-33.

I.BÖLÜM

TÜRKİYE'DE HİRİSTİYAN MİSYONERLİĞİN TARİHİ GELİŞİMİ

A-Anadolu'nun Hıristiyanlık Açısından Önemi

Misyonerlerin Osmanlı coğrafyasına geliş nedenlerini genel olarak dini, siyasi, tarihi ve ekonomik sebepler olmak üzere dört bölümde ele alarak incelemeye çalışacağız.

1. Dini Sebepler: Misyonerlerin Bible Land (İncil Ülkesi)¹² olarak isimlendirdiği Anadolu, Hıristiyan inancı açısından kutsal toprakları barındırması nedeniyle Hıristiyanlığın beşiği sayılmıştır. Bugünkü Hıristiyanlığın mimarı kabul edilen Pavlus, Tarsusludur. Pavlus, Barnabas ve Petrus'un dini yayma faaliyetlerinde bulunduğu Konya ve diğer merkezler de bu bölgededir. Hıristiyanlık tarihi açısından önemli olan Antakya, Efes, İznik ve İstanbul gibi önemli kentler, Süryanilerin merkezi Mardin, Hıristiyanların ilk görkemli mabetlerinden Ayasofya Anadolu topraklarındadır. Kısacası Hıristiyanlığın ortaya çıktığı, Hz. İsa'nın ve havarilerinin yaşadığı ve ilk Hıristiyanların faaliyet gösterdiği toprakların büyük çoğunluğu Müslümanların himayesindedir.¹³

Hıristiyanların büyük çoğunluğunda olduğu gibi, misyonerlerin genelindeki inanç, Hıristiyanlığın hürriyete kavuştuğu ve tohumunun atıldığı yer İstanbul'dur. Roma İmparatoru Konstantin, M.S. 313 Milano Fermanı ile Hıristiyanlığa dini serbestliği burada tanımıştır. Hıristiyan tarihinde büyük öneme haiz olan ve dini dogmaların büyük oranda belli olduğu İznik, Efes, İstanbul ve

¹² Murathan Keha, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Misyonerlik ve Erzurum'daki Faaliyetleri", EKEV Akademi Dergisi, Cilt: 58, Sayı:58, Kış-2014, s.77.

¹³ Küçük, "Misyonerlik Nedir? (Misyonerlik ile Tebliğ Arasındaki Fark)", s. 218-219; Uğur İnan, Osmanlı Devleti'nde Almanların Protestan Misyonerlik Faaliyetleri, Türk Tarih Kurum Yayınları, Ankara-2005, s. 42-43.

Kadıköy Konsülleri Anadolu'da yapılmıştır. Hıristiyanlık tarihi açısından “*Mukaddes ve Vaadedilmiş Topraklar*” olarak değerlendirilen “*Anadolu ve Filistin'in*” Müslümanların elinden kurtarılması gerekmektedir.¹⁴

Dini açıdan Kudüs'ün yeri ve önemi de Hıristiyanlık için çok büyüktür. Çünkü İsa'nın doğup büyüdüğü, dinini yaydığı ve öldüğü yerdir. Bu kutsal mekânın Osmanlı Devleti hâkimiyetinde olması da yine misyonerlerin ilgisini arttırmıştır. Hıristiyanlar burada çok sayıda kilise ve ayin yerleri yapmışlardır. Kudüs'ün Müslümanlardan alınması amacıyla yapılan haçlı seferlerinde ölen birçok Hıristiyan askerinin, komutanların ve hükümdarların mezarları da bu bölgededir.¹⁵

2. Tarihi Sebepler: Hıristiyanlar, tarihi açıdan Osmanlı topraklarını kendilerine ait görmüşlerdir. Selçuklu ve Osmanlı, Anadolu'yu yurt edinmiş, Osmanlı İstanbul'u fethedip Doğu Roma İmparatorluğunu yıkarak, Avrupa içlerine kadar ilerlemişti. Ancak Hıristiyan dünyası bu gerçeği bir türlü kabullenememiş ve bir gün Anadolu'nun Müslümanların elinden temizleneceği düşüncesini hep taşımışlardır.¹⁶

Müslümanlara yönelik olarak başlatılan haçlı seferlerinin, başarısızlıkla sonuçlanması, Bizans İmparatorluğu'nun Osmanlı Devleti tarafından yıkılması, bu sayede Hıristiyan dünyasının orta ve uzak doğuya yayılmacı politikalarına engel olunması, Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslim tebaanın batılı devletlerle işbirliği ve akabinde isyanları misyonerlerin Türk topraklarına ilgisini arttırmıştır.

3. Ekonomik Sebepler: Sanayileşen Batı ülkelerinin kendilerine pazar bulmaları gerekliydi. Osmanlı toprakları en geniş ve ey uygun pazar yeri

---

¹⁴ Küçük, “Misyonerlik Nedir? (Misyonerlik ile Tebliğ Arasındaki Fark)”, s. 218-219; Ebru Esankal, *Yabancı Ülkeler Tarafından Osmanlı Coğrafyasında Açılan Okullar (Yüksek Lisans Tezi)*, Edirne Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne-2007, s. 23-24.

¹⁵ Esankal, a.g.t. s. 23.

¹⁶ Esankal, a.g.t. s. 24-25.

olmanın yanı sıra, dünya doğal yer altı kaynaklarının büyük bölümüne de sahipti. Yani Osmanlı Devleti Avrupalı devletler için büyük bir sömürü bölgesiydi. Bu kapsamda misyonerlik faaliyetlerini incelerken, olayın dini yönü kadar, siyasî, kültürel ve ekonomik boyutunu da göz önünde bulundurmamak gerekmektedir. Zira misyonerlik faaliyetleri, zamanla oryantalizm politikasına hizmet eder hale gelmiştir.

4. Siyasi Sebepler: İngilizlerin öncülüğünde, Batı dünyasının hazırladığı siyasi sebeplerin başında Şark Meselesi gelmektedir. Buna göre, Türkler Batılı değil, Doğuludur, dolayısıyla da Anadolu'dan atılmaları gerekmektedir. Avrupalılar, Misyonerleri, Osmanlı Devleti ile olan şark meselesini halletmede araç olarak kullandılar. Şark meselesinin temel amacını, Osmanlı Devleti'ni yıkarak mirasını paylaşmak oluşturuyordu. Bu amaçla batılıların takip ettikleri politikalardan birisi, içerideki gayri Müslim tebaayı devletten koparmaktı. Bunun için de en fazla misyonerlik faaliyetlerinden faydalanıldı.¹⁷

Farklı tarihlerde Osmanlı Devleti'ne gelen ve faaliyetlerini yürüten misyonerler, Müslümanlar ve Yahudiler üzerinde fazla etkin olmadıklarını anlayınca bütün faaliyetlerini gayrimüslim tebaa üzerinde yoğunlaştırdılar.¹⁸ Onları bir yandan kendi mezheplerine kazandırmaya çalışırken diğer yandan da verdikleri eğitimle milli duygularını uyandırarak, Osmanlı Devleti'nden koparmak için uğraştırdılar. Ermeniler, Yahudiler ve Rumlar üzerinde oynanan oyunları, Bulgar, Arap ve Kürt/Alevi gibi diğer etnik-milli unsurlar takip etti.¹⁹

---

17 Esenkal, a.g.t. s. 25.

18 Celal Öney, "Protestan Misyonların Anadolu'daki Aleviler Arasında Faaliyetleri ve Sultan II. Abdülhamid'in Aldığı Tedbirler (The Missionary Movements Among the Anatolian Alevis and the Precautions, Taken by Sultan Abdulhamid II)", Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu (Alewisim From Past To Present I. International Symposium-03-05 Ekim/October 2013), Bingöl Üniversitesi Yayınları 2014, 2. Cilt, I.Baskı, s. 261-262.

19 Ümit Akça, "Protestan Misyonerler ve Milli Devletlerin Doğuşu (Robert Kolej ve Bulgar Milli Devleti Örneği)," Sosyoloji Konferansları, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/234356>/alıntı tarihi:15.12.2017; Esankal, a.g.t. s. 25.

Misyonerler, faaliyetlerindeki en büyük desteği konsolosluklardan ve büyükelçiliklerden alıyorlardı. Önceleri ticari amaçla, bilhassa liman şehirlerinde açılan konsoloslukların, Sivas, Harput, Erzurum gibi merkezi şehirlerde de açıldığı görülmektedir. Konsolosluk çalışanları ile misyonerler arasında işbirliğini fark eden Osmanlı Devleti, konsolosların faaliyetlerine ve konsolosluk açma isteklerine bazı sınırlamalar getirmiştir, ancak Amerika ile 19. yüzyılın başında imzalanan ve imtiyazlı ticari ayrıcalıklar içeren antlaşma²⁰ buna engel olmuştur.²¹

Amerika'nın, bu dönemde konsolosluk açmak istediği bazı yerlerde hiç vatandaşı yoktu. Amerikalılar, Osmanlı Devleti tarafından kendilerine tanınan "*En Ziyade Müsamahaya Mazhar Ülke*"²² statüsünü kullanarak ve konsolosluk açmak istedikleri bölgelerde de Rusya ve İngiltere'nin konsolosluklarının bulunduğunu gerekçe göstererek, yeni konsolosluk merkezleri açıp isteklerini gerçekleştirmişlerdir. Osmanlı Devleti de konsoloslukların misyoner okulları aracılığıyla isyanlara destek olmalarından ötürü, faaliyetlerini yakından takip etmiş ve zamanla çeşitli bahaneler ileri sürerek atamalarını geciktirmiştir.²³

Bu gelişmelerin yanı sıra, Anadolu'daki misyonerlik faaliyetleri, temelde benzer amaçlara yönelik olmakla beraber farklılıklar arz etmektedir. Bu mezheplerin hem inanç farklılığından hem de kullanılan yöntem farklılığından kaynaklanmaktadır. Protestan misyonerlerinin faaliyetlerini anlamak için de diğer mezheplerin faaliyetleri hakkında bilgi sahibi olmak gereklidir.

---

²⁰ 1830 Dostluk ve Ticaret Antlaşması; Amerikan Akdeniz filosu komutanı Joner Bird ve tüccar Charles Rhind ile Osmanlı Reis-ül Küttap-ı Mehmet Hamid Efendi arasında 7 Mayıs 1830 tarihinde imzalanmıştır.

²¹ Esenkal, a.g.t. s. 27-28.

²² Nejla Günay, "Amerikan Misyonerlerine Anadolu Halkının Tepkisi ve Bunun Osmanlı-Amerikan İlişkilerine Etkileri (The Anatolian Reaction to the American Missionaries and This Effect to Ottoman-American Relationship)". <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/74029>/alıntı tarihi:15/10/2018.

²³ Esenkal, a.g.t. s. 29.

B. Katolik Misyonerlerin Faaliyetleri

Tarih boyunca Hıristiyanlar İncil'in yayılması amacıyla her türlü yola başvurmuşlar, bütün dünyayı Hıristiyanlaştırma hedefi uğrunda hiçbir fedakârlıktan kaçınmamışlardır. Hz. İsa ile başlayıp onun havarileri ile devam eden misyon faaliyeti Pavlus ile yeni bir boyut kazanmıştı.²⁴ Bu çerçevede 11. yüzyılda Hıristiyanlar arasındaki Doğu ve Batı Kilise'si²⁵ ayırımdan sonra Batı Katolik Kilisesi, misyonerlik çalışmalarına daha çok önem vermiş, 12. ve 13. yüzyıllardan itibaren Anadolu'ya yönelik faaliyetlerini başlatmıştır. Bu doğrultuda Osmanlı topraklarına gelen ilk misyonerler de Katolik misyonerler olmuştur.²⁶

Katolik Kilisesi bünyesinde birçok misyoner teşkilat kurulmuştur. Bu gruplardan Anadolu'ya gelen ilk misyoner topluluk Saint François tarikatına mensup Franciscain rahiplerinden Katolik Fransiskanlar (1220) olmuştur. Bu misyonerlerin en önemli görevi, Bizans ve Roma Kiliselerinin birleştirilmesini sağlamak ve Greklerin Katolikleşmesine çaba sarfetmek olmuştur. Osmanlı topraklarına gelen ikinci grup ise, 13. yüzyılda Dominikenler'dir. Dominiken Tarikatı'ndan sonra Cizvitler (1583) ve Capucenler de (Kapuçinler) (1626) Anadolu'ya ayak basan diğer misyoner örgütlerdir.²⁷ Osmanlı İmparatorluğu'nda Cizvit ve Fransiskan misyonerler en çok İstanbul, İzmir, Halep, Suriye, Filistin, Mısır, Irak, Kıbrıs ve Yunanistan'da faaliyet göstermişlerdir.

Katolik misyonerlerin ilk planları Müslümanlar üzerinde çalışmalar yapmak olmasına rağmen, başarılı olunamamasından dolayı, Türkiye'de

---

²⁴ Erdal Açıkse, Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-2003, s. 8-9.

²⁵ Mustafa Erdem, Türkiye de Misyonerlik Faaliyetleri, Ensar Neşriyat Yayınları, İstanbul-2005, s. 256.

²⁶ Ayten Sezer, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Misyonerlerin Türkiye'deki Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri", Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (Özel Sayı), Ankara-1999, s.172.

²⁷ Metin Hülagü, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Misyoner, Ermeni, Terör ve Amerika Dörtgeninde Türkiye", Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 10, Ankara-2001, s.58-59; Muhsin Önal, 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Misyonerlik Faaliyetleri (Bursa Örneği), Metemorfoz Yayıncılık, İstanbul-2012, s. 39-40.

yaşayan gayrimüslim ve diğer etnik milletlere yönelmişlerdir. Misyonerler, Rumlar, Ermeniler, Süryaniler (Keldani, Nasturi veya Asuri)²⁸, Yezidiler, Nusayriler (Arap Alevileri) ve Yahudiler üzerinde çalışmışlardır. Bu kapsamda hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla kiliseler, okullar, kolejler, hastaneler, matbaa, çeşitli meslek yetiştirme atölyeleri, darülaceze, yetimhane gibi eğitim, sağlık, kültürel ve sosyal yardım kuruluşları açmışlardır. Osmanlı Devletinde misyonerlik faaliyetlerinde bulunan Katolik Hıristiyan teşkilatlarından bazıları, bugün hala faaliyetlerine devam etmektedir.²⁹

C. Protestan Misyonerlerin Faaliyetleri

Türkiye’de Protestanların faaliyetlerine geçmeden önce Protestanlığın ortaya çıkışı ve geçirdiği sürece kısaca bakmak faydalı olacaktır. 16. yüzyıldan itibaren, Protestanlığın kurucusu olarak kabul edilen Martin Luther başta olmak üzere reformistler, bazı yeniliklerin yanı sıra kilisenin siyasal bir güç olmasını sorgulamaya başladılar. Luther ve arkadaşlarının hareketi, aslında Hıristiyanlıkta reformdan çok bir öze dönüş, yani İncil’e dönüş hareketiydi. Reformistler kilisenin ve Papalığın dünyevi iktidar iddiasını reddetmekteydiler. Sonuçta Protestanlık olarak adlandırılan bu grup, tarihi süreç içerisinde Hıristiyanlıktan koptu.³⁰

Protestan hareketi, Hıristiyanlığın siyasallaşma sürecinde, Tanrı adına iktidarı elinde bulundurduğunu iddia eden Papalığa karşı çıkarak, Tanrı adına iktidarın kilise dışı siyasal otoritelere verilmesi gerektiğini savundular. Böylece kilise dışı iktidarlar merkezli bir din anlayışını ön plana çıkardılar. Katolisizm,

²⁸ Kadir Albayrak, Keldaniler ve Nasturiler, Vadi Yayınları, Ankara-1997, s.78-79.

²⁹ Tuncer Güney, Aziz Paul’dan Günümüze Misyonerlik ve Fener Rum Patrikhanesi, Andaç Yayınları, Ankara-2014, s. 191; Önal, a.g.e. s. 40.

³⁰ Günay Tümer - Abdurrahman Küçük, Dinler Tarihi, Ankara-2002, s.302-303; Güney, a.g.e. s.108-109; Ahmet Hamdi Paşa, Misyoner (İngiliz Misyoner Nasıl Yetiştirilir), Tıbyan Yayınları, İzmir-2007, s. 72-73.

Papalığın hegemonyasını arkasına almaktaydı. Protestanlık da, başta Alman Prensleri ve derebeyler olmak üzere, çeşitli Avrupa siyasal güçlerini arkasına aldı. Protestan akım içerisinde yer alıp teşkilatlanan kiliseler, kısa zamanda kendi anlayışları doğrultusunda bir misyon ve misyonerlik kurumu oluşturdular.³¹

Misyonerlik kurumu içerisinde yer alan Protestan misyonerler, tıpkı Katolik misyonerler gibi, Hıristiyan olmayan gruplar ile birlikte, gerek Katolikleri gerekse diğer Hıristiyan guruplarını hedef aldılar. Kendi siyasal-sosyal ve dini anlayışlarını diğer bölgelere taşımayı amaç edindiler. Zamanla Katolik misyonerler gibi Protestan misyoner kuruluşlarının da önemli hedefi, başta Ortadoğu ve Doğu Avrupa olmak üzere, genellikle Müslümanların siyasal egemenliği altında bulunan Doğu Hıristiyanları oldu. Özellikle sömürge dönemlerinde, farklı Hıristiyan grupların Protestanlaştırılması amacıyla yoğun bir uğraş verdiler.³²

Protestan misyonerlerinin Anadolu'daki misyon faaliyetlerini, konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı mülahasasından yola çıkarak; "Hazırlık Dönemi", "Örgütlenme Dönemi" ve "Gerileme Dönemi" olmak üzere üç başlık altında ele alarak inceleyemeye çalışacağız.

a) Hazırlık Dönemi

Protestan Misyonerlik faaliyetlerinin "Hazırlık Dönemini" 1810 ile 1840 tarihleri arasındaki süreci kapsamaktadır. Bu dönem ilk Protestan Hıristiyanların Osmanlı topraklarına ayak bastığı dönemdir. Özellikle İngiliz ve Amerikan misyonerler, 19. yüzyılın başından itibaren dini ve ekonomik gerekçelerle Anadolu topraklarına yoğun bir şekilde gelmeye başlamışlardır.

---

³¹ Mollahüseynoğlu, a.g.t. s. 30-31.

³² Abdurrahman Küçük, Misyonerlikten Diyaloğa Türkiye, Berikan Yayınevi Yayınları, Ankara-2011, s. 80-81; İnan, a.g.e. s. 50; Önal, a.g.e. s. 52.

Anadolu, misyonerlikle ilgili eserlerde, İncil Ülkesi anlamına gelen “Bible Land” olarak adlandırılır. Osmanlı topraklarına ayak basan ilk Protestan misyoner, İngiliz Church Missionary Society'e bağlı bir papazdır ve 1815 yılında Mısır'a gönderilmiştir.³³ Anadolu'ya gelen ilk Protestan misyonerler ise British and Foreign Bible Society (1804'te kurulan) örgütüne bağlı üyelerdir. 1842 yılında Mısır'da bir Protestan Kilisesi açılır ve buraya İngiltere, Amerika ve Almanya'dan Protestan misyonerleri gönderilir.

Devam eden süreçte, 1810 yılında Boston'da kurulan ve kısaca Amerikan BOARD/ABCFM olarak adlandırılan American Board of Commissioners for Foreign Missions (Amerikan Dış Misyonları Temsilcilikleri Heyeti) adlı Amerikan Protestan misyonerlik kuruluşuna bağlı iki misyonerin (Pliny Fisk ve Levi Parsons), 1820 yılında İzmir'e geldikleri görülmektedir. Amerikan BOARD'ın Anadolu ile tanışması bir hayli önemlidir. 1826 yılında Bay ve Bayan Gridley ile Brewer İzmir'e gelmiş, akabinde 1831 senesinde William Goodell isimli misyonerin İstanbul'a ulaşması ile Amerikan BOARD'ın Türkiye kısmındaki misyonerlik faaliyetleri başlamıştır.³⁴

ABCFM, Anadolu'ya geldikten hemen sonra kadınlara yönelik olarak 1832 yılında İstanbul'da ve 1834 yılında da Bursa olmak üzere Amerikan High School For Girls adında iki okul açmış ve yine 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Anadolu'nun değişik yerlerinde de sayıları 20'yi bulan bu türden okullar açılmıştır.³⁵ Bu genişleme yayıncılık alanını da kapsıyordu, 1850'li yıllardan

---

³³ Hans Lukas Kieser, *İskalanmış Barış (Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938)*, Çeviren: Atilla Dirim, İstanbul-2010, s.68; M. Numan Malkoç, *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*, Ensar Neşriyat Yayınları, İstanbul-2005, s.158; Önal, a.g.e. s. 46; İnan, a.g.e. s. 51.

³⁴ Süleyman Kocadağ, *Misyoner ve Misyonerlik (Türkiye'de Gizli Tarih II)*, Vatan Yayınları, İstanbul-2006, s.113-114; Dilşen İnce Erdoğan, *Amerikan Misyonerlerinin Faaliyetleri ve Van Ermeni İsyanları*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul-2008, s. 77-78; Oymak, a.g.e. s. 62,65; Ömer Turan, *Avrasya Coğrafyası'nda Misyonerlik Faaliyetleri*, <http://www.dervisan.com/yazi/misyonerlik.html>/alıntı tarihi:03.12.2017.

³⁵ Kieser, a.g.e. s. 457.

sonra ABCFM, kutsal kitabın yayınlanması gibi İncillerin dördünü de Ermeni harfleri ile yazılmış Kurmançî Kürtçesinde yayınlamıştı. Ayrıca 1832 yılında ise İzmir'de bir matbaa faaliyete geçirilmişti.

Yine bu kapsamda İstanbul'da ilk Protestan Kilisesi 1846 yılında açılmıştır.³⁶ 1850 yılında ise Sultan Abdülmecit fermanı ile Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Protestanlar müstakil millet, yani yasal dini cemaat statüsünü almışlardır. Ayrıca misyonerler, Türkiye'deki faaliyetlerinde en büyük desteği de Amerikan, İngiliz ve Alman Büyükelçilikleri ve Konsolosluklarından sağlamışlardır.³⁷

b) Örgütlenme Dönemi

Misyonerlerin örgütlenme dönemini, 1840 ile 1890 tarihleri arası kapsamaktadır. Bu dönemde Protestan misyonerler Anadolu'nun birçok yerinde misyon merkezleri, bu merkezlere bağlı istasyonlar/uç istasyonları açmış, dini, sosyal ve sağlık alanında yeni kurum ve kuruluşları faaliyete geçirmişlerdir. Bu müesseseler aracılığı ile başta Müslümanlar olmak üzere, Osmanlı tebaasında yaşayan diğer etnik unsurlarla irtibata geçmişlerdir.

Protestan Misyonerler Anadolu'ya geldikleri ilk yıllarda, özellikle İzmir ve çevresindeki adalarda yaşayan (sakız adası gibi) Rumlar üzerinde yoğunlaşmışlardır. 1851 yılında Rumca bilen bir misyoner, Rumları aydınlatmak için Kıbrıs'a ve ardından da Bursa'ya gönderilmiştir. Sonraki yıllarda da diğer misyonerler 19. yüzyılın sonuna kadar İstanbul ve Anadolu'nun diğer şehirlerine gönderilmişlerdir. Bu misyonerler ilk olarak gayrimüslim tebaadan Yahudiler,

³⁶ Bayram Küçüköğlü, Türk Dünyasında Misyonerlik Faaliyetleri, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul-2005, s. 203; Müjdat Öztürk, Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri, Yeni Yüzyıl Yayınları, İstanbul-2008, s.32; Oymak, a.g.e. s.76.

³⁷ Karakaya Stamp, "The Emergence of the Kızılbaş in Western Thought: Missionary Accounts and Their Aftermath", s.339; Küçüköğlü, a.g.e. s.72.

Ermeniler, Rumlar, Nusayriler, Süryaniler ve Bulgarlar gibi etnik gruplarla ilgilenmeye başlamışlardır. Öte yandan misyonerler Türkiye’de yaşayan gruplardan Kürt, Alevi, Zaza ve Bektaşî gibi etnik unsurlarla da zaman içerisinde irtibata geçmişlerdir.³⁸

Anadolu’nun değişik birçok yerinde misyon merkezi kuran Misyonerler, ilk olarak imparatorluğun hakim kitlesi Müslümanlar üzerinde çalışmalara başlamışlardır, ancak Osmanlı şeriat kanunlarına göre, Müslümanların din değiştirmesinin ağır cezalar (idam, hapis cezası gibi)³⁹ gerektirmesi, Müslümanların dinlerine aşırı bağlılığı ve İslam dışı dinlerin batıl olduğu ve tahrif edildiği inancı sebebi ile istenilen başarı elde edilememiştir.⁴⁰

Müslümanlardan istedikleri verimi alamayan misyonerler, yeni yöntem ve stratejilerle Osmanlı tebaasında yaşayan gayrimüslim gruplara yönelmişlerdir.⁴¹ Bu meyanda Batılı devletlerin Osmanlı İmparatorluğu’na yaptığı siyasi baskılar sonucu, 1856 yılında Islahat Fermanı ile Osmanlı tebaasında yaşayan bütün insanlara/tebaaya (Müslüman, Azınlık, Yabancı) din değiştirebilme özgürlüğü getirilmiş, bu çerçevede misyonerler Yahudiler, Rumlar ve Ermeniler üzerine yoğun bir şekilde çalışmalarını başlatmışlardır.⁴²

Özellikle İngiliz ve Amerikan Protestan misyonerlerce, azınlıklara yönelik yürütülen bu faaliyetlerin yanı sıra, 19. yüzyılın birinci çeyreğinden itibaren Anadolu’daki faaliyetlerini başlatan ve bu kapsamda birçok okul açıp, cemiyet

---

³⁸ Ahmet Uçar, İslam Dünyasında Misyonerlik Faaliyetleri, Çamlıca Basım Yayınları, İstanbul-2014, s.68; Hülagü, a.g.m. s.58.

³⁹ Halide Aslan, Tanzimat Döneminde İhtida (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara-2008, s.191-192.

⁴⁰ Ayfer Karakaya, “Alevilik Hakkındaki 19. Yüzyıl Misyoner Kayıtlarına Eleştirel Bir Bakış ve Ali Gako'nun Öyküsü”, <http://aleviocaklari.de/wp-content/uploads/2014/05/Adsız-3.pdf> alıntı tarihi:15.01.2018.

⁴¹ Oktay BOZAN, “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Mardin’de Amerikan Misyonerlerinin Faaliyetleri”, http://dergipark.gov.tr/download/article-file/116034/alıntı_tarihi:14/10/2018; Esra Danacioğlu Tamur, “Karşılaştırmalı Bir Perspektiften 19.Yüzyılda Çin ve Osmanlı İmparatorluğu’nda Protestan Misyoner Faaliyetleri”, http://dergipark.gov.tr/download/article-file/233292/alıntı_tarihi:12/10/2018.

⁴² Abdurrahman Küçük, Ermeni Meselesi ve Terör, Andaç Yayınları, Ankara-2003, s. 99; Erdoğan, a.g.e. s.87-88, 93,113.

kuran Alman Protestan misyonerlerinin de, gayrimüslimler üzerinde etkili olmaya çalıştıkları görülmektedir.⁴³ Alman misyoner örgütlerince kurulan okullarda eğitim gören azınlıklar da, bir süre sonra Osmanlı idaresine karşı ayaklanmış, bu okullarda eğitim gören öğretmen, din adamı, doktor vb kişilerde bu isyanlara destek vermişlerdir.

Protestan misyonerler, bunların dışında çeşitli meslek kuruluşları oluşturmuş ve bazı çalışma alanları belirlemişlerdir. Gazete ve dergiler, kiliseler, radyo istasyonları, dernek ve vakıflar Protestanların oluşturdukları misyon kuruluşlarıdır. Belirledikleri çalışma alanları ise, dua toplantıları, gazete ilanları, gençlik grupları, İncil kursu, kitapevleri, kamplar, geziler ve maddi yardımlar gibi konulardan oluşmaktaydı⁴⁴.

c) Gerileme Dönemi

Misyonerlerin faaliyetlerinin gerileme dönemini, 1890'dan Cumhuriyet dönemine kadarki dönem oluşturmaktadır. Bilindiği üzere 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren misyonerlik faaliyetleri, Anadolu'da en başarılı dönemini yaşıyordu. 1839 Tanzimat Fermanı, 1856 Islahat Fermanı ve Protestan Milleti Nizamnamesi başta olmak üzere, 1861'de "Rum Patriği Nizamnamesi", 1863'te "Ermeni Milleti Nizamnamesi", 1865 yılında "Yahudi Milleti Nizamnamesi" ile Osmanlı tebaasında yaşayan azınlıklara ve diğer yabancılara hukuki, siyasi ve dini anlamda birtakım yeni haklar getirilmişti.⁴⁵ Bu durumu iyi değerlendiren misyoner örgütler, faaliyetlerini Anadolu'nun hemen hemen bütün bölgelerine

---

⁴³ İnan, a.g.e. s. 313-314.

⁴⁴ Ahmet Hamdi Bey, İslam Alemi ve İngiliz Misyonerler, Yeditepe Yayınevi, İstanbul-2010, s.1-13; Küçük, Misyonerlikten Diyaloga Türkiye, s.212,279; Alparslan Küçük, Ermeniler Arasında Protestanlığın Yayılışı ve Protestan Ermeniler (Türkiye Örneği), Doktora Tezi, <http://www.hristiyanforum.com/forum/showthread.php?t=344375>/alıntı tarihi:03.12.2017.

⁴⁵ İlber Ortaylı, Osmanlı Barışı, Ufuk Kitap Yayınları, İstanbul-2006, s.146.

yaygınlaştırdılar, ancak bu faaliyetler Sultan Abdülhamit döneminden itibaren yavaş yavaş gerilemeye başladı.

Abdülhamit'in misyonerlerle ilişkisi, özellikle Protestan misyonerlere yönelik derin bir güvensizlik hissiyatı ile başlamıştı.⁴⁶ Protestanlık onun için tehdit dolu yabancı müdahalesini temsil ediyordu. Misyonerler, 1878 yılındaki Osmanlı-Rus (93 harbi) savaşından sonra Anadolu'da Osmanlı tebaasında yaşayan azınlıkları milliyetçilik duygusuyla kışkırtıyorlardı. Abdülhamit, bu kapsamda Protestan misyonerlerini Doğu'daki Ermeni hareketinin/olaylarının suç ortakları sayıyordu.⁴⁷ Ona göre misyonerler, azınlıklara yönelik "*Ulusalılık, Bağımsızlık*" gibi düşünceleri empoze etmeye çalışan ve sosyal nizamı bozmaya çalışan zararlı batılı örgütlerdi.⁴⁸

II. Abdülhamit, Türkiye'deki misyonerlerin faaliyetleri ile ilgili olarak bazı devlet adamlarından ve valilerden mütemadiyen raporlar hazırlanmasını talep etmiştir. Bu kapsamda Ankara Valisinin 1890'lı yıllarda kaleme aldığı raporunda, misyonerlerin Alevilere yönelik faaliyetlerini; "*Ankara'nın bazı bölgelerinde, cehalete, batıl itikatlara ve yanlış düşüncelere saplanmış bir grup insanın var olduğunu, sapkın inançları nedeniyle İslam'dan uzaklaşmış olduklarını, Müslümanlıkla herhangi bir ilişkilerinin kalmadığını, bu insanlara Kızılbaş isminin verildiğini, Kızılbaşların yaşadığı köylere camilerin ve okulların inşa edilmesi ve bu köylere Sünni imamların görevlendirilmesinin gerektiği, bu batıl inançlara kapılmış insanların sadece Ankara, Kırşehir ve Yozgat vilayetlerinde değil, Sivas'tan İran'a kadar bu inanca sahip çok sayıda köyün bulunduğu ve bu batıl, cahil ve gafil insanların başkalarına bırakılması durumunda vahim*

---

⁴⁶ Deringil, a.g.e. s.112.

⁴⁷ Oktay Bozan, a.g.i.s, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Mardin'de Amerikan Misyonerlerinin Faaliyetleri"; Kieser, a.g.e. s. 234.

⁴⁸ Deringil, a.g.e. s.113.

durumların ortaya çıkabileceği."⁴⁹ şeklinde değerlendirmeler yaparak analiz etmiştir.

1880'lerin başında misyonerlerle ilgili olarak basın-yayın organlarında; *"Misyonerlerin silah kaçakçılığı yaptığı, politik bildiriler dağıttığı ve Ermeniler tarafından kurulan Taşnak ve Hınçak cemiyetlerini destekledikleri"* şeklindeki haberler ayyuka çıkmıştı. Bu doğrultuda 1893 yılında Yıldız Sarayı'nda toplanan özel bir komisyon; *"İnsanlara silah sağlayan, zararlı yayınlar dağıtan, dış güçler tarafından maddi anlamda ciddi destek gören ve azınlık gruplarını isyana teşvik eden Protestan misyonerlerinin zararlı faaliyetlerine karşı alınacak tedbirleri"* görüşmüş ve alınan kararlar doğrultusunda resmi izin belgesi olmayan pek çok okulun kapatılmasına, Ehli Sünnet inancının yayılmasına, din ulemalarının Kızılbaş, Yezidi ve Nusayri köylerine gönderilmelerine ve bütün bölgelerde İslam nüfusunun artırılmasına karar verilmişti.⁵⁰

Alınan kararlar kapsamında, vilayet yöneticileri de yabancı okulları kapatma yetkisine sahiptiler. 1890'lı yıllarda Osmanlı yönetimi, yabancı okullarını ve özellikle de misyoner okullarını kontrol altında tutma çabalarını yoğunlaştırdı, hatta 1892 yılında resmi izin belgesi olmayan bütün okulları kapatma kararı almış, ancak yoğun politik baskılardan dolayı bu kararından vazgeçmiştir.⁵¹ Bu gelişmeler karşısında, Sultan II. Abdülhamit, ümmete dönüş politikası izleyerek, bölgede ayrılıkçı fikir tohumları eken gruplara karşı özellikle Kürtlerden oluşan Hamidiye Alaylarını kurmuştur. Bu bölgede bulunan önemli aşiret liderlerine birtakım görevler vererek, onlara yeni bir rol biçmiş ve merkezi devlete bağlamayı başarmıştır.

---

⁴⁹ Eray Yılmaz, "II. Abdülhamit Döneminde Bektaşî Meselesi (1876-1908)", Alevilik-Bektaşîlik Araştırmaları Dergisi, Sayı:17- 2018, s.104-105,108; Kieser, a.g.e. s. 241-242.

⁵⁰ Deringil, a.g.e. s.115,117.

⁵¹ Kieser, a.g.e. s. 252-253.

II. Abdülhamit'in izlediği politikayı ve baskıcı tutumunu eleştiren Jön Türkler 1889 yılında İttihad-i Osmani Cemiyeti'ni (İttihat ve Terakki Cemiyeti) kurdular. Askeri Tıbbiye öğrencileri tarafından kurulan bu örgüt, Müslüman halk gruplarından Osmanlıcılık⁵² fikir akımını/düşüncesini İttihad-ı Anasır (Unsurların Birliği) şekliyle benimsemiş vatanseverlere dayanıyordu.⁵³ 1908 yılında Sultan Abdülhamit'in tahttan indirilmesiyle, iktidara gelen Jön Türkler ile misyonerler yakın ilişki kurmaya gayret ettiler, ancak zamanla ittihatçıların izlediği "*Üniter Devlet Anlayışı*" yüzünden ilişkileri zayıfladı ve istediklerini alamadılar.⁵⁴

1.Dünya savaşının 1914 yılında patlak vermesi ve 1915 yılındaki Ermeni Tehcir Kanunu'ndan sonra, Osmanlı yönetiminde iktidar olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, tüm itilaf devleti misyonerlerinin apar topar sınır dışı edilmesini istedi. Bu meyanda yasadışı faaliyetlerde bulunan yabancılara ait okul, hastane ve kiliseler kapatıldı ve misyonerlerin mallarına el konuldu.⁵⁵ 1. Dünya Savaşı'nın bitmesinin akabinde, 1919 senesinde misyonerler yeniden faaliyetlerini inşa için Türkiye'ye gelmek isteseler de⁵⁶, yeni kurulan üniter bir devlet yapısı ve akabinde 1923 yılında imzalanan Lozan Barış Antlaşması, onların bu isteklerini ve planlarını boşa çıkarmıştı.

Nitekim milli mücadelenin kazanılmasından sonra, Lozan'da alınan karar gereği, kökü dışarıda olan kuruluşların Türkiye'de faaliyet gösteremeyecekleri açıklığa kavuşmuş ve misyonerlik, Türkiye'nin iç hukukuna ait bir mesele haline getirilmiştir.⁵⁷ Cumhuriyetin ilk yıllarında misyonerlik okullarında bulunan dini

---

⁵² Ahmet Akgündüz - Said Öztürk, 700. Yılında Bilinmeyen Osmanlı, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul-2000, s. 282-284.

⁵³ Kieser, a.g.e. s. 389.

⁵⁴ Kieser, a.g.e. s. 384,389.

⁵⁵ Kieser, a.g.e. s. 486.

⁵⁶ Oktay Bozan, a.g.i.s, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Mardin'de Amerikan Misyonerlerinin Faaliyetleri".

⁵⁷ Cemal SEZER, "Birinci Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Devleti'ndeki Amerikan Misyoner Teşkilatlarının Durumu", <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/154583>/alıntı tarihi:23/10/2018.

semboller ve dini mekânlar ortadan kaldırılmıştır. Müslüman çocukların dini ayinlere katılmaması, derslerin Türkçe yapılması ve okullarda Türk idarecilerin bulunması zorunluluğu getirilmiştir. Ayrıca Cumhuriyet yönetimi birtakım mali tedbirlerde alarak, bunların faaliyetlerini son derece zorlaştırmıştır.⁵⁸

Mart 1924 tarihinde yürürlüğe giren Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile azınlık okulları dâhil, bütün yabancı okulların dini kurumlarla ilişkisi kesildi. Kanunlara göre bütün yabancı ve azınlık okulları, Milli Eğitim Bakanlığı'nca yapılacak teftişe açık olacak ve ilgili kanunlara uyacaklardı. Türkçe, Tarih, Coğrafya ve Edebiyat gibi derslerin Türk öğretmenler tarafından verilmesi ve bu derslerin tüm öğrencilere okutulmasını sağlayacaklardı. Ayrıca Atatürk yabancı okullara giden Türk çocuklarının eğitimlerinden endişe duyduğu için, 1931 tarihinde, 1778 sayılı *“Türkiye’de ilk tahsillerini yapmak üzere mektebe gidecek Türk vatandaşı çocuklar, bundan böyle bu tahsilleri için ancak Türk mekteplerine gidebilirler.”* kanununu yürürlüğe sokmuştur. Bu kanunla Türk çocuklarının, Türk milli ve manevi kimliğiyle/bilinciyle yetiştirilmesi amaçlanmıştır.⁵⁹

Netice itibariyle I. Dünya Savaşı yılları, Milli Mücadelenin başarıyla kazanılması, tehcir, mübadele ve milli bir devlet kurulmasıyla Türkiye’de misyonerlik faaliyetlerinin bir durgunluk içerisine girdiğini görüyoruz. Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarında misyoner okullarının büyük bir kısmı kapanmış, misyonerler uygun bir çalışma zemini bulamadıkları için de zamanla ülkelerine geri dönmüşlerdi. 1928 yılında Bursa Amerikan Kız Koleji’nde bazı Müslüman kızların Hıristiyanlaştırıldığı şeklindeki haberlerin ortaya çıkmasından sonra, bu

---

⁵⁸ Küçüköğlü, a.g.e. s.145-146.

⁵⁹ Küçüköğlü, a.g.e. s.147-149.

okul da Atatürk'ün emriyle kapatılmış ve misyonerlerin çalışma şartları daha da çok zorlaşmıştır.⁶⁰

Diğer taraftan Cumhuriyetin ilanıyla birlikte bitme noktasına gelen Protestan misyonerlik faaliyetleri, Atatürk'ün ölümünden sonra ve soğuk savaş (II. Dünya Savaşı) sonrası, özellikle de 1960'lardan itibaren çalışmalarını her geçen gün artırarak sürdürmüştür. 20. yüzyılın son çeyreğinden günümüze kadar yapılan uluslararası antlaşmalar, ülkemizin içerisine düştüğü ekonomik kriz, teknolojinin gelişmesi ve tabii afetler gibi etkenler misyonerlerin işine yaramış ve propaganda çalışmalarında onlara yardım etmiştir. Ancak, geçen iki yüzyıla baktığımızda misyonerlerin bu kadar yoğun ve gayretli çalışmalarına rağmen, dini açıdan hedefledikleri başarıya ulaşamadıklarını da görmekteyiz.⁶¹

---

⁶⁰ Küçüköğlü, a.g.e. s.146-152.

⁶¹ Esra Danacıoğlu Tamur, a.g.i.s. "Karşılaştırmalı Bir Perspektiften 19.Yüzyılda Çin ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Protestan Misyoner Faaliyetleri".

II. BÖLÜM

B-PROTESTANLARIN ALEVİLERE YAKLAŞIMI

A. Alevilerin Protestan Misyonerler Tarafından Keşfedilmesi

Protestanların Alevilerle ilişkilerine geçmeden önce, Alevilik kavramının İslam düşünce tarihi açısından ne anlama geldiğini belirtmemizde fayda mülhaza edilmektedir. Alevilik, kelime olarak Arapça'da "*Ali'ye mensup, Ali'ye ait*" anlamlarında, İslam Tasavvufu'nda ise "*Hz Ali'yi sevmek, saymak, ona her hususta bağlı olmak*" anlamlarında kullanılmıştır.⁶² Sözlük anlamının dışında Alevi kavramı, Hz. Ali'yi en üstün sahabe olarak gören, Hz. Muhammed'den sonra onun Allah'ın ve Hz. Muhammed'in tayini ile halife olması gerektiğini kabul edenler içinde "Şia" kavramı ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Anadolu Aleviliğine yazılı ve sözlü geleneğimizde "*Bektaşilik, Kızılbaşlık, Tahtacı ve Rafizi*" gibi isimlerde verilmektedir.⁶³ Türk tarihinde ise Alevilik ya da yaygın kullanışı ile Alevilik-Bektaşilik 19. asrın sonlarından itibaren Türkiye'de yaşayan "Kızılbaş, Bektaşî, Tahtacı, Çepni ve Sıraç vb. zümreleri ifade etmek için kullanılmaya başlanmıştır.⁶⁴

Esas amaçları Hıristiyanlığı dünyaya yaymak olan misyonerler, 19. yüzyıldan itibaren Anadolu'yu hedef bölge olarak seçmişler, faaliyetlerini sadece dini alanda değil, siyasi, kültürel ve ticari alanlarda devam ettirmişlerdir. Başta İngiltere, Amerika ve Almanya olmak üzere diğer Avrupalı devletler, Osmanlı'yı

---

⁶² Markus Dressler, Türk Aleviliğinin İnşası, (Oryantalizm, Tarihçilik, Milliyetçilik ve Din Yazımı), Çev: Defne Orhun, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul-2016, s. 5.

⁶³ Ethem Ruhi Fırlalı, Türkiye'de Alevilik Bektaşilik, Selçuk Yayınları, Ankara-1996, s.7-13; Sönmez Kutlu, "Alevilik", Ed: Mualla Selçuk-Halis Albayrak- Peter Antes-Richard Heinzman-Martin Thurner, İslamiyet-Hıristiyanlık Kavramlar Sözlüğü, Ankara Üniversitesi Yayınları, Cilt I, s. 52.

⁶⁴ Hasan Onat, "Kızılbaş Farklılaşması Üzerine", Ed: Hasan Onat-Sönmez Kutlu, İslam Mezhepleri Tarihi, Grafiker Yayınları, Ankara-2017, s. 569-570.

hasta adam olarak değerlendirip, “*Silahsız Akıncılar*” gözüyle baktıkları çok sayıda misyoneri bu topraklara göndermişlerdir.

Protestan misyonerleri, amaçlarını ilk olarak bölgede yaşayan azınlıklarda “*Cemaat Şuurunu*” canlı tutarak, gerektiğinde kendilerine sahip çıkacak güçlü hamilerinin bulunduğu fikrini, gayrimüslimlere hissettirmek üzerine kurmuştu. Öte yandan azınlıkların Müslüman ahali tarafından katledildiği ve haksız yere yakalanıp hapsedildikleri şeklindeki asılsız propagandalar ile azınlıkları Türkler aleyhine kışkırtarak, yörede yaşayan farklı mezheplerden Hıristiyan ahaliyi ve diğer etnik unsurları Protestan mezhebine davet etmek üzere çalışmalar yapmak da hedefleri arasındaydı.⁶⁵

Protestanların, Anadolu’da misyonerlik faaliyetlerinde bulunurken, genel anlamda Osmanlı İmparatorluğu tebaasında yaşayan Ermeni, Yahudi, Rum, Yezidi, Nusayri ve Süryaniler üzerinde çalışmalar yaptıkları bilinmektedir. Bu bağlamda 19. yüzyılın ikinci çeyreğinde özellikle Anadolu’nun Doğu ve Güneydoğu vilayetlerini keşfe çıkan ABCFM misyonu üyeleri, Doğu vilayetlerinde misyonerlik faaliyetlerinin kuruluş dönemi olan 1850’li yıllarda Aleviler ile kalıcı ilişkiler kurmaya başladılar. Bu tarihten sonra Sivas, Harput, Van, Malatya, Bitlis, Diyarbakır, Mardin, Erzurum, Yozgat, Tunceli (Çemişgezek), Antep, Maraş, Mamuratilaziz (Elazığ) ve Merzifon gibi birçok bölgede misyonlar, istasyonlar ve uç istasyonlar kurdular.⁶⁶

Misyonerler Anadolu’da yaşayan gruplardan Yezidiler, Nusayriiler ve Kızılbaşlar gibi etnik unsurlarla daha çok ilgilenmeye başladılar. Misyonerler bu

---

65 Adnan Mahiroğulları, “Anadolu’da Misyonerlik Faaliyetleri ve Yabancı Misyon Faaliyetlerinin Ermeni Meselesine Etkileri (Sivas Vilayeti Örneği)”, <https://haypedia.com/makale/.../0b23d453-ee5b-4604-bf48-d7bbc1647010.pdf>/alıntı tarihi:15.11.2017.

66 Ahmet Gökbel, “Sivas ve Tokat Çevresinde Misyonerlik”, *Dinler Tarihi Araştırmaları-V*, Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara-2005, s.221; İskender Oymak, “Elazığ, Tunceli ve Bingöl Çevresinde Misyonerlik”, *Dinler Tarihi Araştırmaları-V*, s.123; Hüseyin Yılmaz, “Van ve Ağrı Çevresinde Misyonerlik”, *Dinler Tarihi Araştırmaları-V*, s.134; Talip Atalay, “Diyarbakır ve Mardin’de Misyonerlik”, *Dinler Tarihi Araştırmaları-V*, s.141; Hamza Karaoğlan, “Kahramanmaraş ve Gaziantep Çevresinde Misyonerlik”, *Dinler Tarihi Araştırmaları-V*, s.152-153.

grupları, içlerinde yaşadıkları Sünni topluma göre “İncil Mayasını” kabul etmeye daha yatkın görüyor ve onlar aracılığıyla Sünnilere ulaşmayı umut ediyorlardı. Özellikle Alevilere büyük ilgi gösteren misyonerler, iki inanç sistemi arasındaki benzerlik varsayımından yola çıkarak, Alevilere uzun süreli sempati duymaya başladılar.⁶⁷

ABCFM raporları, 1854 sonrası yıllarda genel olarak Harput, Sivas, Malatya, Merzifon, Yozgat ve Çemişgezek'te yaşayan ve Osmanlı'daki demografik yapının üçte birlik bölümünü oluşturan Kızılbaş halktan bahseder. Misyon görevlisi George E. White, 1910 yılında Anadolu nüfusunun dörtte birlik ölümünü Kızılbaşların oluşturduğunu ve Anadolu'da 2 ile 4 milyon arasında bir nüfusa sahip olduklarını ifade eder.⁶⁸

Yine ABCFM'nin raporlarına göre, 1854 sonrası yıllarda Harput, Sivas, Malatya, Merzifon, Çemişgezek ve Yozgat bölgelerinde dağınık halde yaşayan, Kızılbaş Alevilerden söz edilmektedir. Raporlara göre, Alevilerin yılda bir kez toplanarak Hz. İsa için ekmek pişirdiklerini, bazı batıl inançlarının olduğunu, İslami ibadet biçimlerini yerine getirmediklerini, bu bağlamda oruç tutmadıklarını, geleneklerine de sıkı sıkıya bağlı olduklarını, İncil'i öğrenmeye açık olduklarını, kendilerini de Kızılbaş olarak adlandırdıklarını ve Sünniler tarafından aşağılandıklarını ifade edilmektedir.

White, Aleviliği, Şii inancının devamı olarak gördüğünü, Alevilerin Küçük Asya halkının en basit, cahil ve küçümsenen grupları arasında olduğunu, belirli bir kutsal kitaplarının bulunmamasından dolayı kınandıklarını ve Ortodoks Muhammediler olarak kabul edildiklerini vurgulamaktadır.⁶⁹

---

⁶⁷ Kieser, a.g.e. s.102.

⁶⁸ Kieser, a.g.e. s.553.

⁶⁹ George Edward White, “The Shia Turks”, Journal of The Transactions of The Victoria Institute, 40(1908), s. 226.

Arapkir misyonunda görev yapan ABCFM misyonerlerinden George Dunmore da, Boston'daki ABCFM sekreterine yazdığı raporunda, Aleviler ile ilgili az şey bildiklerini, haklarında bilgi toplamaya çalıştıklarını ve yakın bir gelecekte daha eksiksiz ve tatmin edici düzeyde bilgiye kavuşmayı umduklarını dile getirmektedir. Ayrıca Alevileri, Hıristiyan bir halkın torunları olarak gördüklerini, onların kılıç zoruyla Müslüman olduklarını düşündüklerini,⁷⁰ Türklerin karşısında kendilerini Müslüman olarak adlandırsalar da, Sünni Müslümanlara hiçbir sempati duymadıklarını, hatta Sünni Müslümanlara karşı derin bir düşmanlık beslediklerini ve şeriatı reddettiklerini beyan ettiği görülmektedir.⁷¹

Misyonerler, Anadolu'da zamanla Alevilere özel bir önem vermeye başladılar.1850'li yılların sonlarında Harput, Sivas ve Divriği misyonları Kürtçe ve Ermenice bilen öğretmenlerini, Alevi köyelerine göndermeye başladılar. Sivas'ta Baron Krikore adında bir kişiyi bu işle görevlendirdiler. Krikore İstanbul'daki Amerikan misyonunun Bebek İlahiyat okulunda öğrenim görmüş birisiydi. Bu şahıs 1857 senesinde Sivas'a gelerek Sivas misyonerlerinden Oliver Winchester ile birlikte bölgedeki Kızılbaş köylerini ziyaret etmeye başladı.⁷²

Bölgedeki misyonlarda görev yapan misyonerlerin yıllık faaliyet raporlarında, Aleviler ile ilgili olarak, *"Alevilerin çoğunun küçük ve fakir köylerde yaşadığı, genellikle çiftçilik ve katırcılıkla geçindikleri, oğullarını askere göndermekten nefret ettikleri, bu yükümlülük yüzünden Sünnilerden de nefret ettiklerini, askerlik yükümlülüğünden kurtulmak için İstanbul'daki İngiltere Büyükelçisi'nden yardım istediklerini ve İngiliz Büyükelçisi'nin Protestanlara*

---

⁷⁰ White, "The Shia Turks", s. 230.

⁷¹ Kieser, a.g.e. s.105-106, 546.

⁷² Kieser, a.g.e. s.111-112.

tanıdığı himayeden, kendilerinin de yararlanmasını talep ettikleri” şeklinde ifadeler yer almaktadır. Yine ABCFM misyoner raporlarında, Dersim Kürtlerinin askerlik görevini yerine getirmediği⁷³, ancak Diyarbakır, Yozgat, Urfa ve Sivas gibi vilayetlerin dağlık bölgelerinde yaşayan Kızılbaşlarının ise hem askerlik görevini, hem de vergi ödeme zorunluluklarını istemeyerek de olsa yerine getirdikleri belirtilmektedir.⁷⁴

Harput misyonerlerinden Edward Careyve çalışma arkadaşı Herry Riggs'in yazdıkları raporlarda, 1910 yılında Harput yöresindeki Alevilerin, Ermeni Hıristiyanlarının yoğun etkisi altında kaldığını, Aleviliğin pek çok Ermeni'yi bünyesine aldığı, Dersim Kürtlerinin/Alevilerinin, Ermenilerle pek çok ortak noktasının olduğu, bu ortak noktaların Türklerle olandan daha fazla paya sahip olduğu, iki millet arasında yapılan evlat edinmelerin, çok sayıda ismin ve geleneğin Ermeni kültürüne belirlenmesini beraberinde getirdiği, dile getirilmekteydi.

Misyonerlerin, bölgede yaşayan Aleviler ile yaptıkları görüşmeler sonucunda, Alevilerin birçoğuna göre Ermeniler ile Alevilerin ortak atalara sahip oldukları, köylerinin birçoğunun adının Ermenice olduğu, ahlaki yönden Ermenilere benzedikleri ve bazı aşiretlerinin Ermeni soyadlarına benzer isimler taşıdığı, dinlerine gelince sadece adlarının Müslüman olduğu, ama dinlerinde İslami olan çok az şeyin bulunduğu değerlendirilmeleri yapılmaktaydı. Bununla birlikte misyonerler, Kürtlerin çoğunluğunun İslam dinine bağlı olduğunu, Kızılbaşların ise kendilerine has inançlarının olduğunu, Kızılbaşların bazılarının panteist olduğunu, içlerinden Dede olarak isimlendirdikleri kişinin Hıristiyan inancı kapsamında Kutsal Ruhu içinde taşıdığını, çarmıha gerilen İsa'yı

---

⁷³ Kieser, a.g.e. s.120.

⁷⁴ J.B. Taylor, "Journel of a Tour in America, Kurdistan, and Upper Mesopotamia, With Notes of Researches in Deysim Dagh, in 1866", The Journal of the Royal Geoprahical Society of London, vol. 38(1868), ss.321-322; George Edward White, "Some Non-Conforming Turks", Moslem World 8:3(1918), s. 243.

dualarında andıklarını, İsa ve Muhammed gibi diğer insanları, hayvanları, ağaçları, hatta kayaları da kutsal kabul ettiklerini ifade ediyorlardı.⁷⁵

Misyon raporlarında, misyonerlerin doğu vilayetlerine ayak basmasından sonra, birçok Kızılbaş-Alevi'nin kendi iradeleriyle Protestan misyonerlerle doğrudan ilişkiye geçmeden, kendilerini "Prote"⁷⁶ olarak adlandırmaya başladıkları anlatılmaktadır. Bu kişiler gezici misyonerlerin uğramadığı yerlerde, Alevilerin ilişkide bulunduğu Protestan Ermeniler aracılığıyla Protestan öğretiden haberdar olmuşlardır. Bu meyanda 1856 yıllarında Sivas'ın yakın köylerinde yaşayan çok sayıda Alevi Kürt'ün öğretmen ve politik himaye ricasıyla Sivas'taki Amerikan misyonunu ziyaret ettiği ve bir kısmının misyondaki Türkçe ayine katıldığı belirtilmektedir.

Bu gelişmeler ışığında, Sivas/Divriği'de bulunan Sincan Köyü'nde⁷⁷ bir Alevi liderin, Protestanlığı kabul eden Ermenilere baskı yaparak inançlarından vazgeçirmeye çalıştığı ve onları mallarını mülklerini geride bırakarak köylerinden kovulmaları ile karşı karşıya bıraktığı ifade edilmektedir. Bu olayın mağdurlarının ise, Protestan misyonerlere başvurduğu, misyon görevlilerinin de bu duruma çözüm bulmak amacıyla, Sivas il yöneticileri ile görüştükları, akabinde misyon görevlisi Parson'un Sincan Köyü'ne gönderildiği ve köyde bir gece kalarak tarafları barıştırdığı anlatılmaktadır. Diğer taraftan bu köy de Protestanların ayak bastığı ilk karma Ermeni-Alevi Köyü'ydü.

Bu olaylara paralel olarak, Harput misyonunda görevli Dunmore'un 1856 yıllık raporunda, *"Misyonerlerin, bölgede büyük bir aşiret reisi olduğu belirtilen*

---

⁷⁵ Ali Rıza Bayzan, Misyoner Örgütlerin Kürt ve Alevi Operasyonu, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul-2008, s.146-147; Kieser, a.g.e. s. 547.

⁷⁶ Prote; Doğu vilayetlerinde o zamanlar Protestanlığı ifade etmek için kullanılan kelimedir.

⁷⁷ Sincan Köyü; 19. yüzyılın ikinci yarısında etrafı surlarla çevrili, yaklaşık 18 haneli, köyde yaşayanların yarısının Ermeni, diğer yarısının ise Alevi kökenli vatandaşlardan oluştuğu, köyde yaklaşık 300 kişilik bir nüfusun yaşadığı ve köy'de yaşayan Alevilerin, ikinci dil olarak Ermenice konuştukları bir yerdir.

Ali Gako⁷⁸ isimli kişi ve onun aşiretiyle dostane ilişkiler kurduklarını, misyon görevlilerinin tam bir özgürlük ve güven içerisinde aralarında dolaştıkları”, beyan ediliyordu. Dunmore’a göre, Ali Gako hiçbir ABCFM görevlisi ile tanışmadan doğrudan Protestanlığı kabul etmiş birisiydi. Ermeniler ile olan yakın ilişkisinden dolayı, bu hareket ile tanışmış ve kendisini ona yakın hissetmişti.⁷⁹ Hatta bu şahsın misyonerlerin ileriki yıllarda yayınladığı raporlarda bile Protestanlıktan dönmediğı ifade edilmiştir.⁸⁰

Bölgedeki faaliyetlerinde, İngiliz himayesinden de destek alan ABCFM üyeleri, Alevileri ayrı bir grup olarak kabul edip onlara değer vermek suretiyle, Aleviler üzerinde doğrudan veya dolaylı olarak güçlü bir kimlik oluşturma etkisine sahip oldular. Bu kapsamda ABCFM yetkilileri, Alevilere destek vererek, kendilerini Sünni gruplarla eşit görmelerini ve kendilerine saygısız davranışlarda bulunan Sünnilerle aralarına mesafe koymaları konusunda onları cesaretlendiriyorlardı. Bu yolla Alevilere yeni bir kimlik kazandırma boyutuna gidiyorlardı. Hatta bu kapsamda Prote’ler, köylere varıncaya kadar Alevilerin geleneksel ilişkileri ve yaşam tarzlarına müdahale edip, Ermeniler arasına bile ayrılık fikrini soktular.⁸¹

Bu doğrultuda, misyon görevlileri, Alevi ve Ermenilere “Eğitim, Millet Anlayışı ve Dini Pratik” gibi alanlarda destek veriyor ve vatandaşlık hakları temelinde yeni düşünceler getiriyorlardı. Çünkü Aleviler yeni ve daha iyi olan siyasi, kültürel ve dini gelişmeleri desteklemekteydi. Misyonerler, Ermeniler arasında Protestan olanları 1850’den sonra “Millet Statüsü’ne” kavuşturmuş ve

---

⁷⁸ Ali Gako; o dönemde Çemişgezek kasabasının yakınlarında oturan, iki köy ve yaklaşık 500 silahlı adam üzerinde denetim sahibi birisidir.

⁷⁹ J.B. Taylor, “Journal of a Tour in America, Kurdistan, and Upper Mesopotamia, With Notes of Researches in Deyrsim Dagh, in 1866”, ss. 317-318.

⁸⁰ Ayfer Karakaya, “Alevilik Hakkındaki 19. Yüzyıl Misyoner Kayıtlarına Eleştirel Bir Bakış ve Ali Gako'nun Öyküsü”, <http://aleviocaklari.de/wp-content/uploads/2014/05/Adsız-3.pdf> alıntı tarihi:15.01.2018.

⁸¹ Kieser, a.g.e. s.126.

bu anlamda elde ettikleri *“Protestan Ermeni Millet”* statüsünü, Aleviler üzerinde de kullanmak istiyorlardı. Alevilere kendilerine sorulduğunda, Protestan milletinden olduklarını söylemelerini telkin ediyorlardı, hatta yayınladıkları risalelerde de bile bu grupları hükümete karşı itaatsizliğe/başkaldırıya davet etmişlerdir.⁸²

Bu durum, ABCFM Yozgat istasyonunun yıllık raporunda, *“Alevilerin bir tür geçiş halinde olduklarını, birçoğunun eski-gizli dinlerine artık inanmadıklarını, hemen hemen hepsinin daha iyi bir inanç arayışı içerisinde olduklarını, ancak din değiştirmeleri yani Protestan olmaları durumunda Müslümanlardan/Sünnilerden korktukları”* dile getiriliyordu.

Merzifon Anadolu Koleji Müdürü Mr. White'ın, ABCFM'ye gönderdiği mektupta, Hıristiyanlığın en büyük rakibinin Müslümanlık olduğunu ve Müslümanlığın en kuvvetli ülkesinin de Türkiye olduğu beyan ediliyordu. Raporda, Türkiye'yi devirmek için Ermeni ve Rum dostlarını terk etmemeleri gerektiği vurgulanıyordu. Ayrıca Alevilere de ayrıcalık tanırlarsa, onların da kendilerine yakınlık gösterebileceklerini ve ileriki süreçte de Protestanlara katılabileceklerini beyan ediyordu.⁸³

Protestanların, Alevi-Kızılbaşlar ile olan bu yakın ilişkileri, devam eden süreçte Sünni Müslümanlar arasında ve devletin resmi makamlarında derin bir güvensizliğe neden oluyordu. Bu doğrultuda hazırlanan misyoner raporlarında, *“1856 yılında Sivas Amerikan misyonunda kendilerini Protestan olarak nitelendiren Kürt Alevi Protelerinden birisinin, misyonerlerin düzenlediği ayinlere birçok kez katıldığı, kendisine Türkçe yazılı Yeni Ahit satın alındığı, ancak*

---

⁸² Adnan Mahiroğulları, Anadolu'da Misyonerlik Faaliyetleri ve Yabancı Misyon Faaliyetlerinin Ermeni Meselesine Etkileri (Sivas Vilayeti Örneği), haypedia.com/makale/.../0b23d453-ee5b-4604-bf48-d7bbc1647010.pdf/erişim tarihi:18.11.2017.

⁸³ Kieser, a.g.e. s.146.

köylülerinin baskısıyla kitabının elinden alındığı ve akabinde hapse atıldığı” türünden olaylar ifade ediliyordu. ⁸⁴

Yine raporlarda, Protestanlığı kabul eden ve benzer durumda olan diğer Alevilerin de çevredeki Sünni vatandaşların ve resmi makamların korkusundan dolayı mallarını ve mülkleri bırakarak, başka yerlerdeki dostlarının ve akrabalarının yanına göç ettiklerini ve yerli bir misyon görevlisinin, Yozgat’taki birkaç Alevi Köyü’nde yaşadığı sıkıntılarının da bu örneğe benzediği⁸⁵ ifade ediliyordu.

Bu olaylar kapsamında, son dönem Mezhepler Tarihçileri tarafından *“Mistik ve Ahlaki bir hareket olarak tanımlanan Alevilik”*⁸⁶ üzerine, Cumhuriyet döneminde yaptığı çalışmaları ile bilinen Baha Said Bey’in, Anadolu’da yaşayan Alevilerin yaşantısı ve inancı ile ilgili olarak, misyonerlerin aksine, farklı görüşler ortaya koyduğu görülmektedir. Ona göre, *“Kargın, Afşar, Tahtacı ve Çepni Alevilerinin nüfus bakımından kesif (yoğun) bir cemiyet meydana getirdiklerini ve misyonerler tarafından genellikle Ortadoks Rumların Türkleştirilmiş zümreleri şeklinde anıldıklarını”* söylüyordu. Ayrıca Azınlıklar tarafından, Alevi vatandaşlara *“Hıristiyan Kırmaması/Hıristiyan Torunları”* dendiğini,⁸⁷ Dersim, Kiğı, Tercan, Iğdır, Bayburt, vb. Alevilerinin de Ermeni nüfus kayıtlarında birer ilave olarak yer aldıklarını, Protestan misyonerlerinin Alevilerle ilgili bu bilgileri istatistiksel olarak yayınladıklarını ve Avrupa’nın kafasını karıştırmaya çalıştıklarını⁸⁸ ısrarla dile getiriyordu.

---

⁸⁴ Kieser, a.g.e. s.113.

⁸⁵ Kieser, a.g.e. s.113-114.

⁸⁶ Sönmez Kutlu, “Aleviliğin Dini Statüsü” (Din, Mezhep, Tarikat, Heterodoksi, Ortadoksi ya da Metadoksi), Ed: Hasan Onat-Sönmez Kutlu, İslam Mezhepleri Tarihi, Grafiker Yayınları, Ankara-2017, s.601.

⁸⁷ Ayfer Karakaya Stamp, “The Emergence of the Kızılbaş in Wesrtern Thought:Missionary Accounts and Their Aftermath”, Archeology, Anthropology and Heritage in the Balkans and Anatolia, Ed. David Shankland, Isis Press, İstanbul-2004, s. 335.

⁸⁸ Baha Said, Bey, Türkiye’de Alevi Bektaşî Ahi ve Nusayri Zümreleri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Yayına Hazırlayan: İsmail Görkem, Ankara-2000, s. 36.

Misyonerler ile Aleviler arasındaki yakınlaşmalar, bu doğrultuda meydana gelen hadiseler ve resmi makamlar tarafından misyon görevlilerine gösterilen tepkiler yüzünden Sivas İstasyonu, 1860'ların sonunda kapatıldı. Yine bu meyanda bölgede bulunan diğer misyonların ise (Harput, Van, Malatya, Elazığ, Merzifon gibi) 19. yüzyılın sonlarına doğru bölgedeki etnik unsurlar arasındaki kaostan dolayı aralarındaki karşılıklı ilişkilerin sürüyor olmasına rağmen, kişisel güvenlik gerekçesi ile kapatıldığı ve misyonerlerin Aleviler arasındaki çalışmalarına son verdiği görülmektedir.⁸⁹

B. Protestanların, dini ritüellerin uygulanışı açısından Alevilere Yaklaşımı

19. yüzyıl misyoner raporlarına göre, Alevilik inancı ile Hıristiyanlık arasında dini ritüellerin uygulanışı/ibadet, teoloji, ahlaki ve sosyal/kültürel alanda birçok benzerliklerin olduğu beyan edilmektedir. Bu çerçevede iki inanç sistemi arasında ibadet boyutundaki benzerlikleri ve Protestanların Alevi ayinlerine bakış açılarını ortaya koymaya çalışacağız.

a) İbadet Anlayışları Açısından Yaklaşım

Anadolu'da yaşayan Aleviler arasında, derin bir bağ kuran Protestan misyonerler, Alevi köylerine gittiklerinde onların misafirperverlik, ilgi ve sohbetlerinden çok etkilenmişler⁹⁰ ve zaman zaman onların cem ayinlerine ve sosyal etkinliklerine katılmışlardır. Sivas misyonunda görevli George Herrick, katıldığı Alevi ayinlerini raporunda, "Alevilerin kendilerine karşı gösterdiği candan misafirliği hiçbir yerde görmediklerini, kadınların, çocukların, erkeklerin

---

⁸⁹ Kieser, a.g.e. s.115.

⁹⁰ J.B. Taylor, "Journel of a Tour in America, Kurdistan, and Upper Mesopotamia, With Notes of Researches in Deyrsim Dagh, in 1866", ss. 284,300.

ve misyonerlerin hep birlikte konuştuklarını, birlikte dua ettiklerini, ağladıklarını, güldüklerini, eğlendiklerini ve şarkı söylediklerini, dua ettiklerinde cemaate katılanların hep birlikte ayağa kalktıklarını, başlarını açtıklarını, ateşin etrafında yarım daire oluşturduklarını, özellikle de cem ayini sırasında birbirlerine gösterdikleri şefkatin çok etkileyici olduğunu⁹¹ ifade ediyordu.

Yine misyon görevlilerinin raporlarına göre, Dede adı verilen Alevi dini liderleri ile misyoner arasında dini konular görüşülürken, aralarında az gerilim yaşanıyordu. Onlara göre Alevilerin birçoğu yeni ve radikal yönelim peşindeydi. Cem adı verilen Alevi ibadetine, erkekler, çocuklar ve kadınlar birlikte katılırlardı. Misyonerlerden başka hiçbir yabancıyı da aralarına kabul etmiyorlardı. Alevilerin cem ayini esnasında "*Hak Lokması*" (*cem evine gelen kişilerin evlerinden getirdikleri yiyecekleri kendi aralarında rıza ile paylaşmaları*) adı verilen ve Hıristiyanların son akşam yemeğine (Evharistiya-Ekmek Şarap Ayini) büyük benzerlik gösteren bir yemek yediklerini ifade ediyorlardı. Cem ayinine katılan cemaat üyeleri tarafından bir suç işlenmesi durumunda, suçlu herkesin önünde, ceza almamak için itirafta bulunur ve ağır bir suç işlenmesi durumunda ise, suçlu cemaatten uzaklaştırılırdı. Suçun birkaç kez tekrarlanması halinde ise suçlunun cemaate kabulünün ancak bir kez söz konusu olabileceği beyan ediliyordu.⁹²

Yapılan cem ayinleri sırasında evli iki ayrı çift, Muhasiplik (Ahiret Kardeşliği) sonucu birbirlerini her koşulda desteklemeye hazır kan/ahiret kardeşi olurlardı. Çiftlerin arasındaki bu samimi ahitleşme, Dede tarafından bir kutlamayla mühürlenirdi. Ayin sonrası Ahiret kardeşi olan çiftler, Dede'nin evine

---

⁹¹ Kieser, a.g.e. s.109.

⁹² White, "Some Non-Conforming Turks", s. 245; Kieser, a.g.e. s. 550-551.

hediyeler getirmek suretiyle, dede tarafından kutsanır ve dede tarafından kutsandığına inandıkları bir parça ekmeği birlikte yerlerdi.⁹³

Bunların yanında, dönemin misyon görevlilerinin verdikleri bilgiler doğrultusunda, dedelerin evlenmedikleri takdirde, cemaat nezdinde büyük bir saygınlık kazandıkları, cemaatlerinin en uzak köylerinde yaşayan üyelerini bile düzenli olarak ziyaret ettiklerini ifade ediyorlardı. Ayrıca devlet tarafından el uzatılmadığını iddia ettikleri bölgelerde, cemaatin manevi/inanç konularını ve hukuki işlerini bu şahısların gördüklerini söylüyorlardı.⁹⁴ Ayrıca misyon görevlilerine göre, cemaat üyelerinin birçoğunun düzenli bir şekilde alkol tükettiği⁹⁵, ara sıra esrar kullandıkları, İslam'ın şeriat kurallarına uymadıkları, Ramazan ayında oruç tutmadıkları, günde beş vakit namaz kılmadıkları, önemli yerel ziyaretlerinin bile, onlar için Mekke'den daha önemli olduğu, çevrelerinde saygınlık kazanmak için de, özellikle İç Anadolu Bölgesi'nde yaşayan Alevilerinin Ramazan Ayı'nda oruç tutuyormuş gibi görünmeye çalıştıkları dile getiriliyordu. Buna karşın Alevilerin, zorlayıcı tedbirler olmaksızın Muharrem ayında 10 ile 13 gün oruç tuttıkları, ibadet etmenin vicdan iş olduğu ve herhangi bir kurala bağlı olmadığı,⁹⁶ ifade ediliyordu.

b) Sosyal ve Kültürel Yönden Yaklaşımlar

Misyonerler, Alevilerin Asya'da yaşayan diğer milletler kadar ahlaklı ve halisane saf bir cemaat olduğunu,⁹⁷ sakallarını, bıyıklarını ve koltukaltlarını tıraş

---

⁹³ Kieser, a.g.e. s. 551-552.

⁹⁴ White, "The Shia Turks", ss. 230-231.

⁹⁵ White, "Some Non-Conforming Turks", s. 244.

⁹⁶ Kieser, a.g.e. s.552-553.

⁹⁷ Selim Deringil, Simgeden Millete II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet, İletişim Yayınları, İstanbul-2017, s.84.

etmediklerini, birkaç istisna dışında tek eşle yaşadıklarını beyan ediyorlardı.⁹⁸ Alevilerin çoğunun küçük ve fakir köylerde yaşadığını, genellikle çiftçilik, hayvancılık ve katırcılıkla geçimlerini sağladıklarını, oğullarını askere göndermekten nefret ettiklerini, bu yükümlülük yüzünden Sünnilere bile nefret beslediklerini, yerli Hıristiyan halka ait kavram ve kültürleri⁹⁹ kültürlerine yansıttıklarını ve askerlik yükümlülüğünden kurtulmak için de İstanbul'daki İngiltere Büyükelçisi'nden dahi yardım istediklerini söylüyorlardı.¹⁰⁰

Arapkir misyonerlerinden Sanford Richardson ise, 1856'lı yıllarda, Osmanlı yönetim anlayışının, bu Türkleri ve Kürtleri Hıristiyanlardan daha fazla mağdur ettiğini, Türkiye'de en fazla zulme uğrayan grup olduklarını, Osmanlı vergi memurlarının elinde zor durumda kaldıklarını, ancak aynı zamanda tutumlu ve çalışkan olduklarını ve Protestanlar tarafından himaye görmeleri durumunda daha müreffeh bir yaşam sürebileceklerini, ifade ediyordu. Richardson yine Malatya bölgesinin köylerinde yaptığı bir geziyi anlatırken, Alevilerin toplumsal anlamda, dağda ve ovada yaşadıklarını, Alevilerin soylu, asil ve tabiatın hakiki çocukları olduklarını, ancak tek hakiki kurtuluş yolundan habersiz olduklarını beyan ediyordu.¹⁰¹

Yine misyon görevlilerinden George Edward White da, *"Alevilerin tarımsal veya pastoral tabiatta insanlar olduklarını, Sünni Müslüman ve Hıristiyanlar ile birlikte Anadolu'nun bereketli ovalarında, yaylarında ve yüksek rakımlı çayırlarında ikamet ettiklerini, başka bir tarikat ya da ırkla birlikte olmadıklarını, Alevilerin ülkenin özgün sakinlerini temsil etmekle birlikte, yabancı*

---

⁹⁸ Stephen Van Rensselaer, Trowbridge, "The Alevi, Or Deifiers Of Ali" Harvard Theological Review, 2(1909), s.348; White, "Some Non-Conforming Turks", s.244; White, "The Shia Turks", s. 228.

⁹⁹ J.B. Taylor, "Journal of a Tour in America, Kurdistan, and Upper Mesopotamia, With Notes of Researches in Deyrsim Dag, in 1866", s. 323.

¹⁰⁰ Gürdal Aksoy, Dersim (Alevilik, Ermenilik, Kürtlük), İletişim Yayınları, İstanbul-2016, s. 184; J.B. Taylor, "Journal of a Tour in America, Kurdistan, and Upper Mesopotamia, With Notes of Researches in Deyrsim Dag, in 1866", ss.318-319.

¹⁰¹ Kieser, a.g.e. s.108-109.

kanının çok az bir karışımını taşıdıklarını, Hıristiyanlık döneminden yüzyıllar öncesine kadar gelen geleneklerin getirdiği birçok fikri ve geleneği sürdürdüklerini, Osmanlı'nın resmi devlet memurlarının, onlara sivil yönetimde yer vermediklerini ve sosyal olarak bir sınıf daha aşağı derecede gördüklerini ve onları ayrıma tabi tuttuklarını, orduya mesafeli durduklarını ve vergi vermekten kaçındıkları”¹⁰² dile getirmiştir.

C. Protestanların, teolojik/İnanç Açısından Alevilere Bakışı

Anadolu’da faaliyet yürüten Protestan misyonerler, Hıristiyanlık ile Alevilik inancı arasında inançla ilgili bazı paralellikler tespit etmişler, azizler (12 imam, havariler gibi) kültü, Tanrı anlayışı (İsa, Baba ve Kutsal Ruh; Allah, Muhammed ve Ali) ve kutsal kitap inancı gibi birçok konuda ortak noktalarının bulunduğunu ifade etmişlerdir.

Protestan misyonerlerine göre, 19. yüzyılda Aleviler kendilerine Ehli Sünnet yerine Ehli İman demeyi tercih ediyorlardı. Misyonerler, Aleviler için hem Kızılbaş hem de Şii kavramını kullanıyorlardı, ancak 1860’lı yıllarda misyonerlerin yayınladıkları makalelerinde, genellikle Kızılbaş kavramından söz etmektedirler.

Protestan misyonerler, Alevilerin Hz. Ali’yle olan ilişkisinin, Hıristiyanların Hz. İsa’yla olan ilişkisine benzediğini düşünüyorlardı. Hıristiyanlara İsa olarak görünen, onlara kendisini Hz. Ali olarak göstermiştir. Hz. Ali ile İsa her yerde hazır bulunan ve insanların dualarını işiten bir teselli ediciydiler.¹⁰³ Ayrıca mütevazilik ve kalp temizliği, Alevilikte uyulması gereken diğer önemli dini ritüellerdi. Bu değerler, ayinlerde, saz eşliğinde söylenen şarkı ve zikirlerde

---

¹⁰² George Edward White, “The Shia Turks”, Journal of The Transactions of The Victoria Institute, 40(1908), ss. 227-228.

¹⁰³ Trowbridge, “The Alevi, Or Deifiers Of Ali”, s. 341.

ifade ediliyordu. Ayrıca Alevilerin manastırlara hac ziyaretlerinde bulunması, azizlere ve Tanrı'ya yakarmaları, rahiplere saygı göstermeleri, Hıristiyan ve Ermeni komşularla aralarında dinsel yakınlığın doğmasına neden olmuştur.¹⁰⁴

Alevilik ile Protestanlık arasındaki inanç benzerliği bağlamında, 1913 yılında Koçgiri (Sivas'ın doğusu, Malatya'nın Hekimhan, Arguvan, Arapkir ilçeleri, Tokat ve Ordu illerini kapsayan bölgeye verilen isim) bölgesinden bir Alevi Dede'si, Osmanlı devlet görevlisi Hasan Reşit Tankut'a, Ermenilerle, Aleviler arasındaki temel inanç farklılıklarını reddettiğini söyleyerek, şu tespitleri yapıyordu. Ermeniler ile Aleviler arasındaki inanç farklılıklarının bir soğan kabuğundan fazla olmadığı, Tanrı'nın Baba, Oğul ve Kutsal Ruh teslis inancının, Alevilerde Allah, Muhammed ve Ali üçlemesi olduğunu vurguluyordu.¹⁰⁵

Hıristiyanların 12 havarisine karşılık, Alevilikte 12 imam inancının var olduğunu, Alevilerin abdest almadıklarını, dua ve oruç vakitlerinin her iki halkta da neredeyse aynı olduğunu, Hıristiyanların göğüslerinde haç çıkartarak şahadet ettiklerini, Alevilerin de avuçlarını göğüslerine koyarak aynı şeyi yaptığını ve Alevilerin Hz. Ali'nin yolundan gitmelerinden dolayı kendilerine Alevi dediklerini dile getirmiştir.¹⁰⁶

Anadolu misyonerlerinden George E. White, Evliya inancını, Alevilik pratiğinin merkezi olarak tanımlamış ve Alevilerin gerçek hayatta sıkıntıya düştükleri durumlarda, evliyalarından himmet beklediklerini beyan etmiştir. Günlük hayatta yağmur, hastalık, hamilelik veya benzeri olumsuz vakaların meydana geldiği durumlarda, Alevi kadınları ve erkekleri, ziyaret adı verilen yerel hac merkezlerine giderlerdi. Bu yerlerin neredeyse tümünde bir evliya

---

¹⁰⁴ Kieser, a.g.e. s.549.

¹⁰⁵ Kieser, a.g.e. s. 549-550.

¹⁰⁶ Kieser, a.g.e. s. 550.

mezarı bulunurdu. Evliya ise, Tanrı'ya ulaşmak üzere duaları kabul eden bir aracıydı.¹⁰⁷

ABCFM görevlilerinden George Herrick, Alevilerin ve Çerkezlerin İslam dinini sadece şekilsel olarak kabul ettiklerini, onların Müslüman olmalarının dışsal ve biçimsel şekilden öteye geçemediğini, Aleviliğin; İslam, Hıristiyanlık ve Putperestlik karışımı bir mezhep olduğunu ve ahir zamanda kendilerine yol gösterecek bir Hıristiyan rehber beklediklerini ifade etmektedir.¹⁰⁸ Herrick'e göre, Alevi kavramı o dönemde, Anadolu'da Sünni olmayan, dördüncü Halife Hz. Ali'ye saygı göstermeyi ilke edinen ve şeriata karşı çıkan Müslüman grupları tanımlamak üzere kullanılmıştır.¹⁰⁹

Yine bu bağlamda, ABD Harput Konsolosu Evan E. Young Esquire'nin, 1908 yılındaki Dersim Kürtleri/Alevileri ile ilgili raporunda, Kızılbaş Kürtlerin görünüşte Müslüman olduklarını, öz itibarıyla onların Hıristiyan olduklarını, İsa'nın yerine Ali'yi koyduklarını ve temel hedeflerinin de Osmanlı'dan ayrılmak olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁰

Ortadoğu misyonerlerinden Mr. John isimli misyonerin, Bektaşilik ve Protestanlığın benzer yönleriyle ilgili yaptığı tespitinde ise, Hıristiyanların Uknum'a (üçleme veya teslis) inandıklarını, Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un bir olduğunu benimsediklerini, Bektaşilerin de Allah, Ali ve Muhammed üçlemesini bir olarak gördüklerini, Hıristiyanların 12 havarisine karşılık, Alevilerin de 12 imamının olduğunu ve her iki inancın da maksadının aynı olduğu, ancak söyleyiş tarzlarının farklı olduğunu beyan etmiştir. Alevilerin "Tevelli ve

¹⁰⁷ White, "The Shia Turks", ss. 230-231; Kieser, a.g.e. s. 554.

¹⁰⁸ T J.B. Taylor, "Journal of a Tour in America, Kurdistan, and Upper Mesopotamia, With Notes of Researches in Deyrsim Dag, in 1866", ss.318-319; Kieser, a.g.e. s. 547-548.

¹⁰⁹ Kieser, a.g.e. s. 549.

¹¹⁰ Tuba Arıcı, Kozan, Türkiye'de Misyonerlerin Hedef Kitleleri ve Faaliyetleri, İrfan Yayıncılık, İstanbul-2010, s.120.

Teberrî¹¹¹ üzerine ikrar verdiklerini, mürşitlerinin Allah ve Ali, rehberlerinin ise Hz. Muhammed olduğu, Üçünü bir tanıyıp, bir gördüklerini ve ona da taptıklarını, isimler ve cesetlerin farklı olduğunu, ancak Hıristiyan Teslis inancında olduğu gibi ruhun bir olduğunu ve bir mürşide dayandıklarını¹¹², dile getirmiş,

Yine bu konuda benzer değerlendirmelerde bulunan, Stephen Van Rensselaer Trowbridge ise, Alevilerin, Hz. Ali'yi Tanrı'nın bir enkarnasyonu olarak gördüklerini,¹¹³ Kutsal Ruh'u içlerinde hissetlerini, Kuran'ı Kerim, Tevrat, İncil ve Zebur'u eşit seviyede gördüklerini ve dört kitaba da inandıklarını, Hz. Muhammed ve Hz. Ali'yi şefaathçi olarak gördüklerini ve bu ikisinin yolunu da benimsediklerini¹¹⁴ ifade etmiştir.

Amerikan Board/ABCFM misyonerlerinden George W. Dunmore da Aleviler ile ilgili raporlarında, "Müslüman kabul edilmelerine rağmen Muhammed'in müritleri olmadıklarını, İsa'ya yani Tanrı'nın oğluna inandıklarını, severek İncil'i kabul ettiklerini, bazı putperest inançlarının olduğunu, Sünni grup tarafından heretik olarak kabul edildiklerini, Kuran-ı Kerim'e ve Muhammed'e değil, İsa'ya ve İncil'e inandıklarını, Müslümanlardan korktukları için İsa'yı Ali adıyla andıklarını"¹¹⁵ beyan etmektedir.

White ise, Alevi Türklerini sıra dışı Müslümanlar olarak gördüğünü, Hz. Ali'nin manevi temsilcileri olduklarını, Sünni inancı reddettiklerini, Şiiliğin bir kolu/devamı olarak heretik kabul edildiklerini, kendilerine Kızılbaş diye hitap edildiğini, komşuları tarafından hor görüldüklerini, şeytanın yolundan gidenler

---

¹¹¹ Tevelli; Ali'yi ve evlatlarını tutma, onların arkasından/yolundan gitme; Teberri ise, Muaviye ve evlatlarından uzak durma, yani onun yolundan uzak durmadır.

¹¹² Hamdi Paşa, Misyoner (İngiliz Misyoner Nasıl Yetiştirilir), s. 32-33.

¹¹³ White, "The Shia Turks", s. 230.

¹¹⁴ Trowbridge, "The Alevis, Or Deifiers Of Ali", ss.344, 346, 349-350.

¹¹⁵ Ali Rıza Bayzan, Misyoner Örgütlerin Kürt ve Alevi Operasyonu, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul-2008, s.142-144; Karakaya Stamp, "The Emergence of the Kızılbaş in Wesrtern Thought:Missionary Accounts and Their Aftermath", ss.336-337.

olarak tarif edildiklerini, özellikle Araplar ile Türkler tarafından küçümsenen ve aşağılanan insanlar olarak görüldüklerini, Aleviler tarafından benimsenen Müslümanlığın yüzeysel olduğunu, Hıristiyanlık ve diğer pagan unsurların karışımı yozlaşmış bir inanca sahip olduklarını, bu anlamda; Hıristiyanlığın haç işaretini kullanmaları, rabbin sofrasına ve Hz. İsa'ya derin bir saygı göstermeleri, geleneklerine sıkı sıkıya bağlı olmaları yozlaşmışlığın bir göstergesi olarak görüldüğü belirtilmektedir.¹¹⁶

İki inanç arasında yukarıda ifade edilen ortak noktalar bağlamında, 19. yüzyılın başlarından itibaren Hıristiyanlık ile Alevi-Bektaşî inancı arasında araştırmalar yapan Amerikalı J. Kingsley Birge isimli araştırmacı da, iki inanç arasında;

- a) Günah çıkartmak için yapılan vaftiz ile cem ayininden önce alınan abdest,
- b) Keşişlerin evlenmemesi ile mücerred (bekâr dervişlik) olan Bektaşîler,
- c) Afroz ile düşkünlük (ağır bir suç işlenmesi durumunda topluluktan dışlanma) benzerliği,
- d) Nikah kıymada rahip ve babanın yer alması,
- e) Hıristiyanların Allah, İsa, Ruhül Kudüs üçlemesi (Telsis) ile Bektaşîlerin Allah, Muhammed ve Ali üçlemesi,
- f) 12 Havari ile 12 İmam inancı, Cem ayini esnasında mürebbi (yol gösterici) tarafından yapılan taç ve kuşak-tığbent (*ikrar vermek-bel bağlamak*) benzerliği,¹¹⁷ şeklinde benzerliklerin olduğunu da ifade etmiştir.

¹¹⁶ White, "Some Non-Conforming Turks", s.24; White, "The Shia Turks", ss. 237-238.

¹¹⁷ Hüseyin Bal, Alevi-Bektaşî Köylerinde Toplumsal Kurumlar, Ant Yayınları, İstanbul-1997, s.73.

Birge'ye göre, Bektaşiler, Hz. Muhammet ve Hz. Ali'yi iki ayrı kişi olarak görmezler, onlar ikisini bir görürler ve sanki bir kişinin iki adımı gibi ifade ederler. Yani Muhammed Ali'dir, Ali de Muhammed'dir. Hatta birçok Alevi/Bektaşî şiir geleneğinde Muhammed ve Ali'nin durumu;

*“Muhabbettir La İlaheillallah,
Muhabettir Muhammed Rasulullah,
Muhabbettir Ali Şah Veliyullah,
Üç isim manada birdir muhabbet,
Allah, Muhammed, Ali ortasında,
Cibril'in gördüğü nurdur Muhabbet,
Haşa birbirinden kim ayrı gördü,
Muhammed Ali'dir, Ali Muhammed”*

şeklinde tasvir edilir ve Tanrı inancının bir üçlüde birleştirilen teslis inancına dönüştürüldüğü¹¹⁸ vurgulanır.

Öte yandan Protestan misyonerler, Alevileri, animizme (Tabiatın ruhlarla yönetildiği inancı) inanma, putperestliğe kayma, şahıslara tapınma, aziz kültü, ruh dönüşümü, nesnelere tapınma ve mezar kültü gibi konularda da, sapkınlığa düştükleri için tenkit ediyorlardı.¹¹⁹

Protestan misyonerlerin, Alevilik inancı ile Hıristiyanlık arasında ortaya koydukları ibadet ve teolojik benzerliklerin yanında, kutsal kitap bağlamında da iki inanç sistemi arasında birçok benzerliğin ve ortak noktanın olduğunu dile getirmişlerdir.

¹¹⁸ John Kingsley Birge, Bektaşilik Tarihi, Ant Yayınları, Çeviri: Reha Çamuroğlu, İstanbul-1991, s.150-151.

¹¹⁹ J.B. Taylor, “Journal of a Tour in America, Kurdistan, and Upper Mesopotamia, With Notes of Researches in Deyrsim Dagh, in 1866”, s. 320; George Edward White, “Survivals of Primitive Religion Among People of Asia Minor”, Journal of The Transactions of The Victoria Institute, 39(1907), s. 155; Kieser, a.g.e. s. 553.

Bu anlamda misyon raporlarında yapılan değerlendirmelere göre, Aleviler Eski Ahit ve Yeni Ahit'e dahil olmak üzere, tek Tanrıcılığın bütün kitaplarına saygı gösteriyor,¹²⁰ ancak Kuran'ın son ilahi kitap olduğu inancını reddediyorlardı. Bu anlamda da Kuran'ın ibadet ve muamelat ile ilgili olarak bildirdiği emir ve yasakların birçoğunu da yerine getirmiyorlardı. Dedelerin sözleri ilahi emir gibi telakki edilir ve harfiyen yerine getirilirdi. Ayrıca Dedeler "Buyruk" adlı kitapta, Alevilerin dinsel inanışlarının bütün içeriğinin kaydedildiğini söylüyorlardı. Ancak "Buyruk" adlı kitabı o dönemde hiçbir misyonerin görmediği de misyon raporlarında ifade ediliyordu.¹²¹

D. Alevilerin Misyonerlere Yaklaşımı

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Aleviler üzerinde sistemli bir şekilde faaliyetlerine başlayan Protestanlar, zaman geçtikçe Alevilere daha fazla ilgi duymaya başlamışlardır. Karşılıklı derin duygular, dönemin misyon mektuplarında kendini hissettirir mahiyette ortaya konulmaktadır. Bahsi geçen misyon mektuplarında Alevilerin misyonerlere karşı ilgisini, "*Misyonerlerin ziyarete gittikleri köylerde, Aleviler tarafından kendilerine karşı içten bir misafirperverlik ve konukseverlik gösterildiğini ve geceler boyunca süren hoş sohbetlerin bu ilginin bir parçası olduğunu,*"¹²² ifade ediyorlardı.

Alevilerin birçoğunun yeni ve radikal bir yönelim içerisinde olduklarını, Dedeler ile misyonerler arasında dini konularda tartışmalar yapılırken, aralarında nispeten az gerilim yaşandığı, yeni gelişmeler ve yapılan tartışmalar sonrasında Dedelerin ruhani liderliklerinin tehdit altına girmesine karşın, yine de onların yeni arayışlar içinde olduklarını beyan ediyorlardı.

---

¹²⁰ Trowbrige, "The Alevis, or Deifiers of Ali", s. 346.

¹²¹ Kieser, a.g.e. s. 552.

¹²² Kieser, a.g.e. s.108-109.

Bu kapsamda, 1860 yılında George Nutting isimli bir misyon görevlisinin, Adıyaman'ın Farkıkan Köyü'nde aşiret lideri olduğu söylenen Ali Molla isimli bir şahsı ziyaret ettiği, Ali Molla'nın, misyon görevlilerine, dini konularda kendilerine vaaz veren Dedelerin ders verme yeteneğinden yoksun olduklarını beyan ettiği, bu yüzden de Ali Molla'nın Dedeler ile ilişkisini kestiğini söylemektedirler. Dedeler ile ilişkisini kesen Ali Molla'nın, misyon görevlileri ile irtibata geçerek onlardan vaazlar aldıklarını, kendisinin yeni bir yaşam tarzına başlayacağını, yağmadan, uyuşturucu maddelerden ve dini iki yüzlülüğten vazgeçeceğini beyan eder mahiyette, misyonerlere söz verdiği ifade edilmektedir.¹²³

Bu olaylara paralel olarak, o dönemde Arapkir istasyonu tarafından, Kızılbaş köylerine gönderilen iki İncil satıcısının, Arapkir yakınındaki Karahöyük Köyü'nde küçük bir gerilime neden oldukları, ısrarlı soruları ile Dede'yi öfkeliendirdikleri ve neredeyse köy halkı tarafından darp edilme durumuna geldikleri anlatılmaktadır. Dede'nin onlara her halkın kendi kültür formlarının bulunduğunu, bu nedenle de insanları rahat bırakmaları gerektiğini söylediği ve sonunda da barışarak birbirlerine veda ettikleri ifade edilmektedir.¹²⁴

Kürt Alevi yazarlarından Mehmet Bayrak da, Aleviliğin bir İslam öğretisi olduğunu gösteren; Allah, Muhammed ve Ali üçlemesinin, Hıristiyanlıktaki Baba, Oğul ve Kutsal Ruh benzerliğinden geldiğini, öte yandan; her iki inançta da kadın ve erkeğin birlikte törenlere ve ibadetlere katıldığını, ikisinde de müzikli ibadetin esas olduğunu, Alevilikte, "imar edilmiş bir binadan çok, inançlı bir kişinin gönlünde var olan görünmez bir yapının daha değerli olduğu" kültüründen hareketle camilere karşı olunduğunu, Cem Ayin'lerindeki "Lokma Töreni'nin" bile

---

¹²³ Kieser, a.g.e. s.108.

¹²⁴ Kieser, a.g.e. s.108-109.

Hıristiyanların “Kutsal Akşam Yemeği”nden” geldiğini ve Hıristiyanlığın temel değerleri ve ibadet biçimlerinin yadırganmadığını ortaya koymaktadır.¹²⁵

Yukarıda belirtilen nedenlerle o dönemlerde, Kızılbaşların misyonerleri kabullenmeleri ve onlarla diyaloga geçmelerinin zor olmadığı, 1850’lilerin Protestan misyonerlerinin büyük ihtimalle Kızılbaş topluluğuna girebilen ve Cem adı verilen ayinlerine katılan ilk kişiler oldukları dile getirilmektedir. Misyonerlerin, bu insanların misafirperverlikleri ve cem ayini sırasında gösterdikleri samimiyetten oldukça etkilendikleri, Kızılbaşların kendileriyle aynı inanca sahip olduklarını söylemeleri ve onlara İncil okurken eşlik etmelerinin de misyonerleri şaşırttıđı¹²⁶ anlatılmaktadır.

---

¹²⁵ Mehmet Bayrak, Ezidi-Kızılbaş-Yaresan Kürtler (Belgelerle Kürdistan’da Gizli Dinler), Özge Yayınları, Eylül-2014, s.26-27.

¹²⁶ Bayzan, a.g.e. s.146.

III. BÖLÜM

PROTESTANLARIN DİĞER FAALİYETLERİ

A. Türkiye’de kurulan Misyon merkezleri

Genel olarak baktığımızda İngilizlerin Ortadoğu’da, Amerikalıların ise Anadolu’da misyonerlik faaliyetlerinde buldukları görülmektedir. Anadolu’daki misyonerlik faaliyetleri başlangıçta, misyonerlerin gittikleri ülkenin dilleri üzerine yaptığı çalışmalar, halkı tanımaları, ev ev gezerek kilise ve kahvehanelerde vaaz etmeleri, okullar açarak bu okullara yerli ve yabancı öğretmen tayin etme çalışmaları üzerine kurulmuştu. Yayın faaliyetleri, dini kitap ve risalelerin dağıtımı, ders kitaplarının hazırlanması, Hıristiyanlığın esasları ve Hz. İsa’nın öğretisinin her fırsatta vaaz edilmesi de sorumlulukları arasındaydı. Bu kapsamda zamanla Osmanlı toplumu içerisinde hukuki ve siyasi haklar elde eden misyonerler, Türkiye’nin değişik bölgelerinde Misyon, İstasyon ve Uç Şube¹²⁷ diye tabir edilen yerler/bölgeler kurmuşlardır.¹²⁸

Misyon tarihinde *ilk dönem (Hazırlık Dönemi)* olarak ifade edilen 1810-1840 yılları arasında pek çok istasyon kurulmuştur. Bu istasyonlardan bazıları İstanbul (1831), İzmir (1833), Bursa (1841), Trabzon (1870) ve Erzurum (1836)’dur. Misyon davasının *ikinci dönemi (Örgütlenme Dönemi)* ise, 1840 ile 1890 yılları arasındaki dönemdir. Bu aynı zamanda gelişme ve yerleşme dönemidir. Misyonerlerin kurduğu istasyon sayısı 5’den 24’e yükselmiştir.

---

¹²⁷ “ABCFM terminolojisinde “İstasyon”, kadın ve erkek ABCFM misyonerlerinin evlerinin ve çalışma yerlerinin bulunduğu şehir anlamına geliyordu. “Uç şube” ise, yerli çalışanlar tarafından işletilen bir misyon noktasıydı. Misyonlar, istasyonlara, istasyonlar ise uç istasyonlara ayrılırdı. Bir misyonun en üst düzey yöneticisi genel sekreteriydi. Aynı şekilde istasyonlarda da sekreterler de vardı, uç istasyonlar ise kasaba ve köylerde yerli Hıristiyan ahaliden bir yardımcının yönetimindeki birimlere verilen addı ve uç istasyonlar merkez istasyonun kararlarını uygulardı.

¹²⁸ Önal, a.g.e.,s. 48-49; Oymak, a.g.e., s. 66.

Misyonerler Anadolu'da örgütlendikten sonra, mutad olarak yıllık toplantılar yapmaya başlamışlardır. Bu toplantılarda alınan kararlar gereği, Anadolu'nun birçok bölgesini misyon, istasyon ve uç istasyon merkezlerine bölmüşlerdir.¹²⁹ 1856 yılı itibariyle Antep, Maraş, Antakya, Halep ve Urfa istasyonları bağımsız bir misyon teşkil etmişler ve merkezi Antep olmak üzere bu oluşuma “*Merkezi Türkiye İstasyonu (Central Turkey Mission)*” adını vermişlerdir. Bir diğer bölünme ise 1860 yılında gerçekleşmiştir. Buna göre daha önce Asur Misyonu adıyla faaliyetlerini sürdüren Türkiye'nin Güneydoğusu'ndaki Musul, Mardin ve Diyarbakır istasyonları, Erzurum, Harput ve Arapkir istasyonları ile birleştirilerek merkezi Harput olmak üzere “*Doğu Türkiye Misyonu (Eastern Mission)*” altında yeni ve bağımsız bir misyon oluşturulmuştur.¹³⁰

1860 yılında bu misyonda görevli, 36 uç şube, yaklaşık 3500 civarında öğrenci ve 48 ilköğretim okulu mevcuttu. Geriye kalan İstanbul, Edirne, İzmir, Bursa, İzmit, Trabzon, Merzifon, Sivas, Tokat, Kayseri istasyonları ise merkezi İstanbul olmak üzere “*Batı Türkiye Misyonu (Western Mission)*” çatısı altında toplanmışlardır. Dördüncü ve son çalışma sahası ise “*Avrupa Türkiye'si Misyonu (European Turkey Mission)*’dur”. Bu misyonun sınırları dahilinde ise Filibe, Selanik ve Manastır bulunmaktadır.¹³¹

Misyonerlik faaliyetleri açısından üçüncü dönem ise, 1890'lı yıllardan Cumhuriyete kadarki dönemdir. Bu periyot da, eğitim alanındaki faaliyetlerde ciddi bir ilerlemenin kaydedildiği, yerli evangelik kiliselerle, yabancı misyoner hizmetkârlar arasında sıcak ve samimi ilişkilerin geliştiği, işbirliğine gidildiği ve misyonerlik tarihi açısından da misyonerlik faaliyetlerin hasat dönemi olarak

---

¹²⁹ Kocabaşoğlu, a.g.e. s.23,51,89; Önal, a.g.e. s. 50-51.

¹³⁰ Oktay Bozan, a.g.i.s, “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Mardin’de Amerikan Misyonerlerinin Faaliyetleri”.

¹³¹ Kieser, a.g.e. s.90-91; Erdem, a.g.e. s. 262; Önal, a.g.e. s. 51; Küçüköğlü, a.g.e.,s.73-74.

tanımlanmaktadır.¹³² Bu istasyon ve uç istasyonlar ile birlikte bunlarla irtibatlı olan insanların sayısı da süratle artmıştır.1893 yılında sadece Amerikan misyonerlerinin kontrolü altında 463 kilise, 1317 misyoner görev yapmaktaydı. Amerikan misyon teşkilatını bağlı 21 okulda 2740 öğrenci vardı.¹³³ 19. yüzyılın sonlarında Anadolu ve Trakya'da 35 istasyon, 296 uç istasyon, 255 misyoner, 1157 misyoner yardımcısı, 16472 üye ve 42649 sempatican görev yapmaktaydı. Ancak bütün bu gelişmelerin yanında, 1. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte, misyonerlerin faaliyetlerinde büyük bir gerileme dönemine girmiş ve Cumhuriyetle birlikte bitme noktasına gelmiştir.

B. Eğitim ve Sağlık alanındaki faaliyetler

Osmanlı döneminden günümüze kadar faaliyet gösteren eğitim kurumlarını üç kategoride el almak mümkündür. Bunlar "Türk Okulları, Azınlık Okulları ve Yabancı Okullardır." Türkiye'de yabancılar tarafından bir dizi okullar açılmıştır. Bu okullar yabancı devletlerin (Amerika, Fransa, İngiltere, Almanya, İtalya, Avusturya, Rusya, Bulgaristan ve İran) himayesinde, misyonerlerce açılıp yürütülen okullardır.

Azınlık okulları ise, Osmanlı toplumunda yaşayan ve Osmanlı tebaasına mensup azınlıkların (Rumlar, Yahudiler, Ermeniler, Süryaniler (Nasturi, Keldani, Asuri) açtığı okullardır. Türk okulları ise Osmanlı'da ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim yani Mekteb-i İptidai (İlkokul), Mekteb-i Rüştiye (Ortaokul), Mekteb-i İdadi-Sultani (Lise) ve Medreseler'den (Yükseköğretim-Üniversiteler)

---

¹³² Önal, a.g.e. s. 52.

¹³³ Malkoç, a.g.e. s.164; Küçüoğlu, a.g.e. s. 74.

müteşekkil okullardı. Cumhuriyet döneminde ise Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile bu okullar yeniden yapılandırıldı.¹³⁴

Azınlık okulları genellikle, kilise ve sinagogların yanında açılan okullardır. Başlangıçta ilkokul seviyesinde faaliyet göstermişler, ancak daha sonra orta dereceli okullar faaliyete geçirilmiştir. Açılan bu okullar arasında nadiren de olsa yüksek dereceli okullar kurulmuştur. Osmanlı devletinde nüfusun üçte birisini oluşturan gayrimüslimlerin okullarının ilki, 1454 yılında Fatih Sultan Mehmet zamanında açılan Fener Rum Okulu'dur. Bundan sonra azınlık okulları Osmanlının birçok bölgesine yayılarak sayılarını artırmış ve 19. yüzyılda Müslüman okullarını sayıca geçmiştir.¹³⁵

Misyonerler, eğitim alanında öncelikli olarak Lancaster¹³⁶ öğretim sistemini benimsemiş ve bu meyanda ilk olarak çocukların okuma-yazma öğrenmesini sağlayacak ilkokullar açmışlardır. Bu amaç doğrultusunda pazar okulları yoluyla da yetişkinlere okuma-yazma öğretme çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Temel eğitimin verilmesinin ardından, halkın daha gelişmiş okullarda, daha kaliteli eğitim talebini karşılamak için üst düzeyde eğitim verilebilecek orta öğretim kurumları faaliyete geçirilmiştir. Bu seviyede başlatılan eğitim çalışmaları iki ayrı alanda birbirine paralel yürütülmüştür.

---

¹³⁴ Murathan Keha, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Misyonerlik ve Erzurum'daki Faaliyetleri", s. 83; Küçüköğlü, a.g.e. s.77,80,98,102; Cilacı, a.g.e. s.118.

¹³⁵ Küçüköğlü, a.g.e. s.98-99; Akpunar, a.g.m. s.18.

¹³⁶ Ayşe Aksu, İngiltere–Amerika–Osmanlı Hattında Lancaster Öğretim Sistemi, Değerler Eğitimi Dergisi, Sayı:16, Cilt:6, Aralık-2008, s.59, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/302507/alıntı> tarihi;15.11.2017.

Lancaster öğretim sistemi; Bir öğretmenin ileri seviyedeki kabiliyetli birkaç (monitör) öğrencisine, öğretim tekniklerinin yanı sıra, küçüklere verilecek dersleri öğretmesi, monitör öğrencilerin de küçük öğrencilere bunları gruplar halinde aktarması şeklinde özetlenebilir. Bu yolla bir öğretmenin bir anda beş yüzden fazla öğrenciye dersini aktarması mümkün olmaktadır. Daha çok teknik konuların öğretilmesine elverişli olan bu sistem, İskoçyalı din adamı Andrew BELL tarafından ihdas edilmiş, İngiliz eğitimci Joseph Lancaster tarafından da geliştirilmiştir. Daha sonra Amerika, Venezuela, Hindistan gibi ülkelere yayılmış, 1831'den sonra da Amerikalı misyonerler eliyle Osmanlı topraklarına getirilmiştir.

Bunlardan birincisi; Protestan cemaatine hizmet edecek din adamlarını halk arasından yetiştirmek, Protestan kiliseleri ve çevresinde oluşan Protestan cemaatinin dini hizmetlerinde kendi kendine yeterli hale gelmesini sağlamak amacıyla ruhban okullarını açmaktı. Ruhban okulları, Protestan eğitim kurumlarının dini kanadını teşkil eden eğitim kurumlarıydı. İkincisi ise; eğitimin laik kanadını temsil eden ve hizmet edilen kesime etkin bir sosyal ve kültürel hizmetler bütünü sunmak amacıyla açılan orta dereceli eğitim kurumlarıdır. Ruhban okullarına kıyasla sayıları oldukça fazla olan orta dereceli laik eğitim kurumları, zamanla hem daha vasıflı gençler yetiştirilmesi, hem de misyoner okullarının belirli bir öğrenci potansiyeline ulaşmasını sağlamıştır.

Son aşamada misyonerler, eğitim seviyesini bir adım daha ilerleterek, gençlerin mesleki yönden tecrübe kazanarak uzmanlaşmalarını ve kendilerinde güven duygusunu geliştirecek yüksekokul seviyesinde eğitim veren kolejler açmaya başlamışlardır. Sayıları orta dereceli eğitim kurumlarına kıyasla oldukça az olmasına rağmen, genelde vilayet veya sancak merkezleri gibi büyük yerleşim yerlerinde faaliyet gösteren okulların, mezun ettikleri öğrenciler vasıtasıyla, hem eğitim hayatı hem de toplumların sosyal yaşantısındaki etkisi diğerlerine göre oldukça fazla olmuştur.¹³⁷ Özellikle Board teşkilatına mensup misyonerlerin, açılan ruhban okulları aracılığıyla, ellerinde İncil, dini risaleler ve çeşitli propaganda yayınlarıyla, kadınlar ve erkekler arasında birebir görüşmelerde bulunmuşlar ve onları Protestanlığa davet etmişlerdir.¹³⁸

---

137 Gülbadi Alan, "Amerikan Board Okullarında Yürütülen Misyonerlik Faaliyetleri", <http://www.islamiarastirmalar.com/upload/pdf/d506ca6293eaad8.pdf>/alıntı tarihi;15/12/2017.

138 Ayhan Öztürk, "Amerikan Board'un Kuruluşu Teşkilatlanması ve Osmanlı Devleti'nde Kurduğu Misyonlar", <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/219405>/alıntı tarihi:20/10/2018; Bahattin Turgut, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Amerikan Board Misyonerlerinin Urfa'daki Faaliyetleri", Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: XIX, Sayı:1, s.210-211.

Yabancıların bu eğitim faaliyetleri karşısında, Osmanlı devleti çeşitli nedenlerle Osmanlı topraklarına gelerek iskan eden yabancılarına, geçici bir süre hayatlarını devam ettirebilmelerini temin etmek için bazı hak ve imtiyazlar tanımıştır, ancak tanının bu hak ve imtiyazlar daha sonra bir hakka dönüştürülmüştür. Başka bir ifadeyle, yabancı devlet mensupları, Osmanlı topraklarında ticaretini yaparken, kendi dillerinde ayin yapabilme ve kendi gelenek ve görenekleri yönünde hayatlarını devam ettirme izni almışlardır.

Kendilerini tanınan hakları fırsat bilen yabancılar, verilen bu imtiyazlarla açtıkları ibadet mekanlarını ve sağlık kuruluşlarını, kilise ve elçilik okulları haline dönüştürmüşlerdir.¹³⁹ Osmanlı Devleti, eğitim alanındaki boşluğu gidermek, eğitime bir düzen ve disiplin getirmek ve eğitim-öğretim birlikteliğini sağlamak amacıyla, yabancılar tarafından açılan ve büyük bir kısmı da ruhsatsız olan okulların faaliyetlerini denetlemek amacıyla, 1857 yılında Maarif-i Umumiye Nezareti/Bakanlığı, 1865'te Gümrük Nizamnamesi ve 1869'da ise Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'yle yabancı okulları kontrol altına almaya çalışmıştır. Maarif-i Umumiye Nizamnamesiyle hem yerli hem yabancı okullara yeni düzenlemeler getirilmeye çalışılmıştır.

Osmanlı devleti, bahsi geçen düzenlemelere rağmen, eğitim-öğretim alanındaki boşluğunu dolduramamış, bu alanda ilk yönetmelik düzenlemesini, ancak 1907 yılında Mekatib-i Hususiye Nizamnamesi adıyla yayınlamıştır. Fakat söz konusu nizamname 1907 yılında hazırlandıysa da ancak 1915 senesinde hayata geçirilmiştir. Bu nizamnamede; özel okulların çalışma koşulları, personel özlük hakları, okulların teftiş meselesi, talebe kabul şartları, imtihanlar, cezalar, ödüller ve mezuniyet gibi hususlar yer almıştır.¹⁴⁰

---

¹³⁹ Küçükoğlu, a.g.e. s.102.

¹⁴⁰ Mustafa Gündüz, "Tanzimat Döneminde Özel Öğretimin Başlaması ve Ahmet Cevdet Paşa'dan ilginç Bir Rapor", Eğitime Bakış (Eğitim-Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi), Ankara-2017, s.15-17.

Bu gelişmeler doğrultusunda, Anadolu'da açılan ilk yabancı Protestan okullarından birisi,1863 yılında Cyrus Hamlin tarafından İstanbul'da açılan Robert Koleji olmuştur. Bundan başka Anadolu'da açılan pek çok Amerikan misyoner kolejleri de bulunmaktadır. Bunlardan ilki Amerikan misyoner merkezi Harput'ta 1852'de kurulan Harput Koleji olmuş, akabinde Harput Koleji'nin ismi 1878'de değiştirilerek "*Ermenistan Koleji/Fırat Koleji'ne*" (*Armenian College*) dönüştürülmüştür. Bu okullardaki temel amaç, Protestan papazı yetiştirmek ve Ermenileri dilleri, tarihleri, edebiyatları, milliyetleri hakkında bilgilendirmek olmuştur. Aynı dönemde Merzifon'da "*Anadolu Koleji*" (*Anatolia College*), İzmir'de Milletlerarası Kolej (*International College*) ile kızlar için açılan Amerikan Koleji, Antep ve Maraş'ta kızlar ve erkekler için açılan "*Merkezi Türkiye Kolejleri*", Tarsus'taki St. Paul Enstitüsü gibi kolejler başlangıçta Hıristiyan azınlıkların çocuklarını eğitmişlerdir.¹⁴¹

Bu okullardan Robert Koleji, Bulgaristan'ın bağımsızlığını sağlayacak kadroların yetişmesinde, Anadolu Koleji'nin ise Rumların Pontusçuluk faaliyetlerinde önemli rol oynadıkları bilinmektedir. Nitekim kurucuları, yöneticileri ve öğretim elemanlarının çoğu misyonerlerden oluşan Robert Koleji'nin,1863–1903 tarihleri arasındaki mezunlarının çoğunu, Bulgar öğrenciler oluşturuyordu.

Yine, Koleji'nin ilk Bulgar mezunlarından birkaçının Bulgaristan'da başbakanlık görevinde bulunduğu ve Birinci Dünya Savaşı öncesi Bulgar kabinelerinden her birinde en az bir Robert Kolej mezununun yer aldığı görülüyordu. Batılı devletlerin, misyonerler aracılığıyla Anadolu'da açtıkları bu

---

¹⁴¹ Kocabaşoğlu, a.g.e. s.149, 153, 158; Kieser, a.g.e. s. 457; Küçüköğlü, a.g.e. s. 93-95.

kolejler sayesinde, Osmanlı'da yaşayan etnik/milliyetçi unsurları bilinçlendirip, Osmanlı'ya karşı kışkırtma görevini yerine getirdikleri bilinmektedir.¹⁴²

İçeride azınlıkları bu şekilde yetiştirerek kışkırtan misyonerler, dışarıda da Avrupa ve Amerikan kamuoyunu Türkiye aleyhine çevirmek için kendi tahrikleriyle çıkan ayaklanmaların bastırılmasını “*Türkler Hıristiyan Ahaliyi Katlediyor ve Haksız Yere Hapsediyor!*” propagandalarıyla etkilemeye çalışarak batı dünyasını Osmanlı Devleti aleyhine tavır almak üzere harekete geçiriyorlardı. İyi yetiştirilmiş Ermeniler ABD'ye götürülüyor ve çoğu Amerikan vatandaşlığına geçtikten sonra Osmanlı topraklarına geri gönderilerek, özgürlük propagandası yapmak suretiyle, kendileri hakkında reformlar yapılmasını istiyorlardı.¹⁴³

Başlangıçta bu okullar aracılığıyla, Ermeni ve Bulgarlara yönelik olarak çalışan Protestan misyonerleri daha sonra Rum, Nusayri (Hıristiyan Arap), Süryani (Nasturi, Keldani ve Asuri) Kürt, Alevi, Yezidi ve Yahudiler üzerinde de etkili oldular. Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde yürüttükleri çalışmalarla bölgedeki Kürt ve Nasturilerin ayaklanmalarında önemli rol oynadılar. Ayrıca 17.yüzyıldan itibaren bölgeye gelen Fransız ve İtalyan Katolik misyonerlerinin de bu ayaklanmalardaki payı oldukça büyük olmuştur.¹⁴⁴

Anadolu'daki Protestan okullarına bakıldığında bunların temel ilkesinin 1880'lere kadar “Protestanlaştırma” faaliyeti olduğu görülmektedir. Misyonerlerin yetiştirdikleri öğrencilerden beklentileri, yerli din adamları, yerli misyonerler, yerli vaizler, çevirmenler ve öğretmenler yetiştirmektir. Okulların bütün metotları, öğrencilerin dini duygularını geliştirmek ve eski dinlerine dair

---

¹⁴² İlber Ortaylı, Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul-2008, s. 253; Küçüköğlü, a.g.e. s.124-126.

¹⁴³ Adnan Mahiroğulları, “Anadolu’da Misyonerlik Faaliyetleri ve Yabancı Misyon Faaliyetlerinin Ermeni Meselesine Etkileri (Sivas Vilayeti Örneği)”, <https://haypedia.com/makale/.../0b23d453-ee5b-4604-bf48-d7bbc1647010.pdf> alıntı tarihi:15.11.2017.

¹⁴⁴ Kozan, a.g.e. s.120,129.

düşünce ve bakış açılarını sorgulatmak ve onlar şüpheye düşürmekti. 19. yüzyılın başlarından itibaren misyonerlerin yeni ilkeler/metotlar benimsedikleri görülmektedir. Yeni ilkeleri “Seküler Misyonerlik/Evanjelizm” diyebileceğimiz çizgide geliştirdi. Artık din yerine “Aydınlanma”, imparatorluk yerine “Ulus Devlet”, din farklılıkları yerine “Hümanite”, Hıristiyanlaştırma yerine “Batılılaşma” söylemini geliştirmişlerdir.¹⁴⁵

Anadolu'daki misyoner okulları en parlak dönemini 1908 ile 1914 yılları arasında yaşamıştır. Bu tarihten sonra ise 1.Dünya Savaşı'nın başlamasından dolayı eğitim faaliyetlerinde bütün Türkiye genelinde gerileme dönemine girilmiştir. Eğitim Bakanlığı'nın 1864 yılı verilerine göre; bütün imparatorlukta her cinsten 506.929 öğrencinin devam ettiği 15040 ilkokul vardı. Bu sayının 367.929 öğrencisiyle 12478'i Müslüman Okulu, 138.387 öğrencisiyle 2562'si ise Hıristiyan okuluydu. 1888 tarihi itibari ile bütün Türkiye'de Rüştiye (ortaokul) seviyesinde 266 okul, 1906 yılındaki verilere göre ise 93 lise (İdadi-Sultani) vardı.

1910 yılında Julius Richter tarafından yayınlanan bir eserde, Anadolu'daki Protestanlara ait toplam okul sayısı 494'tü ve bu okullarda okuyan öğrenci sayısı ise 26.000'di.¹⁴⁶ Yabancı okullarda okuyan Türk öğrenci sayısı iptidaiye ve Rüştiye mekteplerinde %1 ile %3 arasında, yüksekokullarda ise, %8-10 civarındaydı. Diğer taraftan bugün hala Türkiye'de eğitim-öğretim faaliyetlerine devam eden yabancılar ait, 4 Amerikan okulu, 7 Fransız okulu, 3 İtalyan okulu ve 1 de Alman okulu faaliyetlerine devam etmektedir.

Anadolu'da Misyoner teşkilatlarınca ruhsatlı ve ruhsatsız olarak açılan okullar; Katolik okulları, Protestan okulları ve Ortodoks okulları şeklinde

---

¹⁴⁵ Aksu, “Örtük Program Pratiğinin Son Dönem Osmanlı Amerikan Okullarındaki Görünümü ve Günümüze Dair Düşündükleri”, s. 26.

¹⁴⁶ Oymak, a.g.e. s. 264.

gruplanmıştır. Katoliklerin hamiliğini Fransa ve Avusturya, Ortodokslarını Rusya, Protestanlarını ise İngiltere ve Amerika yapmıştır. Yabancıların Osmanlı Devleti topraklarında açmış oldukları okullarla ulaşmak istedikleri gaye dini nitelik yanında, bu bölgelerde söz sahibi olmak ve ileride bu bölgelerde dini, siyasi ve ekonomik anlamda hâkimiyet kurmak idealini taşıyordu. Yabancı devletlerin Osmanlı Devleti topraklarında bu kadar okul açarak hakimiyet kurmasındaki önemli etkenlerden birisi de Osmanlı Devleti'nin eğitim politikasındaki eksikliğin bir türlü halledilememesiydi.

Osmanlı Devleti'nin, eğitimi bir kamu görevi olarak görüp değerlendirmesi Tanzimat'tan sonrasına denk gelmektedir. Tanzimat ile birlikte her alanda olduğu gibi eğitim alanında da yenileştirme politikası takip edilmiştir. Ancak eski eğitim kurumlarına muhalefet olarak başlayan yeni okul açma uygulaması, eski okullardan gelen tepki sebebiyle yaygınlaştırılamamış eski ile yeni eğitim kurumları yan yana yaşatılmaya çalışılmıştır. Yine bu dönemde eğitim faaliyetlerinin hukuki esasları belirginleşmeye başlamıştır. Ancak bu doğrultuda yeni birtakım düzenlemeler içeren kanun ve nizamnamelerin yaygınlaşmış olması önemli değişiklikler meydana getirmemiştir.¹⁴⁷

19. yüzyılda ekonomik, idari, sosyal ve siyasi açıdan büyük bir sıkıntıya giren Osmanlı İmparatorluğu, eğitim (maarif) alanında da buhranlı dönemler yaşamaya başlamıştı. Devletin eğitim-öğretim faaliyetlerini yaygınlaştırmak, eğitimi zorunlu hale getirmek ve eğitime genel bütçeden pay ayırmak gibi bir anlayışı yoktu. Eğitim daha çok yaygın eğitim şeklinde örgütlenmişti, mesleki ve teknik alanda eleman yetiştirecek nitelikte örgün bir okul ve okulların çalışma şartlarını düzenleyecek hukuki düzenlemelerinde büyük boşluklar vardı.

---

¹⁴⁷ Esankal, a.g.t. s. 5-6.

Yabancıların bu durumu iyi değerlendirdiğini gören II. Abdülhamit Han, Osmanlı topraklarındaki yabancı ve azınlık okullarının durumu hakkında, 19. yüzyılın ikinci yarısına, mali, hukuki, idari, askeri, diplomasi, maarif ve idari alandaki başarılarından dolayı damgasını vuran dönemin büyük alimi ve devlet adamı Ahmet Cevdet Paşa'dan bir rapor hazırlamasını istemiştir. Bunun üzerine Cevdet Paşa 1893 tarihinde kapsamlı bir rapor hazırlamış ve raporunda, *“Tanzimat dönemi eğitim anlayışını eleştirmiş ve bu dönemin eğitim anlayışının temel olarak, Osmanlı devlet adamlarının Avrupa kamuoyuna hoş görünme ve onları kazanma düşüncesinden ibaret olduğunu beyan etmiştir. Islahat Fermanı ile yabancılara verilen imtiyazların, akıllı izah edilemeyecek zaafılara neden olduğunu ve Devleti Aliye'nin eski gücünün kalmadığını, yabancı müdahalesinin aleni hale geldiğini ve devletin her açıdan acınacak hale geldiğini”* ifade etmiştir.”¹⁴⁸

Görüldüğü gibi, Anadolu'da 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren misyonerlerin eğitim alanındaki faaliyetleri hız kazanmaya başlamış ve Osmanlı devlet yetkilileri tarafından kanuni önemler alınmasına rağmen, varlığını devam ettirmiştir. II. Abdülhamit döneminde çıkarılan nizamnameler ve hazırlanan raporlar ile yavaşlama dönemine girse de, imparatorluğun eğitim alanındaki politika eksikliğinden dolayı faaliyetlerini hızla devam ettirmişlerdir.

Bu gelişmeler kapsamında, misyonerlerin Anadolu'daki eğitim-öğretim faaliyetleri ile ilgili olarak, 1897 tarihi itibari ile Türkiye'de faaliyet gösteren “Yabancılara” ait okullar, aşağıdaki tablo da gösterilmiştir.¹⁴⁹

---

¹⁴⁸ Gündüz, “Tanzimat Döneminde Özel Öğretimin Başlaması ve Ahmet Cevdet Paşa'dan ilginç Bir Rapor,” s.14-16.

¹⁴⁹ Necdet Sevinç, Osmanlı'dan Günümüze Misyonerlik Faaliyetleri, Milenyum Yayınları, İstanbul-2002, s.187.

1897 TARİHLİ YABANCILARA AİT OKULLAR

Devletler	İptidaiye	Rüştiye	İdadiye/ Sultani	Toplam
Fransa	59	40	28	127
İngiltere	46	10	60	116
İtalya	15	5	2	22
Almanya	16	3	22	41
Rusya	5	1	1	7
Avusturya	6	4	1	1
Amerika	97	10	24	131
İran	1	1	-	2
Sırbistan	1	-	-	1
Toplam	246	74	63	383

Misyonerlerin Anadolu'daki eğitim-öğretim faaliyetleri ile ilgili olarak,1897 tarihi itibari ile Türkiye'de faaliyet gösteren "Azınlıklara" ait okullar da tablo halinde şöyledir:¹⁵⁰

¹⁵⁰ Burhan Akpınar, "Osmanlı Devleti'nde Azınlık ve Yabancı Okulların Görünmeyen:Örtük Programlar", Eğitime Bakış (Eğitim-Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi), Ankara-2016, Sayı:38, s.18; Sevinç, a.g.e. s. 220.

1897 TARİHLİ AZINLIK OKULLARI

AZINLIK GRUBU	İPTİDAİYE	RÜŞTÜYE	İDADİYE	TOPLAM
Rum Ortadoks	-	3881	472	4390
Rum Katolik	57	1	2	60
Ermeni Gregoryan	553	86	14	652
Ermeni Katolik	49	20	2	71
Ermeni Protestan	185	9	4	198
Yahudi	295	34	2	331
Ulah	51	10	2	63
Katolik	42	7	1	50
Bulgar Ortadoks	656	34	3	693
Bulgar Katolik	3	1	-	4
Süryani	49	5	1	55
Süryani Katolik	5	-	-	5
Keldani	40	3	1	44
Keldani Katolik	3	-	-	3
Maruni	27	-	1	28
Samiri	1	-	-	1
Yakubi	5	-	-	5
Sırp	80	5	-	85
Toplam	2101	4096	505	6739

Misyonerler, eğitim alanındaki faaliyetlerinin yanı sıra, sağlık alanında da faaliyetlerine devam etmişlerdir. Bilindiği üzere Hıristiyan inancına göre, İsa Tanrısal gücünün bir kısmını hastaları iyileştirmede kullanmıştır. Bu durum misyonerlerin sağlık hizmetlerinden faydalanması konusunda itici bir unsur olmuş ve faaliyetlerinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.

Bu kapsamda misyonerlerin yoğun olarak Osmanlı topraklarına yöneldikleri 1840'larda, devletin sağlık alanında iyi olmadığı aşikardı. Nitekim 1850'li yıllarda İstanbul'da bulunan düşkünler yurdunun kapasitesi 120 kişiydi, ancak verilere göre bu tarihten 10 yıl kadar önce İstanbul'da, sakat, yaşlı ve

çocuk hastaları alacak bir tek hastanenin dahi olmadığı ifade edilmektedir.1860'tan sonra Yedikule'ye yakın bir yerde 270 yataklı bir Rum Hastanesi ve Ermenilere ait 400 yataklı bir hastane kurulmuştur.¹⁵¹

Misyonerler hasta bakıcılık, tıp doktorluğu, hastane işletmeciliği, muayene ve hemşirelik gibi konularda çok iyidiler. Tıbbi misyonerler, hastanede yürüttükleri sağlık işlerinin yanında, insanları Hıristiyan yapmak için aylık ve haftalık periyodik yayınlar çıkarırlardı. Anadolu'nun hemen hemen her misyon istasyonunda sağlık hizmetlerinin yapıldığı merkezler bulunuyordu. Bu çerçevede Sivas'ta West, Van'da George Raynolds, Antep'te Shepard, Talas'ta Dodd ve Post, Mardin'de Tom, Harput'ta Atkinson, Konya'da Cushman ve Merzifon'da Miss Willard isimli misyoner tıbbiyeciler sağlık misyonlarında çalışmışlardır.¹⁵²

1919 yılına gelindiğinde, 4.000 hasta kapasiteli Merzifon Misyon Hastanesi, 2500 yetimin barındığı bir yetimhaneye dönüştürülmüştür. İlk hastaneler Antep, Talas, Mardin ve Van'da kurulmuştur.¹⁵³ Daha sonra İstanbul, Merzifon, Sivas, Harput ve Diyarbakır'da birer hastane açılmıştır. Dr. Azariah Smith 1847 yılında Antep Amerikan Sağlık Misyonunu kurmuştur. Söz konusu hastanelerde Amerikalı Protestan misyonerler sağlık hizmeti vermişlerdir. Merzifon, Mardin, Harput ve Van hastanelerinde yılda 17499 kişi, Antep'teki Azariah Smith Hastanesi'nde ise yılda 4000 kişi tedavi edilmiştir. Antep Azariah Smith Hastanesi'nde 1886 yılında 3130 hastaya hizmet verilmiş, 300 civarında ameliyat yapılmıştır.1899 yılında ise 4500 hasta ayakta, 325 hasta da yatarak tedavi edilmiştir. Talas'taki hastanede ise 1892 yılında 5214 hasta tedavi

---

¹⁵¹ Erdem, a.g.e. s. 269, 270; Oymak, a.g.e. s.272-273.

¹⁵² Oymak, a.g.e. s.273.

¹⁵³ Ayhan Öztürk, "Amerikan Board'un Kuruluşu Teşkilatlanması ve Osmanlı Devleti'nde Kurduğu Misyonlar", <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/219405>/alıntı tarihi:20/10/2018.

edilmiştir.¹⁵⁴ Ayrıca yine o dönemlerde (1880-1920) verilen diğer verilere göre dispanser ve hastane dahil olmak üzere, misyonerlere ait diğer tıbbi departmanlarda 2229 vakanın kliniklerde tedavi edildiği ve anestezi gerektiren 354 operasyonun da fiili olarak gerçekleştirdiği belirtilmektedir.¹⁵⁵

Tıbbi misyon çerçevesinde, 20. yüzyılın başında Van, Erzurum, Mardin, Diyarbakır, Harput, Merzifon, Sivas, Talas, Adana ve Antep'te birer dispanser hizmet veriyordu. Bu dönemde ABCFM'nin dünya misyon noktasında sağlık hizmetleri sunan 30 kuruluşundan 10 tanesi Türkiye'deydi. Eğitim faaliyetlerine ilave olarak sosyal ve özellikle tıbbi yardım faaliyetleri, vaaz ve kilise dışı toplantılar, ev ziyaretleri ve bireysel görüşmeler aracılığıyla misyon faaliyetleri yapılmıştır.¹⁵⁶

Julius Richter, 1910 yılı itibari ile Protestan misyoner kuruluşlarının Anadolu'daki sağlık alanındaki çalışmalarını şöyle özetlemektedir: Amerikan Board teşkilatına ait Anadolu'da hastane sayısı 7, dispanser 11, tedavi edilen hasta sayısı da 109.863'tür. Kaiserswerth Deaconesses Homes Misyon Teşkilatının bir hastanesi, bir dispanseri ve tedavi ettiği hasta sayısı ise 1430'dur. Lohmann Ermeni Yardım Topluluğunun ise iki hastanesi, üç dispanseri ve tedavi ettiği hasta sayısı ise 4856'dır. Dr. Lepsius Alman Doğu Misyonu bir hastane, bir dispansere sahip olup, 2848 kişiyi tedavi etmiştir. Amerikan Presbiteryanlarının bir hastane, bir dispanser ve tedavi ettikleri insan sayısı ise 7888'dir. Buna göre Protestan misyonun toplam 12 Hastanesi, 17 dispanseri ve tedavi ettiği hasta ise 126.885 kişiden oluşmaktaydı.¹⁵⁷

Bütün bu faaliyetlerin yanı sıra, Protestan misyonerleri gezici misyonerlik faaliyetleri sayesinde, Anadolu'nun en ücra köşelerine kadar gidip, ev ziyaretleri

---

¹⁵⁴ Oymak, a.g.e. s.275-276.

¹⁵⁵ George Edward White, "Survivals of Primitive Religion Among People of Asia Minor", Journal of The Transactions of The Victoria Institute, 39(1907), s.149.

¹⁵⁶ Oymak, a.g.e. s. 282.

¹⁵⁷ Oymak, a.g.e. s. 283.

yapmışlar, birçok hastayı yerinde ziyaret ederek tedavi etmişler, Hıristiyanlığı tanıtmaya çalışırken de Müslümanları tanıma imkanı bulmuşlardır. Bu kapsamda, hastaneye tedavi amaçlı gelen Müslüman ve diğer din mensuplarına İncil'i okumuşlar ve bu sayede Hıristiyanlığı yayma girişimlerinde bulunmuşlardır.¹⁵⁸

C. Dini, Siyasi ve Sosyal Alandaki faaliyetleri

Misyonerlik faaliyetlerinin dini alandaki misyonunu kiliseler oluşturmaktadır. Kiliseler Hıristiyanlık tarihinde Tanrı'nın evi olarak görüldüğü için, misyonerler kilise ortamlarında çocukları ve gençleri daha fazla tutmak ve kiliseyle bütünleştirmek için kilise okulları teşkilatlanmasına gitmişlerdir. J.S. Dennis, 1890'larda dini reformların ilk meyveleri olarak gördüğü kilise ile Türk İmparatorluğunun her yeri aydınlandığında, İncil'in doğduğu yerlerin yeniden faaliyet alanı olacağını ümit ettiklerini belirtmektedir.¹⁵⁹

Misyonerler, misyon noktasında kilise ve kilise görevlilerine çok önem vermişlerdir. Özellikle Protestan misyoner grupları bu noktada önde gelmektedir. Nitekim 1881-1882 yıllarında yayınlanan bir istatistikte, 1881 yılında 5 Amerikan misyoner grubunun dünyada toplam vaiz (din görevlisi) sayısı 77.953'tür. Kilise üyesi ise 10.286.331'dir. Protestan misyonerlerinin ilk elli yıllık faaliyetleri sonucunda Osmanlı topraklarındaki yerli kilise sayısı 200 civarındaydı ve bu rakamlar kilise ve misyonerlere ne kadar önem verildiğini göstermektedir.

Avrupa'daki misyon teşkilatlarının 1882'deki görevli vaiz sayısı 39.814, üye sayısı 16.770.681'dir. 1882 yılı itibari ile yabancı misyon gruplarının toplam

---

¹⁵⁸ Faruk Taşkın, "Amerikan Board Misyonerlerinin Türkiye'deki Sağlık Faaliyetleri", (1833-1923) <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/398099>/alıntı tarihi:23/10/2018.

¹⁵⁹ Oymak, a.g.e. s. 294-296.

geliri 8.976.500 dolardır. Misyon merkezlerinin masrafı 723.451'dir. Aynı yıl itibariyle bir yılda din değıştirenlerin sayısı 38.181 kişidir. 1892 yılı itibariyle Amerikan erkek misyoner sayısı 1111, bayan misyoner sayısı 1092, Avrupalı 2326 erkek, 921 de bayan olmak üzere toplam 5450 misyoner görev yapmıştır.¹⁶⁰

Misyonerlik çalışmaları açısından önemli bir husus da, faaliyet yürütülen bölgelerde uygun sosyal ve siyasi şartların oluşmasıdır. Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batılı siyasal ve askeri güçlerin dünya genelinde hegemonyalarını gittikçe artırmaları ve Batılı güçlerle Hıristiyan teşkilatları arasındaki yakın irtibat, misyonerleri bu bölgeye yeni bir hamle yapmaya teşvik etmiştir. Bu kapsamda misyon teşkilatları, sosyal ve siyasi yapının elverişli olduğu bölgelerde misyonerler, elverişli olmadığı yerlerde ise, vakıf, dernek, sosyal yardım kuruluşları, sağlık ve eğitim kurumları aracılığı ile kendilerini kamufle ederek, Müslüman toplumlara yönelik misyonerlik faaliyetlerini yürütmeye koyulmuşlardır.¹⁶¹

Misyoner teşkilatları için, *“savaşlar, iç çatışmalar, istilalar, göçler, sürgünler, ekonomik ve siyasi buhranlar, kıtlıklar, depremler, sel ve deprem”* gibi afetler misyon çalışmaları için oldukça uygun şartlar oluşturmaktaydı. Çünkü Misyoner teşkilatlarına göre, misyonerler faaliyetlerini yürütürken tüm insanlara karşı yardımsever olmayı, sevgi duygusunu geliştirmeyi, siyasi tartışmalarda taraf olmaktan kaçınmayı, sabırlı ve samimi olmayı, nezaket ve görgü kurallarına dikkat ederek, güvenli insan modeli sergilemeyi bir metot edinmişlerdir. Bu meyanda İstanbul misyonunun siyasi anlamdaki önemini anlatan Alman Doğu Misyonları Müdürü Dr. Lepsiyos şöyle demektedir: *“Haç ve Hilal arasındaki mücadele, sömürgelerde değil, Asya veya Afrika'da değil, İslami*

---

¹⁶⁰ Oymak, a.g.e. s. 295-296.

¹⁶¹ Oymak, a.g.e. s. 322-323.

*Hareketin Asya ve Afrika'ya yayıldığı asıl merkezde yapılmalıdır. Eğer orada bir şey yapılmazsa yapılan başka şeylerde az çok heba olur.*¹⁶²

Amerika Birleşik Devletleri'nin Ankara temsilcilerinden Robert İmbrie'nin 11 Temmuz 1922 tarihli raporunda geçen, *"Kuşku yok ki, Türk hükümeti, Türk halkı ile Birleşik Devletler ve Amerikalılar arasında daha dostça bir duygu yaratılamamış olmasının başlıca nedeni, Amerikan misyonerleri olmuştur. Misyonerlere karşı oluşlarının nedeni dinsel değildir, siyasaldır. Türk halkı, misyonerlerin sadece dinsel alanda çalışmadıklarını, siyasal eylemlere giriştiklerini sezmektedir. Bunda da pek haksız değildirler"* şeklindeki tespitleri, misyonerlerin Osmanlı Devleti aleyhine cereyan eden siyasi olayların içinde yer aldığını bizzat bir Amerikan vatandaşı ve Amerikan hükümet görevlisinin kaleminden gözler önüne serilmekteydi.¹⁶³

Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren Amerikan Protestan misyonerler, takip ettikleri ders programları ve derslerde okuttukları kitaplar ile öğrencileri hürriyet fikirleri ile besleyerek milli şuurlarını uyandırmayı okullarının temel politikası haline getirmişlerdir. Başka bir ifadeyle azınlık gençlerini zihnen, Osmanlı Devleti aleyhine faaliyetlerde bulunmaya ve devlete karşı isyan etmeye hazırlamışlardır. Mezun olduktan sonra kendi mensubu oldukları toplulukların aydın kişileri olarak, bağımsızlık fikirlerini halk arasında yaymaya başlamışlar ve bu faaliyetleri de misyonerlerce desteklenmiştir.¹⁶⁴

Anılan okullardan mezun olan öğrenciler, azınlık isyanlarını dış dünyaya Osmanlı Devleti'nin uyguladığı katliamlar olarak duyurmuşlardır. Böylece Amerikan hükümeti ve kamuoyu, Hıristiyan azınlıklarının Osmanlı Devleti

---

¹⁶² Mehmet Alparlan Küçük, Türkiye Protestan Ermenileri, Berikan Yayınevi Yayınları, Ankara-2009, s.79.

¹⁶³ Alan, <http://www.islamiarastirmalar.com/upload/pdf/d506ca6293eaad8.pdf> alıntı tarihi;15/12/2017.

¹⁶⁴ İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler", TODAİE Dergisi, C.14, Sayı:3, Ankara-1982, s. 273-274.

aleyhine yürüttüğü siyasi faaliyetlerinde onları desteklemişlerdir. Bu noktada özellikle Ermeni isyanları, Protestan misyonerlerinin ve okullarının en yoğun faaliyette buldukları bir konu olmuştur.

Bu tür faaliyetler, Amerikan okullarında görev yapan misyonerlerin, ülkelerindeki gazetelerde yayınlanmak üzere gönderdiği mektup ve raporlar vasıtasıyla yürütülmüştür. Yazılarında yer alan yalan beyanlarla, kendi hükümetlerini ve kamuoyunu Osmanlı Devleti aleyhine tavır almaya itmişlerdir. Bu tür yazıların etkisiyle Amerika'da yapılan toplantıların çoğunda Amerikan hükümeti, azınlık vatandaşlarına yaptığı haksız uygulamalarından dolayı Osmanlı aleyhine bazı tedbirler almaya ve yaptırımların uygulanmasına karar vermiştir.¹⁶⁵

Amerikan kamuoyunu etkileyerek, hükümetleri üzerinde baskı kurma derecesine getiren misyoner yazılarında, Osmanlı Devleti'ne yöneltilen suçlamalar oldukça ağırdır. Suçlamalardan en önemlileri, *“Osmanlı Devleti'nin, ülkesinde yaşayan Hıristiyan azınlıkları din değiştirmeye zorlandığı, Müslümanlığı kabul etmeyenlere katliam yapıldığı ve devletin yerel idareleri tarafından kiliselerin camiye dönüştürüldüğü”* türünden mesnetsiz iddialarıydı. Robert Kolej öğretmenlerinden olan Cyrus Hamlin'in, North Amerikan Review'de yayınlanan ve Müslümanlığı kabul etmeyen Ermenilerin Osmanlı hükümeti tarafından katledildiğini iddia eden yazısı buna açık bir örnektir.¹⁶⁶

Bir başka suçlama, Osmanlı hükümet yetkililerinin ve halkın Anadolu'da yaşayan azınlıkların mallarını yağmaladıkları yönündedir. Van'daki Amerikan Board okulunda görev yapan Miss Grace Kimball'ın buradan gönderdiği ve Review of Reviews'te yayınlanan Amerikan misyonerlerinin Van'da azınlıklara

¹⁶⁵ Alan, <http://www.islamiarastirmalar.com/upload/pdf/d506ca6293eaad8.pdf>/alıntı tarihi;15/12/2017; Akpunar, a.g.m. s. 20.

¹⁶⁶ Alan, <http://www.islamiarastirmalar.com/upload/pdf/d506ca6293eaad8.pdf>/alıntı tarihi;15/12/2017.

yaptığı yardımları anlattığı mektubunda, *“Türklerin, şehrin dışında yer alan çiftliklerdeki yiyecek maddelerini ve Ermenilerin mallarını yağmaladıklarını, ardından da onları öldürdükleri”* iddia edilmekte ve sığınacak yeri olmayan çaresiz insanların birçoğunun da şehir merkezine geldiği anlatılmaktaydı. Benzer bir yazı da, Antep’deki başka bir yağmayı/vakayı anlatan ve Madmazel Carolin Hamilton tarafından kaleme alınıp Outluk’ta yayınlanan diğer bir olaydı.

Protestan okullarında görev yapan misyonerlerin, Osmanlı azınlıkları üzerine siyasal alanda yaptıkları bir başka etki de, onların mezhep değiştirerek Protestanlığı kabul etmeye ikna etme çalışmalarında kendini göstermektedir. Çalışmalar, Hıristiyan azınlıklara yönelik yürütülen yardım faaliyetleriyle maskelenmeye çalışılmıştır. Burada amacın, gerçekten Hıristiyan azınlıklarına yardım etmek olmayıp, oluşturulan Protestan cemaati vasıtasıyla, ABD’nin siyasi çıkarlarını Osmanlı ülkesinde korumak olduğu, Amerikan Board misyonerlerinin kendi ifadelerinden anlaşılmaktadır.

Misyon görevlisi Miss Kimball’ın Anadolu’da yürütülen yardım çalışmalarıyla ilgili olarak hazırladığı raporundaki, *“Osmanlı’nın Doğu vilayetlerinde, Batılı devletlerin baskısıyla yapılacak olan ıslahatlardan çok ümitli olduklarını, bölgedeki yardım dağıtımına devam edeceklerini ve misyonerlerin sanayi kuruluşlarının faaliyetlerini bir süre daha işletmeleri gerektiğini”* belirten ifadeleri bunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.¹⁶⁷

Amerikan Board misyonerlerinin görev yaptıkları bölgelerden gönderdikleri mektup ve raporlarda, Hıristiyan azınlığın başlattığı isyanlar sırasında zarar gören Amerikan mülkleri için hükümetlerini, haksız bir şekilde Osmanlıdan tazminat talebinde bulunmaya teşvik etmişlerdir. Hatta raporlarda, çıkan olaylar sırasında Amerikan misyoner mülklerine bizzat zarar verilmesinin

---

¹⁶⁷ Alan, <http://www.islamiarastirmalar.com/upload/pdf/d506ca6293eaaad8.pdf> alıntı tarihi;15/12/2017.

yanında, birçok Hıristiyan Ermeni'nin katledildiği yönündeki yalan haberler de yer almıştır.¹⁶⁸ Neticede Osmanlı Devleti, özellikle Anadolu'da çıkan Ermeni isyanları sırasında zarar gören Amerikan Board binalarının zararlarını ödemek zorunda kalmıştır. Diğer taraftan Amerikan Board okullarının, Hıristiyan azınlıkları üzerinde çok güçlü şekilde etkili olmasının nedeni, azınlıklar tarafından okullara gösterilen ilginin büyük olmasından kaynaklanmaktaydı.¹⁶⁹

Netice itibariyle, 1820 yılından 19. yüzyılın sonuna kadar, Amerikan Board Teşkilatı, Osmanlı topraklarında, 3 milyon İncil, 10 milyon civarında dini kitap dağıtmış, 550 misyoner göndermiş ve 10 milyon dolar harcamıştır. Buna karşılık çoğu Ermeni kökenli 60.000 kişiyi Protestanlaştırmıştır. Örgüt başkanı Smith, bu faaliyetlerin sonuçlarını değerlendirirken şöyle bir tespitte bulunmaktadır: *“Hamdolsun Çanakkale ve Akdeniz kıyılarından Rus sınırına, Karadeniz'den Suriye'ye kadar Türkiye'nin hemen hemen bütün şehir ve köylerine erişebildik”* demiştir.¹⁷⁰

Misyonerlik faaliyetlerinde sosyal etkinlik çalışmaları da önemli bir alan faaliyetiydi. Bu kapsamda misyonerler, Anadolu'da faaliyetlerde bulunurken, sosyal etkinlikler yapma anlamında okul mezunları için dernekler kurmuşlardır. Bu dernekler, okullarından mezun olan eski öğrencileri ile aralarındaki bağları sağlam tutmaya ve onların eğitimlerini sürdürmelerine yardımcı olmaya çalışmıştır. Misyonerlerin *“Okul Çalışmalarının Tacı”* olarak tanımladıkları bu kurumlar, kültürel ve manevi etkileşimi ön planda tutmuşlardır.¹⁷¹

---

¹⁶⁸ Alan, <http://www.islamiarastirmalar.com/upload/pdf/d506ca6293eaad8.pdf>/alıntı tarihi;15/12/2017.

¹⁶⁹ Alan, <http://www.islamiarastirmalar.com/upload/pdf/d506ca6293eaad8.pdf>/alıntı tarihi;15/12/2017.

¹⁷⁰ Ahmet Fettahoğlu, “Misyonerlerin İzinde Yeni Dünya Düzeni”, Tarih ve Düşünce Dergisi, Kasım-Aralık-2001, s. 29.

¹⁷¹ Oymak, a.g.e. s. 300-303.

Yine sosyal faaliyetler anlamında, Harput çevresindeki köylerde yürütülen misyon faaliyetleri “*Touring Work yani Turne/Gezi Çalışması*” adı altında ısrarla yürütülüyordu. Bunlar arasında Caroline E. Bush tarafından yönetilen kadın çalışmaları arasında; kadın toplantıları, kamu yararına kadın dernekleri, danışman, öğretmen ve yetişkin eğitimcisi olarak görev yapan “İncil Kadınları” ağını kapsıyordu. Kırsal alanda yürütülen faaliyetlerin büyük kısmı ile kadın çalışmaları, yerli çalışanların kontrolündeydi. Ayrıca alkol bağımlılığından insanları kurtarmak için alkol karşıtı bir organizasyon ve körler için tesis, yetimler için barınaklar yapmak misyonerlik faaliyetleri noktasında önemli sosyal çalışmalar olarak değerlendirilmekteydi.¹⁷²

Misyonerler bu çalışmaları, özellikle Ermeni, Rum, Süryani, Yezidi ve Kürtler/Aleviler arasında gerçekleştirmişlerdir. Temel amaçları, İncil’i bütün insanlara vaaz etmek, onunla ulusları disiplin altına almak, dünyanın İsa’ya boğun eğmesini sağlamak ve dünyayı kilisenin etkisi altına almaktır. Misyonerlerin faaliyetlerine bakıldığında, misyonun etkin şekilde yürütülmesi için yapılan bütün sosyal çalışmaların araç olarak görüldüğü ve insanların sıkıntı ve gözyaşlarının fırsat olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır.

D. Ekonomik ve Kültürel Alandaki Faaliyetleri

Protestan misyonerlerinin, Osmanlı ülkesinde yürüttükleri çalışmaların azınlıklar ve diğer gruplar üzerinde bir başka etkisi de ekonomik alanda yaşanmıştır. Kolej seviyesinde faaliyet gösteren Amerikan okullarının bir kısmının bünyesinde açılan, yardım-sanat bölümleri ile Protestan misyonerlerinin, azınlıklar/gruplar üzerindeki ekonomik etkisine bir süreklilik

---

¹⁷² Oymak, a.g.e. s. 303-304.

kazandırılmıştır. Buralarda yürütülen faaliyetlerle okullarda eğitim gören öğrencilere birçok imkanlar sağlanmıştır.

İlk olarak, eğitimden yararlanmak isteyen, ancak ekonomik yönden zorluklar yaşayan öğrencilere sanat bölümlerinde çalışarak kendi eğitim masraflarını kendilerinin karşılamasına imkan verilmiştir.¹⁷³ İkinci olarak, amacı bir meslek/sanat eğitimi vermek olmasa da öğrenciler buralarda yaptıkları çalışmalarla belirli bir sanat dalında becerilerini artırmışlar ve bir meslek öğrenmişlerdir. İlerde okuldan mezun olmadan ayrılırsa dahi hayatlarını kendilerine yeterli bir şekilde devam ettirebilecekleri bir meslek öğrenmişlerdir.¹⁷⁴

Sanat bölümlerinin, meslek öğrenme yönünde en büyük yardımı, misyonerler tarafından açılan yetimhanelerdeki kız ve erkek yetim çocuklar üzerinde olmuştur. Yetim çocukların, belli bir yaşa gelip hayata atılmak için yetimhaneden uzaklaştırılmasından önce, buralarda yaptıkları çalışmalarla kendilerine bir meslek edinmeleri sağlanmıştır. Özellikle Amerikan Board yetimhanelerindeki kızlara, dokuma tezgahlarında çalıştırılarak dokumacılığın bütün incelikleri öğretilmiş ve böylece hayatta kendi başlarına kaldıklarında yaşamlarını kimseye muhtaç olmadan devam ettirebilmelerine imkan sağlanmıştır. Misyonerlerin çalışmalarının ekonomik alandaki bir başka etkisi de Anadolu'nun bazı bölgelerinde neredeyse kaybolmak üzere olan bazı sanat dallarının yeniden canlandırılması çalışmalarında görülmüştür.¹⁷⁵

Protestan misyonerlerinin, Merzifon dokumalarının önemine binaen başlattıkları çalışmalarla, pamuklu dokumacılık 20. yüzyılın başlarında

---

¹⁷³ Alan, <http://www.islamiarastirmalar.com/upload/pdf/d506ca6293eaad8.pdf>/alıntı tarihi;15/12/2017.

¹⁷⁴ Alan, <http://www.islamiarastirmalar.com/upload/pdf/d506ca6293eaad8.pdf>/alıntı tarihi;15/12/2017.

¹⁷⁵ Alan, <http://www.islamiarastirmalar.com/upload/pdf/d506ca6293eaad8.pdf>/alıntı tarihi;15/12/2017.

kasabanın önde gelen bir endüstri dalı olmuş, çalışamaz hale gelen tezgahlar ve atölyeler yeniden üretime katılmıştır. Çalışmalar özellikle Merzifon, Zile ve Hacıköy'de yoğunlaştırılmıştır. Ancak misyonerler bu alanda yürüttükleri çalışmaları, Osmanlı idaresinde eziyet gördüklerini iddia ettikleri mazlum azınlıkların maruz kaldıkları soykırımların ardından, geride kalan dul ve yetimlerine yardım etmek için başlattıklarını açıklamışlardır.

Her şeye rağmen, çalışmalar bir yandan yok olmak üzere olan Merzifon pamuklu dokumacılığına yeniden hayat verip gelişmesini sağlarken, diğer yandan birçok insanın -Osmanlı azınlıklarının- bir meslek edinip hiç kimseye muhtaç olmadan ekonomik açıdan kendi kendilerine yeterli hale gelmelerine imkan vermiştir. Misyonerlere göre, bu şekilde bir yardım uygulaması ile yardım edilmek istenen toplulukların sadakaya muhtaç hale gelme tehlikesi önlenmiş, ayrıca beyinlerin ve ellerin işle meşgul olmasının sağlanmasıyla, zor durumda olan insanlar üzerinde dolaylı bir rahatlama sağlanmıştır.¹⁷⁶

Aynı şekilde ekonomik faaliyetler ile ilgili olarak, ilk baskı makinesi, tıbbi aletler, dikiş, dokuma, iplik, boya, dantel atölyeleri ve ilk modern endüstriyel ve tarımsal aletler Osmanlı ülkesine hep misyonerler tarafından getirilen yenilikler olmuştur.¹⁷⁷ Domates, patates ve diğer bazı değerli sebzeler ve meyveler yine onlar tarafından Türk halkının günlük yaşantısında vazgeçilmez bir yere konmuştur. Modern manada tesis edilmiş okul, hastane ve dispanserlerin en ileri düzeyde örnekleri, yine onlar tarafından açılmıştır. Bütün bu yeniliklerin birçoğu, ilk başlarda Amerikan Board misyonerlerinin çalışmalarının bir parçası

---

¹⁷⁶ Bahattin Turgut, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Amerikan Board Misyonerlerinin Urfa'daki Faaliyetleri", s. 216;

Alan, <http://www.islamiarastirmalar.com/upload/pdf/d506ca6293eaad8.pdf> alıntı tarihi:15/12/2017.

¹⁷⁷ Cemal Sezer, "Birinci Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Devleti'ndeki Amerikan Misyoner Teşkilatlarının Durumu", <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/154583> alıntı tarihi:22/10/2018.

iken, ilerleyen yıllarda hayata getirdiği kolaylıklar dikkate alınarak Türklerin de yaşantısına etkili bir şekilde girmiştir.¹⁷⁸

Yine bu kapsamda, misyoner Dr. Cyrus Hamlin, Türkiye'deki çalışmaları ile ilgili olarak Ermeni öğrencilerin ihtiyaçlarına destek olmak amacıyla onlara İstanbul'da halkın çok ihtiyaç duyduğu demir soba, kül tavaları ve borular yapmayı öğretmiştir. Ayrıca öğrencilerine bir un değirmeni ve fırın kurdurduğu da bilinmektedir. Yetimhanedeki birçok kimsesiz gençler için endüstriyel faaliyetler Van, Erzurum, Urfa, Maraş, Harput ve Sivas gibi birçok yerde açılmıştır. Misyonlar, özellikle Hıristiyan azınlıklara yeni bir kimlik kazandırmak gibi dini bir iddia ile ortaya çıktıkları için, bu minvalde onlara, yeni bir sosyal düzen, yeni kimlik ve yeni kazanç kaynakları sağlamışlardır.¹⁷⁹

Nitekim sosyal faaliyetler kapsamında aktif olan ve hayatı boyunca bekar kalan misyoner Corinna Shattuck da, 1896 yılında Urfa'da Ermeni dul kadınları için bir nakış imalathanesi kurmuştur. Ürünlerin satışı için ABD, İngiltere, Almanya ve İsviçre'de Pazar imkanları yaratmıştır. Ayrıca 1902'de körler okulu açmıştır. Alman Doğu Misyonu adına faaliyet gösteren Franz Eckart ise 1897 yılında Alman Doğu Misyonu adına Ermeni dullarını istihdam eden halı dokuma atölyesi kurmuştur. Eckart'ın, aynı şekilde Mezre Vadisi'ndeki çiftliklerde kendi ihtiyaçları için süt, et ve tahılın yanı sıra pazara sunulmak üzere ipek ve tığ işleri de diğer faaliyetleri arasındaydı.¹⁸⁰

Yine bu alanda, ABD misyoneri Francis H.Leslie, Urfa'da bir tekstil atölyesi açmış ve anılan atölyede kadın ve erkekler birlikte çalışmışlardır. 1912 yılında tekstil işletmesi 2600 çalışanı ile faaliyet gösteriyordu. Ayrıca bu tekstil atölyesinde okuma-yazma bilmeyen işçilere de eğitim veriliyordu. Bunlara

---

¹⁷⁸ Alan, <http://www.islamiarastirmalar.com/upload/pdf/d506ca6293eaad8.pdf> alıntı tarihi;15/12/2017.

¹⁷⁹ Oymak, a.g.e. s.301.

¹⁸⁰ Kieser, a.g.e. s. 340-341; Oymak, a.g.e. s. 301.

ilaveten Anadolu'da faaliyet yürüten misyonerler, Harput ve Diyarbakır çevresinde "Ermeni, Kürt/Alevi, Türk ve Yezidiler arasında yaptıkları faaliyetlerde, kendilerine sempati duyanlara, düzenli para dahil her türlü maddi desteği sağladıklarının beyan etmektedirler.

Ayrıca Kürtçe konuşan bazı öğrencileri, Harput Kiliselerinde teolojik eğitime tabi tutarak, Kürtler için kurdukları misyon istasyonlarında ve halk arasındaki çalışmalarında kullandıklarını da ifade etmektedirler. Diğer taraftan misyonerlerin bütün bu aktif faaliyetlerine rağmen, Osmanlı tebaasındaki halkın büyük çoğunluğu, ekonomik imkansızlıklara rağmen, misyonerlerin maddi desteğini reddetmiştir.¹⁸¹

Protestan okullarında ve özellikle kız okullarında el işleri ve diğer etkinlikler vesilesiyle kazanılan paralarla fakirlere yardım etmek, cemaatin değişik işlerine ve kilise görevlilerinin maaşına katkıda bulunmak bir gelenek halini almıştı. Bunlar okul raporlarında "Hayır Çalışmaları" adı altında yer almaktaydı. Mesela İstanbul Pera Kız Okulu'ndaki öğrenciler dikiş yaparak kazandıkları paradan, aylık dua toplantılarında ihtiyaç sahiplerine yüklü miktarda yardım yapmışlar ve buna ek olarak da kendi pastörlerinin maaşlarını ödemişlerdir. Ayrıca Amerikan Kız Koleji, 1910 yılında "Young Women Christian Association (YWCA-Genç Hıristiyan Kadınlar Birliği) adlı dünya çapında faaliyet gösteren bir teşkilatla işbirliği yapmış ve bu teşkilatın öncülüğünde, birlikte değişik faaliyet komiteleri oluşturmuşlardır.¹⁸²

Bu komitelerden ilki "Hayırseverlik Komitesi'dir." Komite misyonerlik ve hayır çalışmaları ile ilgilenen mezunlara ve yerli halktan çeşitli gruplara para yardımlarında bulunuyordu. Bu fonlar kolejnin daimi öğrencilerinden, kuruma

---

¹⁸¹ Oymak, a.g.e. s. 304-305.

¹⁸² Aksu, "Örtük Program Pratiğinin Son Dönem Osmanlı Amerikan Okullarındaki Görünümü ve Günümüze Dair Düşündükleri", s. 32-33.

maddi katkıda bulunanlardan, düzenlenen konserlerden ve kızların özel çalışmalarından elde ediliyordu. Adı geçen komite 1912 yılında fakirlere giyecek yardımında bulunmuş ve Pera Hastanelerine çiçekler göndermiştir. İkinci komite “Sosyal Komite ve Dostluk Komitesi”ydi.” Bu komite de her ders yılı başlangıcında yeni gelen öğrencileri mutlu etmek ve birbirleriyle kaynaştırmak amacıyla resepsiyonlar düzenliyordu.

Bu komitelerde görev alan öğrenciler maddi ve manevi anlamda büyük bir haz duyarak bu işi yapıyorlardı. Zira herhangi bir komiteye üye olmak isteyen kızların şu yemin metnini okuyup ilan etmesi isteniyordu: *“Hıristiyan Birliğinin (YWCA) bir üyesi olmak için Tanrı'nın yardımıyla, İsa'nın ruhu içinde Tanrı'nın çocuğunun hayatı gibi bir hayat yaşayacağıma, her hafta birliğin toplantılarına düzenli olarak katılacağıma, öğrenci arkadaşlarıma yardıma, özellikle de onların arasında manevi hayatın gelişmesine gayret edeceğime ve bunları dualarımda özel bir konu olarak zikredeceğime söz veriyorum”*.¹⁸³

Üçüncü komite “Dini Toplantılar Komitesi”ydi”. Öğrencilerin kurduğu komite, yıl boyunca Pazar akşamı ayinlerini düzenliyor ve bunların konuşmacılarını ayarlıyordu. Dördüncü komite ise, Merzifon Anadolu Koleji'nde kurulan “Arkeoloji Kulübü/Komitesi”ydi.” Kulübün amacı bölgedeki tarihi eser ve eşyaların toplanmasına, bunlardan bazılarının Avrupa'daki meşhur müzelere gönderilmesine ve bazılarında satılmasına katkı sağlamaktı. Misyonerlerin ekonomik ve kültürel alandaki faaliyetlerine bakıldığında, misyonerlerin oluşturdukları kurumlarda verilen hizmetlerde, sadece öğrencilerin bireysel gelişiminin esas alınmadığı, onların sosyal çevreleri ile ilişkileri, ilerideki

---

¹⁸³ Aksu, “Örtük Program Pratiğinin Son Dönem Osmanlı Amerikan Okullarındaki Görünümü ve Günümüze Dair Düşündükleri”, s. 33.

yaşantıları ve hatta mesleklerinin okulun dünya görüşü etrafında biçimlendirilmeye çalışıldığı açıkça görülmektedir.¹⁸⁴

Misyoner gruplarınca sosyal etkinlikler kapsamında oluşturulan Cercles ve patronage dernekleri, kültürel faaliyetler için önemli bir misyon üstlenmiştir. Dernekler kapsamında okul sonrası eğitim, kütüphanelerde kitap okuma, tiyatro, gezi, müze ziyaretleri ve sergiler, tartışmalar ve oyunlar aracılığı ile sosyal birlikteliği sağlamaya imkan veriyordu. Ayrıca telaffuzu geliştirme, dil çalışmaları, sosyal faaliyetler, şehirlerdeki fakirler yararına yardımlar toplama, müzik ve konser gibi kültürel faaliyetlerle de hizmet veriyorlardı. Nitekim kültürel faaliyetler kapsamında misyon teşkilatlarının oluşturduğu kütüphanelerde bulundurulacak kitaplar için koydukları şartlar bunun somut bir örneğini teşkil etmekteydi.

Bu şartlardan birincisini, misyoner toplulukların çalışma şartları üzerine yazılmış kitapları, ikincisini misyon tarihini yansıtan tarih kitapları, üçüncüsünü büyük misyonerlerin biyografileri, dördüncüsünü yabancı toplum ve coğrafyaları tasvir eden kitapları, beşincisini misyonerlerin putperestler arasındaki çalışmalarını ile ilgili hikayelerini, altıncısını ise gerçekler üzerine kurgulanmış, misyonerlikle ilgili roman kitapları oluşturmaktaydı. Görüldüğü gibi kitaplar tamamen misyonerlik faaliyetleri üzerine endekslenmiştir.¹⁸⁵

E. Basın-Yayın Alanındaki Faaliyetleri

Misyonerler hedef coğrafyalarda kabul görmek, yerleşmek ve taraftar edinmek için basın yayın çalışmalarına da büyük önem vermişlerdir. Osmanlı Devleti'nde basın yayın faaliyetlerinin gelişmemiş olması da misyonerlerin bu

---

¹⁸⁴ Aksu, "Örtük Program Pratiğinin Son Dönem Osmanlı Amerikan Okullarındaki Görünümü ve Günümüze Dair Düşündükleri", s. 33,34.

¹⁸⁵ Oymak, a.g.e. s. 303.

alandaki etkin rol almalarında büyük etken olmuştur. Bu kapsamda Osmanlı topraklarına gelen misyonerlerin en önemli faaliyet alanını basın yayın organları (*matbaa, baskı makinesi, kitap, resim, broşür, dergi, el ilanları ve risale gibi*) oluşturmuştur. Çünkü misyonerler bu alanda birçok insana broşür, dergi, kitap, mecmua ve İncil vasıtasıyla vermek istedikleri dini ve siyasi mesajları ulaştırma imkanı bulmuşlardır. Bu alanda 1815 tarihinde Church Missionary Society örgütü ana karargahını Malta’da “Akdeniz Misyonu” olarak kurup faaliyetlerine başlamıştır.¹⁸⁶

Söz konusu Akdeniz Misyonu, Malta’da bir matbaa açmış ve matbaa kurulduğu tarihten itibaren 10 yıllık süreç içerisinde yaklaşık 21 milyon sayfadan oluşan toplam 350.000’i bulan çeşitli kitaplar yayınlamıştır. Bu rakam Osmanlı matbaasının o dönemde bastığı kitap sayısından kat kat fazlaydı. William Goodell Malta’da kurulan matbaayı 1833 yılında İzmir’e ve 1850’li yıllarda da İstanbul’a taşımıştır. İzmir’de kurulan matbaada kısa bir süre sonra Yunanca bir gazete de çıkarılmaya başlanmıştır. İlk olarak Türkçe basım Yunan harfleri ile yapılırken, Türkçe harflerle Ermenice basım da 1828 yılında yapılmaya başlanmıştır¹⁸⁷ ve 1880’li yıllarda, Osmanlı topraklarındaki misyon matbaalarında 3 milyon İncil ve 4 milyondan fazla da çeşitli dini kitaplar yayınlanmıştır. İstanbul’da kurulan matbaanın yanı sıra Ankara’da da yeni bir matbaa kurulması düşünülmüş, bununla beraber İstanbul’daki matbaa 1870’li yıllardan sonra daha modern bir binaya kavuşmuştu. Antep’te ilk matbaayı 1831 yılında kuran Amerikalılar, 1880’de yeni bir misyoner matbaası faaliyete geçirmiştir. Antep Amerikan Koleji Müdüresi Ms. Mary Hollister’in girişimleriyle kurulan bu matbaanın ilk yayınları değişik kitap ve risale türünde, modern Ermenice,

---

¹⁸⁶ Oymak, a.g.e. s. 310-311.

¹⁸⁷ Kocabaşoğlu, a.g.e. s. 271; Oymak, a.g.e. s. 311.

Ermeni harfli Türkçe, Bulgarca, İbranice, Arap harfli Türkçe, Rumca, Osmanlı Türkçesi, Klasik Türkçe, Kürtçe ve İngilizcedir.¹⁸⁸

1850'li yıllarda İstanbul'da bir İncil kitapevi kurulmuştur. Burası misyonerlerin basın yasın merkezi durumundadır. Burada 1883 yılına kadar 3 milyondan fazla İncil dağıtılmış ve 4-5 milyon da diğer propaganda kitapları basılarak Anadolu'nun çeşitli bölgelerine gönderilmiştir.¹⁸⁹ 1822 yılından 1900 yılına kadar İstanbul, Antep, İzmir ve Malta matbaalarında dini ve siyasi propagandaya yönelik basılan sayfa sayısı 600.000.000 civarındadır. O zaman Osmanlı Devleti'nde yaşayan nüfusun 25 milyon olduğu düşünülürse, her kişiye 25 sayfa dini ve siyasi muhtevalı propaganda yayını düşmektedir. O dönemde bu faaliyetin ne kadar büyük ve önemli olduğu ortadır. 1920 yılında bile İstanbul'da yayınlanan 32 gazeteden sadece 6'sı Türkçe'dir. Diğerlerinin; 9'u Ermenice, 7'si Rumca, 7'si Fransızca, 2'si Arapça ve 1 tanesi de Bulgarca'dır.¹⁹⁰

Misyonerler okul çalışmalarında da kitap, risale, gazete, dergi ve benzeri organlardan yararlanmışlardır. Kitaplar yöre insanların özelliklerine göre kısa ve özlü bir şekilde yazılmaya çalışılmış ve misyoner okullarında okutulmuştur. Çünkü misyoner okulları gerektiği şekilde Osmanlı Devleti tarafından denetlenememiştir. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'ndeki eğitim alanında meydana gelen bu boşluğu dolduran Amerikan İncil Cemiyeti, yüzyıl içerisinde beş milyona varan İncil bastırıp, Anadolu ve Yakın Doğu ülkelerine dağıtmayı başarmıştır. İncil ve diğer yayınlar söz konusu ülkelerin ve tüm azınlıkların dillerine çevrilmiş ve tekrar tekrar basılmıştır.¹⁹¹ 1908'e kadar Osmanlı

¹⁸⁸ Murathan Keha, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Misyonerlik ve Erzurum'daki Faaliyetleri", s. 84; Oymak, a.g.e. s. 314-315.

¹⁸⁹ Ayhan Öztürk, "Amerikan Board'un Kuruluşu Teşkilatlanması ve Osmanlı Devleti'nde Kurduğu Misyonerlikler", <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/219405>/alinti tarihi:20/10/2018.

¹⁹⁰ Kocabaşoğlu, a.g.e. s.144-148; Küçükoğlu, a.g.e. s.135-136.

¹⁹¹ Oymak, a.g.e. s. 311-312.

İmparatorluğu'ndaki Amerikan matbaalarında yapılan toplam baskı 900.000.000 sayfayı aşmıştır.¹⁹²

Protestan misyonerlerin, basım faaliyetlerini İstanbul'a taşımalarından sonra önce Eminönü'nde daha sonra da "Bible House" adıyla İstiklal Caddesi'nde yayım çalışmalarını sürdürmüşlerdir. ABCFM, Kutsal Kitap ve Kutsal Kitap Bölümleri'ni yayınladığı gibi, 1850'li yıllardan itibaren de İncillerin dördü de Ermeni harfleri ile yazılmış Kurmanci Kürtçesi'nde yayınlanmıştır. 1839'da İzmir'de ilk büyük Ermeni Gazetesi "Şafak" kurulmuş, akabinde 1840'ta yine İzmir'de yayına başlayan "Ararat" ve İstanbul'daki diğer gazete ve kitap neşriyatı bunları takip etmiştir.¹⁹³

Antep'te ilk gazeteyi de Amerikalılar çıkarmıştır. 1872 yılında Amerikan Koleji tarafından Latin harfleri ile Türkçe olarak haftalık Ayıntap Gazetesi çıkarılmıştır. 1886'da Amerikan Tıp Fakültesi'nin Ermeni öğrencileri tarafından Ermenice, Ermenice-Türkçe olarak "Avedaper Gazetesi" haftalık olarak yayınlanmış ve 1885'te bin aboneye ulaşmıştır. 1901'de yine Amerikan Koleji Ermeni öğrencileri tarafından aylık kolej dergisi yayınlanmıştır. Avedaper'in yanı sıra süreli yayınlar olarak Rumca ve Grek alfabesiyle Türkçe yayınlanan Angeliophoros (Haberci) isminde çocuk gazetesi, Bulgarca yayınlanan Zornitza gibi dergilerden başka belli başlı misyon istasyonlarının rüştiye, idadi/sultani ve kolej bünyesinde öğrenci katılımıyla benzer yayınlar yapılmıştır.

Bahse konu yayın organlarının yanı sıra Urfa yöresindeki faaliyetleri anlatan ve Anadolu'daki süreli yayınların en önemlilerinden birisi olan Harpoot News (Harput Haberleri),¹⁹⁴ kolejlerde ve idadilerde basımı yapılan okul kitapları, Türkçe-İngilizce ve İngilizce-Türkçe Redhouse sözlükleri, iki haftalık bir

---

¹⁹² Kocabaşoğlu, a.g.e. s.113-114.

¹⁹³ Kieser, a.g.e. s. 89; Oymak, a.g.e. s. 313-314.

¹⁹⁴ Kocabaşoğlu, a.g.e. s. 282-283; Oymak, a.g.e. s.314-315.

Ermeni-Protestan Gazetesi de önemli basın yayın organları arasındaydı. Ayrıca Amerikan ABCFM örgütünün yayın organı Missionary Herald isimli gazete de misyonerlerin Anadolu'daki misyon faaliyetlerini raporlar halinde yayınlayan ve misyonerlere siyasi, sosyal ve dini konularda destek veren güçlü bir yayın organıydı.¹⁹⁵ Diğer yandan yukarıda adı geçen yayın organlarının birçoğu The American Bible Society, American Tract Society ve Religious Tract Society gibi Protestan örgütleri tarafından finanse ediliyorlardı.

Bütün bu faaliyetlerin yanında, Rumlar milli kültürlerini yeniden canlandırmak amacıyla, 1860 yılında Rum Silloğu'nu (Cemiyeti/Ögütü) kurmuşlardır. Bu örgüt kendi çalışmaları ile birlikte İzmir, Konya, Kıbrıs, Kahire ve İskenderiye Rum sillogları ile de yakın ilişkiye girmiştir. Rum Silloğunun İstanbul dışındaki bölgelerde faaliyet gösteren söz konusu cemiyetlerin yanında, İstanbul'da faaliyete geçirilen; "Konkord Mahveli, Minerva Mahveli, Hirisopolu Mahveli, Yeniköy Mahveli" ile de irtibatlarını sürdürmüştür. Zamanla Rumeli ve Anadolu'da faaliyet gösteren bütün okulların kültürel yönden Rum Silloğuna bağlanması sonucunda, cemiyet etki alanını genişletmiştir.

Sillog bünyesinde oluşturulan Maarif ve Mektepler, Rum unsurlarını milli ve manevi açıdan şuurlandırmıştır. Ayrıca Ermenilerin eğitim, kültür ve siyasi teşkilatlarını destekleyen Mihitarist Teşkilatı da Anadolu'da faaliyet yürüten diğer önemli bir kültürel sivil toplum örgütüdür. Bu örgüt Ermenilerin Edebiyat, Tarih ve din alanındaki çalışmalarını araştırma ve tercüme yoluna gitmiş ve Ermeni toplumunun milli uyanışını sağlamıştır.¹⁹⁶

---

¹⁹⁵ Kieser, a.g.e. s. 43, 248.

¹⁹⁶ Küçüköğlü, a.g.e. s.136.

SONUÇ

12. ve 13. yüzyıllarda Katolik misyonerlerin Anadolu'ya ayak basmasıyla başlayan misyonerlik faaliyetleri, 19. yüzyılda Protestan misyonerlerin Anadolu'ya gelişleri ile en yoğun dönemini yaşamıştır. Ancak Anadolu'daki en etkili ve nüfuzlu misyon teşkilatlanmasını Protestan gruplar oluşturmuştur. Hıristiyan misyonerlerin "Bible Land" İncil Ülkesi olarak adlandırdıkları Anadolu'yu hedef almalarında birçok sebep bulunmaktadır. Anadolu Hıristiyan misyonerlerine göre Asya'nın anahtarı ve Hıristiyanlığın beşiğidir. Bilindiği üzere Pavlus Tarsusludur ve Anadolu'da birçok yeri gezmiştir. İstanbul Türklerin elindedir ve Hıristiyanlık inancında önemli bir yere sahip olan konsüllerden İznik, Kadıköy ve İstanbul Konsülleri de Anadolu'da yapılmıştır.

Bu tarihi ve kültürel değerler yanında, Türkiye jeopolitik ve stratejik olarak da önemli bir konumdadır. Bu nedenle Avrupalı devletlerden siyasi, sosyal, iktisadi ve dini alanlarda destek alan Hıristiyan misyonerler, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yasal boşluklardan, etnik unsurlar arasındaki kültürel farklılık ve ahlaki yozlaşmadan da faydalanarak yoğun bir şekilde faaliyetlerine devam etmişlerdir. Başlangıçta Müslümanlar ve Yahudiler üzerine yoğunlaşan, ancak karşılarında muhatap bulamayan misyonerler, Osmanlı topraklarında yaşayan "*Ermeni, Rum, Süryani*" gibi azınlık gruplarına ve "*Alevi/Bektaşî, Yezidi, Nasturi ve Kürt*" gibi etnik/dini unsurlara yönelmişlerdir.

Bu kapsamda, Protestanlar 1850'li yıllarda büyük bir hayranlık ve istekle Anadolu Aleviliğini keşfettiler. İslam'ın içinde olmasına rağmen, tam anlamda şeriata bağlı olmayan, Kuran-ı Kerim'in bazı hükümlerini kabul etmeyen, sosyal ve dini anlamda kendilerini Sünni Müslümanlardan farklı gören bir grupla karşılaşmaları, misyonerleri şaşırtmıştı. Misyonerler Aleviliği, kendilerine kültürel

ve dini anlamda sempatik gelmesi ve Hıristiyan inanç sistemine çok yakın görmelerinden dolayı, İslam ile Hıristiyanlık arasında kurulan bir köprü olarak gördüler.

Protestan misyonerler, teolojik anlamda, dini ritüellerin uygulanması noktasında ve bazı sosyo-kültürel alanlarda Alevilerin Hıristiyanlık inancıyla birçok ortak noktasının var olduğunu ileri sürdüler. Bu bağlamda iki inanç arasında;

- Tanrı'nın Baba, Oğul ve Kutsal Ruh olduğu inancının Alevilerde Allah, Muhammed ve Ali üçlemesi olduğu,
- Hıristiyanların 12 havarisine karşılık, Alevilikte 12 imam inancının var olduğu,
- Dua ve oruç vakitlerinin her iki halkta da neredeyse aynı olduğu,
- Hıristiyanlıkta sadece bir kadın ile evlenildiği, Alevilikte de bir kadın ile evlenildiği,
- Hıristiyanların, Aleviler gibi sakallarını, bıyıklarını ve koltukaltlarını tıraş etmedikleri, abdest almadıkları, namaz kılmadıkları, Kuran-ı Kerim'i ve Şeriatı reddettikleri,
- Alevilerin ahir zamanda kendilerine yol gösterecek bir kurtarıcı bekledikleri, Hıristiyanların da kurtarıcı olarak İsa'yı bekledikleri,
- Hıristiyanların göğüslerinde haç çıkartarak şahadet ettikleri, Alevilerin de avuçlarını göğüslerine koyarak aynı şeyi yaptığı ve Alevilerin Hz. Ali'nin yolundan gitmelerinden dolayı kendilerine Alevi dediklerini ifade ettiler.

Başlangıçta Alevileri ideal İslam misyonerlerine dönüştürmeyi düşündüler, ancak Osmanlı İmparatorluğu'nda din değiştirmenin cezasının ağır olması, siyasi ve sosyal şartların elverişsiz olması, Alevi grupların bir çoğunun

misyonerlere sıcak bakmaması ve Sünni kesimden gelen tepkilerden dolayı istediklerini elde edemediler.

Anadolu'da farklı yöntem ve metotlarla misyonerlik faaliyetlerinde bulunan Protestanlar, özellikle eğitim ve sağlık alanında yaptıkları çalışmalar neticesinde Türkiye'de yaşayan azınlık grupları ve yerli halk arasında etkili olmuşlardır. Misyonerlerin açtıkları okullarda öğrenimlerini tamamlayarak, devletin resmi kurumlarında görev alan şahısların, itibar görmeleri ve başarılı olmaları bu okulların etkinliğini artırmıştır. Çünkü misyoner okullarının kalitesi, devletin resmi okullarının kalitesinden oldukça yüksekti. Bu sebeple Müslüman Türklere, başlangıçta bu okullara mesafeli durmasına karşılık, 20. yüzyılın başlarından itibaren çocuklarını bu okullara göndermeye başlamışlardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik, siyasi, askeri ve sosyal alanda geri kalmasından dolayı ortaya çıkan boşluğu misyon görevlileri iyi doldurmuş ve Anadolu'nun birçok bölgesinde misyon merkezleri kurarak etkili olmuşlardır. Yine emperyalist güçlerin baskıları sonucu Osmanlı yönetimine dayatılan kapitülasyon antlaşmaları/ayrıcalıkları, Islahat ve Tanzimat Fermanları ve Kanuni Tanınma Nizamnameleri ile Osmanlı tebaasında yaşayan farklı etnik ve dini unsurlara verilen yeni haklar, misyonerlerin başarılı olmasında önemli etkiye sahip olmuştur.

Protestan misyonları, Osmanlı topraklarında yaşanan değişimlerin önemli araçları oldular. Bu bağlamda *“Mevcut siyasal düzenin sorgulanması, azınlık hakları, milliyetçilik düşüncesi, sivil toplum örgütlerinin önemi, demokrasi ve hukuk devleti”* gibi yeni fikirleri/gelişmeleri savunarak, çağdaşlaşmasının yolunu açmışlardır. Osmanlı devletinin demografik yapısı da siyasal misyonerliğe oldukça uygun bir zemin oluşturuyordu. Çünkü Osmanlı Devleti'nin tebaasında Rum, Ermeni, Yahudi, Süryani, Yezidi, Arap, Kürt, Alevi/Bektaşî, Maruni,

Nusayri gibi dini ve etnik kimliklere sahip gruplar bir arada yaşıyordu. Misyonerler, kendilerine teşkilatlandırıp, Anadolu'ya gönderen ülkelerin temsilcileri ile işbirliği içerisinde çalışmalarını yürütüyorlardı. Elçilikler ve konsolosluklar misyonerleri çalışma alanlarına göre organize etmiş ve onlardan belirli aralıklarla değerlendirme raporları istemiştir. Söz konusu raporlara göre de yeni stratejiler ve hareket planları yapılmıştır.

Ayrıca misyonerler, yürüttükleri çalışmalar esnasında karşılaştıkları problemleri, kendilerine destek veren ülkelerin diplomatları aracılığıyla çeşitli platformlara taşıyarak kendilerine destek ve çözüm aramışlardır. Emperyalist ülkeler hedef kitlelerini desteklemek ve cesaretlendirmek için birçok şehirlerde konsolosluklar, acenta ve sigorta şirketleri açmışlardır. Misyonlar, Anadolu'daki hedef kitleleri üzerinde milliyetçi ve etnik farklılıkları ön plana çıkararak özellikle Hıristiyan azınlık üyeleri için yeni bir sosyal düzen, yeni bir kimlik ve ekonomik bağımsızlıkları için yeni kazanç yolları getirmeye çalışmışlardır.

Misyonerlerin bütün bu faaliyetlerine karşın, Sultan Abdülhamit döneminden itibaren, gayri resmi yollardan açılan yabancı ve azınlık okullarının zorlaştırılmasını içeren nizamnamelerin yürürlüğe sokulması, I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi, Milli Mücadelenin başarıyla kazanılması, tehcir, mübadele ve milli esaslara dayalı Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasıyla Türkiye'de misyonerlik faaliyetlerinin bir durgunluk içerisine girdiğini görüyoruz. Bu kapsamda, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında misyoner okullarının büyük bir kısmı kapanmış, misyonerler uygun bir çalışma zemini bulamadıkları için de zamanla amaçlarına ulaşmadan ülkelerine geri dönmüşlerdi. Hatta 1928 yılında Bursa Amerikan Kız Koleji'nde, Müslüman kızların Hıristiyanlaştırıldığı gerçeğinin ortaya çıkarılmasından sonra bu okul da Atatürk'ün emriyle kapatılmış ve misyonerlerin çalışma şartları çok zorlaşmıştır.

Tarihi süreç içerisinde Anadolu'ya yönelik olarak başlatılan ve halen devam eden misyonerlik faaliyetlerinin başarıya ulaşmasını engellemek ve bu örgütlere karşı koymak için şu çözüm ve önerilerin dikkate alınmasında fayda mülahaza edilmektedir.

- Bu örgütler genel itibarı ile hedef ülkelerin sivil toplum kuruluşları ile irtibata geçerek, çoğu zaman denetim eksiklikleri ve ilgili devlet kurumlarının yasal boşluğundan yararlanarak faaliyetlerini rahatça yürütebilmektedir. Misyonerlerin faaliyette buldukları ülkelerde en başarılı oldukları alanlar okullar, hastaneler, acente şirketleri ve kimsesiz çocukların kaldığı yetimhanelerdir. Birçok ülkede okul ve eğitim imkânlarının kısıtlı olması sebebiyle insanlar, çocuklarını misyoner okullarına göndermeye mecbur kalmaktadır. İslam ülkelerinde bu tür inanç sömürüsü yapan kurumların faaliyet alanları ve çalışma yöntemleri konusunda insanların uyarılması, çoğu yerde serbestçe yapılan misyonerlik faaliyetlerine kanunlar çerçevesinde müsaade edilmemesi gerekmektedir.
- Toplum içerisindeki sosyal dokuyu değiştiren ve aynı toplumda yaşayan insanları inanç, anlayış, toplumsal değerler ve statü farkları ile ayırtırmaya yönelik çalışmalar yapan misyoner örgütlere karşı önlemler alınması ve toplumun bilinçlendirilmesi gerekmektedir.
- Misyoner örgütler özellikle Pavlus öğretisi gereği birçok coğrafyada faaliyetlerini sinsice yürütmekte, hatta bazen çalışmalarını yerel kurumların maskeleri arkasında veya yasadışı şekilde devam ettirmektedirler. Bu konuda yetkililer tarafından, halkın, sivil toplum kuruluşlarının ve devlet kurumlarının uyarılması ve hep birlikte tehlikelere karşı dikkatli olunması önem arz etmektedir.

- Misyoner örgütlerle mücadele anlamında, özellikle bu alanda tecrübeli olan kurumların deneyimlerini aktarabilecekleri seminer programları, konferanslar ve çalıştayların gerçekleştirilmesi önem verilmelidir.
- Öncelikli kriz bölgelerinin (yangın, sel, deprem, kıtlık, hastalık ve diğer doğal afetler) belirlenmesi ve bu bölgelere yönelik projeler geliştirilmesi, azınlıkların yaşadığı bölgelerde sivil toplum kuruluşlarının, çatı kuruluşlar aracılığıyla çalışmalar yapması, insan tacirlerinin, mafyaların, illegal çalışmalarda bulunan grupların faaliyetlerine engel olunması önem arz etmektedir.
- Türkiye’de çocuk ve gençlere yönelik din eğitimi destekleyecek yeterli sayı ve nitelikte materyal eksikliği, yetersiz öğretim programları da diğer bir problem alanıdır. Bu bağlamda İslam dinini farklı yönlerden öğrencilerin gelişim basamaklarına ve ilgilerine uygun olarak kitap, dergi, film ve görsel malzemelerin hazırlanmasına ve nitelikli eleman yetiştirilmesine önem verilmelidir.
- Bilindiği üzere, Türkiye’de etnik bölücülüğün kışkırtıldığı bölgeler de kendilerini Alevi/Kürt olarak niteleyen, Türkmen vatandaşlar yaşamaktadır. Bu kapsamda Alevilik üzerine bilinçli-bilinçsiz yazılı ve görsel medyada, çeşitli entelektüel ve akademik çevrelerde spekülasyonlar, açıklamalar, ideolojik nitelermeler, Aleviliği ve Alevileri İslam dışı gösterme çabalarının önüne geçilmelidir.
- Din öğretimi veren öğretmenlerin, müftülerin, vaizlerin, imamların ve diğer din görevlilerin sürekli kendilerini yenilemeleri için hizmet içi kurslarından geçirilmeleri gerekir. Hizmet içi eğitimin verildiği yerlerde özel nitelikli öğretim üyelerinin görevlendirilmesine özenle dikkat edilmelidir.

KAYNAKÇA

A-TEMEL KAYNAKLAR

Aksoy, Gürdal, Dersim (Alevilik, Ermenilik, Kürtlük), İletişim Yayınları, İstanbul-2016.

Albayrak, Kadir, Keldaniler ve Nasturiler, Vadi Yayınları, Ankara-1997.

Bayrak, Mehmet, Ezidi-Kızılbaş-Yaresan Kürtler (Belgelerle Kürdistan'da Gizli Dinler), Özge Yayınları, Eylül-2014.

Bey, Ahmet Hamdi, İslam Alemi ve İngiliz Misyonerler, Yeditepe Yayınevi, İstanbul-2010.

Bey, Baha Said, Türkiye'de Alevi Bektaşî Ahi ve Nusayri Zümreleri, Yayına Hazırlayan: İsmail Görkem, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara-2000.

Birge, John Kingsley, Bektaşîlik Tarihi, Çeviri: Reha Çamuroğlu, Ant Yayınları, İstanbul-1991.

Celal Öney, "Protestan Misyonların Anadolu'daki Aleviler Arasında Faaliyetleri ve Sultan II.Abdülhamid'in Aldığı Tedbirler (The Missionary Movements Among the Anatolian Alevs and the Precautions, Taken by Sultan Abdulhamid II)", Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu (Alewism From Past To Present I. Internationa Symposium-03-05 Ekim/October 2013), Bingöl Üniversitesi Yayınları 2014.

Cilacı, Osman, Hıristiyanlık Propagandası ve Misyonerlik Faaliyetleri, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara-2005.

Deringil, Selim, Simgeden Millete II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet, İletişim Yayınları, İstanbul-2017.

Dressler, Markus, Türk Aleviliğinin İnşası, (Oryantalizm, Tarihçilik, Milliyetçilik ve Din Yazımı), Çev: Defne Orhun, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul-2016.

Eray Yılmaz, “II. Abdülhamit Döneminde Bektaşî Meselesi (1876-1908)”, Alevilik-Bektaşîlik Araştırmaları Dergisi, Sayı:17, 2018.

Erdem, Mustafa, Türkiye de Misyonerlik Faaliyetleri, Ensar Neşriyat Yayınları, İstanbul-2005.

Erdoğan, Dilşen İnce, Amerikan Misyonerlerinin Faaliyetleri ve Van Ermeni İsyanları, IQ Kültür Sanat yayıncılık, İstanbul-2008.

Fırlalı, Ethem Ruhi, Türkiye de Alevilik Bektaşîlik, Selçuk Yayınları, Ankara-1996.

Gökbel, Ahmet, Sivas ve Tokat Çevresinde Misyonerlik, Dinler Tarihi Araştırmaları-V, Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara-2005.

Gündüz, Mustafa, “Tanzimat Döneminde Özel Öğretimin Başlaması ve Ahmet Cevdet Paşa’dan ilginç Bir Rapor”, Eğitime Bakış (Eğitim-Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi), Ankara-2017.

Gündüz, Şinasi, Misyonerlik, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara-2005.

Güney, Tuncer, Aziz Paul’dan Günümüze Misyonerlik ve Fener Rum Patrikhanesi, Andaç Yayınları, Ankara-2014.

Hasan Onat-Sönmez Kutlu, İslam Mezhepleri Tarihi, Grafiker Yayınları, Ankara-2017.

Hopkins, E.W. – Halidi, M. – Moore, G.F. – Ferruh, Ö. Tarihte ve Günümüzde Misyonerlik, Örgün Yayınevi, İstanbul-2006.

Hülagü, Metin, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Misyoner, Ermeni, Terör ve Amerika Dörtgeninde Türkiye”, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 10, Ankara-2001.

İnan, Uğur, Osmanlı Devleti'nde Almanların Protestan Misyonerlik Faaliyetleri, Türk Tarih Kurum Yayınları, Ankara-2005.

Karakaya Stamp, Ayfer, "The Emergence of the Kızılbaş in Western Thought: Missionary Accounts and Their Aftermath", Archeology, Anthropology and Heritage in the Balkans and Anatolia, Ed. David Shankland, Isis Press, İstanbul-2004.

Keha, Murathan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Misyonerlik ve Erzurum'daki Faaliyetleri", EKEV Akademi Dergisi, Cilt: 58, Sayı:58, Kış-2014.

Kieser, Hans Lukas, İskalanmış Barış (Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938), Çeviren: Atilla Dirim, İstanbul-2010.

Kocabaşoğlu, Uygur, Anadolu'daki Amerika, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara-2000.

Küçük, Abdurrahman, Ermeni Meselesi ve Terör, Andaç Yayınları, Ankara-2003.

Küçük, Abdurrahman, "Misyonerlik Nedir? (Misyonerlik ile Tebliğ Arasındaki Fark)", Dinler Tarihi Araştırmaları-V, Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara-2005.

Küçük, Abdurrahman, Misyonerlikten Diyaloga Türkiye, Berikan Yayınevi Yayınları, Ankara-2011.

Küçük, Mehmet Alparslan, Türkiye Protestan Ermenileri, Berikan Yayınevi Yayınları, Ankara-2009.

Küçükoğlu, Bayram, Türk Dünyasında Misyonerlik Faaliyetleri, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul-2005.

Malkoç, M. Numan, Türkiye de Misyonerlik Faaliyetleri, Ensar Neşriyat Yayınları, İstanbul-2005.

Mualla Selçuk-Halis Albayrak- Peter Antes-Richard Heinzman-Martin Thurner, İslamiyet-Hıristiyanlık Kavramlar Sözlüğü, (Eugen-Biser Vakfı ve Ankara Üniversitesi İşbirliği) Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara-2013.

Ortaylı, İlber, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler”, TODAİE Dergisi, C.14, Sayı:3, Ankara-1982.

Ortaylı, İlber, Osmanlı Barışı, Ufuk Kitap Yayınları, İstanbul-2006.

Ortaylı, İlber, Osmanlı’da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul-2008.

Oymak, İskender, Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri, Ankara Okulu Yayınları, Ankara-2010.

Taylor, James Barnett, “Journal of a Tour in America, Kurdistan, and Upper Mesopotamia, With Notes of Researches in Deyrsim Dagh, The Journal of the Royal Geoprahical Society of London, 38 (1866).

Trowbridge, Stephen Van Rensselaer, “The Alevis, Or Deifiers Of Ali” Harvard Theological Review, 2(1909).

Tümer, Günay. – Küçük, Abdurrahman, Dinler Tarihi, Ocak Yayınları, Ankara-2002.

White, George Edward, “Some Non-Conforming Turks”, Moslem World 8:3(1918).

White, George Edward, “Survivals of Primitive Religion Among People of Asia Minor”, Journal of The Transactions of The Victoria Institute, 39(1907).

White, George Edward, “The Shia Turks”, Journal of The Transactions of The Victoria Institute, 40(1908).

B- YARDIMCI KAYNAKLAR

Açıkses, Erdal, Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-2003.

Ahmet Akgündüz - Said Öztürk, 700. Yılında Bilinmeyen Osmanlı, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul-2000.

Akpınar, Burhan, "Osmanlı Devleti'nde Azınlık ve Yabancı Okulların Görünmeyen Yüzü:Örtük Programlar", Eğitime Bakış (Eğitim-Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi), Ankara-2017.

Aksu, Ayşe, Örtük Program Pratiğinin Son Dönem American Okullarındaki Görünümü ve Günümüze Dair Düşündükleri", Eğitime Bakış (Eğitim-Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi), Ankara-2017.

Atalay, Talip, Diyarbakır ve Mardin Çevresinde Misyonerlik Faaliyetleri, Dinler Tarihi Araştırmaları-V, Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara-2005.

Aydın, Mehmet, Hıristiyan Misyonerliğinin Başlangıcı Gelişimi ve Hedefleri, Dinler Tarihi Araştırmaları-V, Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara-2005.

Bal, Hüseyin, Alevi-Bektaşî Köylerinde Toplumsal Kurumlar, Ant Yayınları, İstanbul-1997.

Bayzan, Ali Rıza, Misyoner Örgütlerin Kürt ve Alevi Operasyonu, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul-2008.

Esankal, Ebru, Yabancı Ülkeler Tarafından Osmanlı Coğrafyasında Açılan Okullar (Yüksek Lisans Tezi), Edirne Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne-2007.

Fettahoğlu, Ahmet, Misyonerlerin İzinde Yeni Dünya Düzeni, Tarih ve Düşünce Dergisi, Kasım-Aralık-2001.

Halide Aslan, Tanzimat Döneminde İhtida (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara-2008.

Karaoğlan, Hamza, “Maraş ve Gaziantep Çevresinde Misyonerlik Faaliyetleri”, Dinler Tarihi Araştırmaları-V, Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara-2005.

Kocadağ, Süleyman, Misyoner ve Misyonerlik (Türkiye de Gizli Tarih II), Vatan Yayınları, İstanbul-2006.

Kozan, Tuba Arıcı, Türkiye’de Misyonerlerin Hedef Kitleleri ve Faaliyetleri, İrfan Yayıncılık, İstanbul-2010.

Mollahüseynoğlu, Beyhan, Türkiye’de Ortadoks Misyonerliği (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimler Anabilim Dalı (Dinler Tarihi) Ankara-2006.

Oymak, İskender, Elazığ, Tunceli ve Bingöl Çevresinde Misyonerlik Faaliyetleri Dinler Tarihi Araştırmaları-V, Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara-2005.

Önal, Muhsin, 19.yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu’nda Amerikan Misyonerlik Faaliyetleri (Bursa Örneği) Metemorfoz Yayıncılık, İstanbul-2012.

Öztürk, Müjdat, Türkiye’ye de Misyonerlik Faaliyetleri, Yeni yüzyıl Yayınları, İstanbul-2008.

Paşa, Ahmet Hamdi, Misyoner (İngiliz Misyoner Nasıl Yetiştirilir), Tibyan Yayınları, İzmir-2007.

Sevinç, Necdet, Osmanlı’dan Günümüze Misyonerlik Faaliyetleri, Milenyum Yayınları, İstanbul-2002.

Sezer, Ayten, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Misyonerlerin Türkiye’deki Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri”, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (Özel Sayı), Ankara-1999.

Turgut, Bahattin, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Amerikan Board Misyonerlerinin Urfa’daki Faaliyetleri”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,Cilt:XIX, Sayı:1, s.

Turhan, Kaan. – Özmen, İ. Fethi. - Özmen, Cahide, İlimli İslam ve Misyonerlik, Togan Yayıncılık, İstanbul-2012.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Misyonerlik, İstanbul-2005, Cilt:30, s.193-194.

Uçar, Ahmet, İslam Dünyasında Misyonerlik Faaliyetleri, Çamlıca Basım Yayıncılık, İstanbul-2014.

Yılmaz, Hüseyin, “Van ve Ağrı Çevresinde Misyonerlik Faaliyetleri”, Dinler Tarihi Araştırmaları-V, Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara-2005.

C- İNTERNET KAYNAKLARI

<http://aleviocaklari.de/wp-content/uploads/2014/05/Adsız-3.pdf>/Ayfer

Karakaya, “Alevilik Hakkındaki 19. Yüzyıl Misyoner Kayıtlarına Eleştirel Bir Bakış ve Ali Gako'nun Öyküsü”.

<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/116034/> Oktay Bozan, “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Mardin’de Amerikan Misyonerlerinin Faaliyetleri”.

<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/233292/> Esra Danacıoğlu Tamur, “Karşılaştırmalı Bir Perspektiften 19.Yüzyılda Çin ve Osmanlı İmparatorluğu’nda Protestan Misyoner Faaliyetleri”.

<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/302507/> Ayşe Aksu, “İngiltere–Amerika–Osmanlı Hattında Lancaster Öğretim Sistemi”, Değerler Eğitimi Dergisi- Sayı:16-Cilt:6, Aralık-2008.

<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/398099/>Faruk Taşkın, “Amerikan Board Misyonerlerinin Türkiye’deki Sağlık Faaliyetleri (1833-1923)”.

<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/74029/> Nejla Günay, “Amerikan Misyonerlerine Anadolu Halkının Tepkisi ve Bunun Osmanlı-Amerikan İlişkilerine Etkileri (The Anatolian Reaction to the American Missionaries and This Effect to Ottoman-American Relationship)”.

<http://www.dervisan.com/yazi/misyonerlik.html/> Ömer Turan, “Avrasya Coğrafyası'nda Misyonerlik Faaliyetleri”.

<http://www.islamiarastirmalar.com/upload/pdf/d506ca6293eaad8.pdf/>

Gülbadı Alan, “American Board Okullarında Yürütölen Misyonerlik Faaliyetleri.”

<http://www.journals.istanbul.edu.tr/iusoskon/article/>Ümit Akça, “Protestan Misyonerler ve Milli Devletlerin Doğuşu (Robert Kolej ve Bulgar Milli Devleti Örneği)”.

<https://haypedia.com/makale/.../0b23d453-ee5b-4604-bf48-d7bbc1647010.pdf/>

Adnan Mahiroğulları, “Anadolu'da Misyonerlik Faaliyetleri ve Yabancı Misyon Faaliyetlerinin Ermeni Meselesine Etkileri (Sivas Vilayeti Örneği)”.

EKLER

<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/156865/> Remzi KILIÇ,

“Misyonerlik ve Türkiye’ye Yönelik Misyoner Faaliyetleri”.

<http://www.bayrakyayincilik.com/2017/08/01/> Rahime EDİBALİ, “İslam

Coğrafyasındaki Misyonerlik Faaliyetleri”.

<http://sahipkiran.org/2014/03/14/misyonerlik-yazi-dizisi/> Mustafa ÇABUK,

Misyonerlik ve Misyonerlerin Osmanlı Topraklarına Gelişi.

<http://www.turkcuturanci.com/turkcu/turklugun-dost-ve->

[dusmanlari/gecmisten-gunumuze-ulkemizdeki-misyonerlik-](http://www.turkcuturanci.com/turkcu/turklugun-dost-ve-dusmanlari/gecmisten-gunumuze-ulkemizdeki-misyonerlik-)

[faaliyetleri/?wap2/](http://www.turkcuturanci.com/turkcu/turklugun-dost-ve-dusmanlari/gecmisten-gunumuze-ulkemizdeki-misyonerlik-faaliyetleri/?wap2/) “Mehmet DERİ, Geçmişten Günümüze Ülkemizdeki Misyonerlik Faaliyetleri”.

ÖZET

ŞENTÜRK, Kürşat, Aleviler Üzerinde Protestan Misyonerlik Faaliyetleri (19. Yüzyılın Başından Mustafa Kemal Atatürk'ün Ölümüne Kadar), Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Baki ADAM, 110 s.

Sözlükte, “görevli ve yetkili kişi” anlamına gelen misyonerlik, çok geniş anlamı olan bir kavramdır. Misyonerlik Hıristiyanlara ait bir kavran olsa da tüm insanlığı ilgilendirmektedir. Çünkü Hıristiyan misyonerliği, tüm milletleri Hıristiyan yapmayı hedeflemekte ve bu kapsamda her yolu meşru görmektedir.

Hıristiyanların kendi algılamalarına göre, misyonerlik din özgürlüğü çerçevesinde ele alınan bir kavram olsa da, tarih içerisinde birçok değişikliğe uğrayarak günümüze kadar devam etmiştir. Yeni Ahit'e göre Misyonerliğin ilk muhatapları İsrailoğulları/Yahudiler iken, çarmıh hadisesi sonrası Pavlus'un yeni misyonu/yaklaşımı ile tüm milletler olmuştur. Ayrıca misyonerlik zaman içerisinde Hıristiyanlık ile özdeş hale gelmiştir.

12. ve 13. yüzyıllarda Katolik misyonerlerin Anadolu'ya ayak basmasıyla başlayan misyonerlik faaliyetleri, 19. yüzyılda Protestan misyonerlerin Anadolu'ya gelişleri ile en yoğun dönemini yaşamıştır. Ancak Anadolu'daki en etkili ve nüfuzlu misyon teşkilatlanmasını Protestan gruplar oluşturmuştur. Başlangıçta Müslümanlar ve Yahudiler üzerine yoğunlaşan, ancak karşılarında muhatap bulamayan misyonerler, Osmanlı topraklarında yaşayan “Ermeni, Rum, Süryani” gibi azınlık gruplarına ve “Alevi/Bektaşî, Yezidi, Nasturi ve Kürt” gibi etnik/dini unsurlara yönelmişlerdir.

Bu kapsamda, Protestanlar 1850'li yıllarda büyük bir hayranlık ve istekle Anadolu Aleviliğini keşfettiler. İslam'ın içinde olmasına rağmen, tam anlamda

şeriata bağlı olmayan, Kuran-ı Kerim'in bazı hükümlerini kabul etmeyen, sosyal ve dini anlamda kendilerini Sünni Müslümanlardan farklı gören bir grupta karşılaşmaları, misyonerleri şaşırtmıştı. Misyonerler, Aleviliğin kendilerine kültürel ve dini anlamda sempatik gelmesi ve Aleviliği, Hıristiyan inanç sistemine çok yakın görmelerinden dolayı, İslam ile Hıristiyanlık arasında kurulan bir köprü olarak gördüler. Başlangıçta Alevileri, ideal İslam misyonerlerine dönüştürmeyi düşündüler, ancak Osmanlı İmparatorluğu'nda din değiştirmenin cezasının ağır olması, siyasi ve sosyal şartların elverişsiz olması, bütün Alevi grupların misyonerlere sıcak bakmaması ve Sünni kesimden gelen tepkilerden dolayı istediklerini elde edemediler.

ABSTRACT

ŞENTÜRK, Kürşat, Protestant Missionary Activities on Alewis (From the Beginning of the 19th Century until the death of Mustafa Kemal Atatürk), Master Thesis, Advisor: Assoc. Prof. Dr. Baki ADAM, 110 p.

Missionary, which means in dictionary, official, authorized person, is a very broad concept. Missionary is a concern for Christians, but it is all about humanity. Because all the nations of Christian mission are aiming to do Christianity, and in this context, every way is legitimate

According to Christians' own perceptions; although missionary is a concept which is considered in the framework of freedom of religion, it has continued through many changes in history up to date. According to the New Testament, the first interlocutors of the Missionary were the Israelites / Jews, and all the nations became the new mission / approach of Paul after the cross. In addition, missionary has become identical with Christianity over time.

In the 12th and 13th centuries, the missionary activities that started with the Catholic missionaries stepping into Anatolia, the most intense period of the 19th century with the arrival of the Protestant missionaries to Anatolia. But Protestant groups formed the most effective and influential mission organization in Anatolia. Initially Protestant missionaries who focused on Muslims and Jews but could not find their counterparts turned to ethnic / religious elements such as "Armenian, Greek, Syriac" living in Ottoman territories and "Alevi / Bektashi, Yezidi, Nasturi and Kurd".

In this context, the Protestants discovered the Anatolian Alevi with great admiration and desire in 1850's years. Despite being in Islam, the

missionaries were surprised that they had to meet a group that was not shari'a full, who did not accept certain provisions of the Quran, and saw themselves differently from Sunni Muslims in social and religious sense. The Alevism of Missionaries saw themselves as a bridge between Islam and Christianity, because of their sympathetic cultural and religious sympathies and their close proximity to the Christian belief system. Initially, the Alevis were supposed to transform into the ideal Islamic missionaries, but they couldn't reach their aim because of the fact that the punishment the Ottomon Empire applied for the change of religion was so strict, the political & social conditions were unfavorable , all the Alevi groups didn't look warm to the missionaries and the Sunni people reached negatively

